

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

YIL: 2008

SAYI: 8

T.C.

**Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yılda bir kez yayınlanır.**

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Ana Yayın No: 3109

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları

Yayın No: 118

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Aygül SÜEL

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

Prof. Dr. Binnur GÜRLER

Prof. Dr. Ebru PARMAN

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Prof. Dr. Metin ÖZBEK

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Doç. Dr. Hande KÖKTEN

Doç. Dr. Mine KADİROĞLU

Doç. Dr. Tunç SİPAHİ

Doç. Dr. Bekir ESKİCİ

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Doç. Dr. Fahriye BAYRAM

Dr. Adil ÖZME

Mahmut AKPINAR

KAPAK TASARIMI

Koray OLŞEN

UYGULAMA

Suna HÖKENEK

ISSN: 1302-9231

Kapak Fotoğrafi: "Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları"

Bekir ESKİCİ - Ali Akın AKYOL - Yusuf Kağan KADIOĞLU

* Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayınlanan yazılarda dil, anlatım ve yayın tekniği yönünden değişiklik yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Beate BÖHLENDORF - ARSLAN

Çanakkale İli, Bayramiç, Ezine ve Ayvacık İlçelerindeki Bizans Dönemi Yerleşmeleri 1-14

Bekir ESKİCİ - Ali Akın AKYOL - Yusuf Kağan KADIOĞLU

Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları..... 15-30

F. Mine TEMİZ

Türk Hava Kurumu Genel Başkanlık Binası (Tayyare Cemiyeti Genel Merkezi)..... 31-47

Nurettin ASLAN

2006 Yılı Assos Kazı Çalışmaları 49-58

Ayşe Füzuzan CAMAN

II. Arsinoe Philadelphos..... 59-70

Aysen SOYSALDI

Toros Türkmenlerinde Keçecilik 71-78

Handan ÜSTÜNDAĞ - F. Arzu DEMİREL

Alanya Kalesi Kazılarında Bulunan İnsan İskelet Kalıntılarının Osteolojik Analizi 79-90

Engin AKDENİZ

"Yanık Arazi'deki (Katakekaumene)" Çakallar Fosil İnsan-Hayvan Ayak İzleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme 91-106

H. H. Günhan DANIŞMAN - Fokke GERRITSEN - Mustafa KAÇAR - Hadi ÖZBAL - Rana ÖZBAL -

Gülsün TANYELİ - Ünsal YALÇIN

Kırklareli - Demirköy Osmanlı Dökümhanesi 2006 Sezonu Endüstri Arkeolojisi Kazıları Ön Raporu..... 107-124

M. Umut DOĞAN

Sipylös Magnesiası Arkeolojisine Işık Tutan Yeni Bulunmuş Bir Kabartma 125-132

Hikmet DENİZLİ - Vahap KAYA - Nusret ÇETİN

Boyalık Nekropolü 2007 Yılı Kurtarma Kazısı..... 133-140

ÇANAKKALE İLİ, BAYRAMIÇ, EZİNE ve AYVACIK İLÇELERİNDEKİ BİZANS DÖNEMİ YERLEŞMELERİ

Beate BÖHLENDORF-ARSLAN*

Yüzey araştırmaları 3-13 Nisan 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹. Troas Bölgesi, liman kentleri, bereketli ovaları, madenleri ve zengin ormanlarından dolayı Bizans Döneminde de yoğun bir iskâna sahne olmuştur. Günümüze kadar kesintisiz iskân gören Bizans Çağı kentlerinden çok az kalıntı ulaşmıştır.

Troas'ın güney kesimindeki, prehistorik ve klasik yerleşmeler oldukça iyi araştırılmıştır. Çok az sayıdaki arkeolojik kalıntılar göz ardı edilirse, söz konusu bölgenin Bizans Çağı yeterince araştırılmamıştır. 1973 yılında J. Cook'un yayınladığı eserinde, Güney Troas'daki Geç Antik ve Bizans Çağı yerleşmelere altı sayfalık metin içerisinde değinilmiştir². Bu yayında da görüleceği gibi konu üzerinde araştırmaların çok kısıtlı olduğu söylenebilir.

Resim: 1

2006 yılında başlatılan yüzey araştırmasında kent, köy ve çiftlik gibi yerleşim yerlerinden geriye kalan arkeolojik kalıntıları tespit ederek, M.S. 4.-16. yüzyıllar arasındaki iskân modellerinin yeniden oluşturulması hedeflenmektedir.

Resim: 2

2006 yılında ilki gerçekleştirilen araştırmada öncelik Bayramiç İlçesi'ne verilmiştir. Bununla birlikte Ezine ve Ayvacık ilçelerinde de kısa süreli çalışma olanağı bulunmuştur. 2006 yılı araştırmasında tespit edilen merkezleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Resim: 1).

Ağaçköy Mevkii

Ezine-Bayramiç karayolunun batısında, Bayramiç'e yaklaşık 4 km. mesafedeki prehistorik höyük üzerindeki Troia II ve Troia IV seramikleri, höyüğün Erken Bronz Çağında iskân gördüğünü ortaya koymaktadır. Skamandros ırmağının hemen kıyısında yer alan höyükte prehistorik seramikler yanında sgraffito tekniğindeki Geç Bizans ve Erken Osmanlı Çağı Milet işi seramikler de göze çarpmaktadır. Ortaçağ ve sonrasına ait seramikler dar bir alana yayılmıştır. Bu durum buradaki birkaç haneli bir çiftlik ile açıklanabilir. Ağaçköy'deki bu höyüğün John Cook ve Aşkıdıl Akarca tarafından Çiftlik Tepe olarak adlandırılan yer olduğu tahmin

edilmektedir³. Bayramiç'deki Hadımoğulları, Çiftlik Tepe üzerinde 18. ve 19. yüzyılda bir çiftlik kurmuşlardır. Ancak yüzey araştırma sırasında toplanan seramikler Geç Bizans (Geç 13. yüzyıl) ile Erken Osmanlı (15. yüzyıl) dönemlerinde iskânın varlığını ortaya koymaktadır.

Ahmetçeli (Göktepe Mevkii, Balıçaderesi)

Kurmuş küçük bir dere yatağı kıyısında, küçük bina kalıntısı görülmüştür. Yapı kalıntısının iki duvarı absidal olarak son bulmaktadır. Bunlardan doğudakinin önüne bir duvar ilave edilmiştir.

Duvarın içindeki opus sectile parçaları ikinci bir kullanımı ortaya koyar. Hangi amaç ile kullanıldığı şimdilik bilinmeyen yapının Geç Bizans Dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Yapı kalıntısı çevresinde bol miktarda demir cürufu dışında herhangi bir küçük buluntuya rastlanmamıştır.

Akköy

Akköy Geç Osmanlı Çağında Troas Bölgesi'nde önemli bir seramik üretim merkezi idi⁴.

Köy okulunun bahçesinde Erken Bizans Çağına ait korkuluk parçası, haç ile süslenmiştir. Yine aynı döneme ait sütun başlığının süslemesi Polyuktos Kilisesi stilinde olup 5. yüzyıla tarihlenmektedir

(Resim: 2). Bu mimari parçaların Akköy yakınındaki antik Skamandros şehrinden getirildiği ileri sürülmektedir.

Köyün merkezindeki çeşmenin inşasında da çok sayıda Erken Bizans Çağı levha parçası kullanılmıştır (Resim: 3). Çeşmenin batısındaki, bu gün sadece dört duvarı kalmış olan camii'nin yapımında kullanılan sütunlardan biri üzerinde kabartma olarak yapılmış haç betimlemesi görülmektedir (Resim: 4).

Köyün kuzeyinde, mezarlıkta Roma ve Bizans dönemlerine ait antefix, kapı lentosu, sütun gibi mimari bloklar, burada mezar taşı ve bir türbede devşirme yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Kutluoba - Ağaçköy (Çandır Mevkii)

Kutluoba, Ağaçköy ve Pınarbaşı köyleri arasındaki Çandır Mevkii'nde eski mezarlık ziyaret edilmiştir. Büyük bir su kaynağının çevresinde yüzyıllık çınar ağaçları bulunan alan günümüzde mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Yerli halk buranın Paris'in kararını verdiği yer olduğuna inanmaktadır. Mezarlık içerisinde beyaz mermerden yapılmış çiftli ve granit sütunlar ile birlikte Orta ve Geç Bizans Çağına ait seramikler tespit edilmiştir. Buradaki zengin su kaynağı ve Bizans seramikleri nedeni ile yakında Bizans Çağına ait bir yerleşmenin varlığı kabul edilmelidir.

Resim: 3

Resim: 4

Çatalçam

Çatalçam ve Asmalıdere arasındaki küçük bir çayın her iki yakasında Bizans yerleşmesi yer almaktadır. Çayın kuzeyinde moloz taşlarla inşa edilmiş duvar kalıntıları göze çarpmaktadır. Çayın güneyindeki yüksek arazi üzerinde açıkça küçük bir Bizans yerleşmesi görülmektedir. Çayın doğusundaki düzlük üzerinde hiçbir mimari kalıntı görülmemektedir⁵. Bununla birlikte yüzeyde sütun parçaları, öğütme taşları ve birkaç mermer yapı elemanına rastlanmıştır. Küçük bir kaçak kazı çukurunun etrafında mozaik tessera, cam ve seramik parçalarına rastlanmıştır.

Çatalçam'ın kuzeybatısında küçük ırmağın yukarısındaki, iki teras üzerindeki Kilise Mevkii'nde Geç Roma ve Geç Bizans dönemlerinde iskân izlerine rastlanmıştır. Eskiden bir kilise olduğu söylenen yapıdan günümüze sadece küçük bir taş yığını kalmıştır. Söz konusu yığıntı içerisinde çatı

Resim: 5

kiremiti ve pithos parçaları göze çarpmaktadır. Tarım alanı olarak kullanılan aşağıdaki ikinci terasta, yoğun olarak Geç Bizans Dönemi kaba ve sırlı seramikler yanında cam ve camdan yapılmış bilezik gibi küçük buluntular ele geçirilmiştir.

Güllüce Köy

Güllüce Köyü'nün güneybatısında Skamandros nehri kıyısında halk tarafından hamam olarak adlandırılan bir yapı kalıntısı mevcuttur. Yapının en az iki katlı olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 5). Mekânlardan birinin içerisindeki künkler ve iki küçük granit sütun dikkati çekmektedir. Yapının duvarları moloz taş ve kireç harcı ile örülmüştür. Kuzeydoğu yönünde bariz bir şekilde çıkıntı yapan kısmın fonksiyonu henüz bilinmemektedir (Resim: 6).

Yapı kalıntısının etrafındaki tarım alanlarında bulunan sırlı Bizans seramik

örnekleri, 13. yüzyılın ilk yarısına aittir. Yapının güney batısında Skamandros nehri kıyısındaki köprü ayağının da Bizans Çağına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Güllüce Köyü'nün yaklaşık 2 km. kadar güneyinde Mormat adında daha eski bir köy yerleşmesi mevcuttur. Geçmiş yüzyılın başlarında Mormat'ı Hıristiyan ve Yahudilerin iskan ettiği gezginler tarafından aktarılmaktadır⁶. Söz konusu alandaki yerleşmenin terk edilmesinden sonra burası mezarlık olarak 1950'li yıllara kadar kullanılmıştır. Mezarlıkta çok sayıda Bizans yapı plastiğine ait mermerden yapılmış parçalar göze çarpmaktadır (70 parçanın katoloğu yapılmıştır). Bunlar arasında korkuluk levhaları, baştaban blokları, sütunlar, çift sütun, ambon parçaları, sütun kaidesi ve başlıkları sayılabilir (Resim: 7).

Mezarlığın güney batısındaki küçük bir dere yatağı kıyısındaki alan, yerleşim alanı olarak seçilmiştir. Burada yapılan kaçak kazılarda ortaya çıkarılmış bir kilise tespit edilmiştir. Doğu batı yönünde apsisli duvarı halen görülebilmektedir. Bu yapı küçük bir kilise veya şapel olmalıdır. Kilise çevresindeki düzlük alanda yoğun çatı kiremidi, künk parçaları, cam parçaları ve kaba Bizans seramik parçaları, bu alandaki iskânı kanıtlayan arkeolojik verilerdir.

Kösedere

Ezine İlçesi'ne bağlı Kösedere Köyü'nün batısındaki köy mezarlığının girişinde, merdivenlerin yapımında çok sayıda Bizans Dönemine ait devşirme mimari parçalar kullanılmıştır (Resim: 8). Erken 19. yüzyıldaki

Resim: 6

Resim: 7

bir gezgine göre, bu kapı geç 18. yüzyılda yerli ağa tarafından inşa ettirilmiştir⁷. Devşirme parçalarından yola çıkararak, yakın çevrede en az iki kilisenin var olduğunu söylemek mümkündür. Mimari parçalar çifte sütun, korkuluk levhaları, sütünce, sütunlar, frizler ve iki yazıttan oluşmaktadır. Söz konusu mimari parçaların geldiği kiliselerin yerleri önümüzdeki yıllardaki araştırmalar ile ortaya konulabilecektir.

Küllüce Köyü

Küllüce Köyü yakınında sıcak su kaynağının bulunduğu Ilıcaya'ya taşınmış olan Bizans Çağı korkuluk levha sütunu, büyük bir olasılıkla yakındaki bir kiliseden buraya taşınmış olmalıdır⁸.

Ilıca'nın doğusunda, Kilisetepe'de yakın bir tarihe kadar ayakta olan kilise kalıntılarının söküldüğü köylülere beyan edilmiştir. Bu tepe üzerinde yer yer kaçak kazı çukurları göze çarpar. Tepenin batı ve güney yamaçlarındaki üzüm bağları içersinde yoğun olarak kaba Bizans seramiklerine rastlanmıştır⁹.

Kilisetepe ile Külcüler Köyü arasında Kilisetepe'ye yaklaşık 500 m. mesafede Gavuryeri olarak adlandırılan mevkide güneybatı-batı istikametinde absidal bir bina kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 9). Yapının tonozlu bölümünde künkler göze çarpmaktadır. Bina kalıntısının etrafındaki arazi de çok yoğun demir cürufu, kiremit ve pithos parçalarına rastlanmıştır.

Skepsis (Kurşunlu Köyü)

Skepsis, Bayramiç İlçesi'ne bağlı Kurşunlu Köyü'nün batı yönünde yer alır. Antik kent, yüksek bir tepenin yamaçlarına, teraslar üzerinde kurulmuştur. Yamaçtaki yerleşmenin batısındaki ovalık kesimde baraj inşası nedeni ile 1990 yılında Çanakkale Müzesi tarafından kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Bu kesimde Bizans Dönemine ait bir kilise ortaya çıkarılmıştır. Teraslar üzerinde moloz taşardan inşa edilmiş duvar kalıntısının izlerinin Bizans Dönemine ait olduğu şüphelidir.

Teraslar üzerindeki seramikleri zamansal açıdan oldukça ilginçtir. Bir terasta sadece Osmanlı seramiklerine karşın, başka bir terasta Klasik, Hellenistik, Roma çağlarına ait seramikler mevcuttur. Seramikler dışında

cam parçaları ve dokuma ağırlıkları bu kesimde oldukça yaygındır.

Teraslar üzerinde henüz Bizans Çağına ait arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Skepsis, fetih edildiği 14. yüzyıla kadar bölgede önemli bir piskoposluk merkeziydi. Burada ünlü Hagios Kornelios Kilisesi inşa edilmiştir¹⁰. Belki de Bizans Çağında yerleşme yamaçlardan düz ovaya doğru taşınmış olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu alandaki kazıda bir kilise ortaya çıkartılmış ve zengin sırlı Bizans seramikleri ele geçmiştir. Önümüzdeki yıllar bu kent yeniden ziyaret edilerek daha ayrıntılı araştırılacaktır.

Tuzla

Tuzla'daki Beylikler Dönemi caminin iç kısmı, son cemaat yerinin zemini ve ön

Resim: 8

cephe duvarları tamamen Bizans Çağı mimari mermer korkuluk plakaları ile kaplanmıştır (Resim: 10)¹¹. Camii kapısının üst lentosu ise Chryse Apollon Smintheus tapınağından getirilmiştir¹².

Tuzla termal kaynakları tuz üretimi bakımından oldukça zengindir. Camiinin 200 metre kadar güneydoğusunda Beylikler Dönemi hamamının inşasında antik ve Bizans yapılarına ait devşirme mermer bloklar kullanılmıştır. Bunları Hellenistik ve Bizans Çağlarına tarihlemek mümkündür. Mimari parçalar; korkuluk levhaları, pencere lentoları ve mermer plakalar olarak sayılabilir. Hamamın doğusundaki yamaçlarda muhtemelen Geç Bizans veya Erken Osmanlı Çağına ait mimari kalıntılar göze çarpar. Bu alanda ele geçen seramik örnekleri de yine Geç Bizans Çağı ve Erken Osmanlı devirlerine aittir.

BYZANTINISCHE SIEDLUNGEN IN DEN LANDKREISEN BAYRAMIÇ, EZINE UND AYVACIK (PROVINZ ÇANAKKALE)

Die erste Kampagne der Oberflächenbegehungen des Projektes "Byzantinische Siedlungen in der Troas" wurde vom 3. bis 13. April 2006 durchgeführt¹³.

Die Troas war mit ihren Hafenstädten, den fruchtbaren Ebenen, dem Holz- und Erzeichtum in byzantinischer Zeit wahrscheinlich recht wohlhabend und dicht besiedelt. Durch die bis heute andauernde intensive Besiedlung dieses Gebietes sind jedoch kaum noch signifikant sichtbare Überreste von Städten, Dörfern und Produktionsstätten erhalten. Der südliche Teil der Troas ist für die Prähistorie gut erforscht, mit Alexandria Troas, Chryse und Assos gibt es auch einige klassische

Grabungen in diesem Gebiet. Für die byzantinische Zeit weiß man jedoch außer den historischen Belegen oder der Archäologie einiger Fundplätze nur wenig. John Cook erwähnt in der Vorlage seiner Begehungen der südlichen Troas auf einigen Seiten auch spätantike und byzantinische Siedlungen ohne sie jedoch näher zu beschreiben¹⁴.

Ziel des 2006 begonnenen Surveys ist es, Siedlungen, Dörfer, Gutshöfe sowie Produktionsstätten wie Bergwerke zum Erzabbau, Töpfereien, Windmühlen etc. in der Troas aufzufinden, um damit das Siedlungsmuster vom 6. bis ins 15. Jahrhundert rekonstruieren zu können.

Im Jahre 2006 wurde schwerpunktmäßig das Gebiet um Bayramiç begangen, daneben wurden noch einige Orte in den Landkreisen Ezine und Ayvacık aufgesucht (Abb. 1).

Ağaçköy Mevkii

In einer Skamander-Schleife 4 km westlich von Bayramiç an der nach Ezine führenden Straße befindet sich ein prähistorischer Hüyük, der anhand der auf der Oberfläche aufgelesenen Troia II und IV-Keramik in die Frühbronzezeit datiert. Auf dem Hügel war zwischen dem 13. und 15. Jahrhundert eine kleine dörfliche Ansiedlung, wie die in diesem Gebiet gefundene spätbyzantinische und frühosmanische Sgraffitokeramik sowie die sog. Miletware zeigt. Vielleicht ist diese Siedlung identisch mit dem von John Cook und Askidil Akarca als Çiftlik Tepe bezeichneten Hügel, auf dem zwischen dem 18. und 19. Jahrhundert ein befestigter Bauernhof der Hadımoğulları Dynastie von Bayramiç stand¹⁵. Die Geländebegehungen in diesem Gebiet brachten allerdings keine Funde aus dieser Zeit.

Resim: 9

Ahmetceli (Göktepe Mevkii, Balıçideresi)

In einem tief ausgeschnittenen Bachbett zeigt sich ein kleines Gebäude mit zwei apsidialen Abschlüssen. Eine dieser Apsiden ist geostet, daran ist aber eine weitere Mauer angebaut, so dass es sich bei dem Gebäude wohl um einen profanen Bau handelt. In eine der Mauern sind einige Fragmente von Opus Sectile in zweiter Verwendung eingebaut. Im Profil der Abbruchkante des Bachbettes ist der Fußbodenhorizont des Gebäudes erkennbar. Im gesamten Areal konnte keine Oberflächenkeramik gefunden werden; daher kann der Komplex vorläufig nur grob in die spätbyzantinische Zeit gestellt werden.

Akköy

Im Schulhof von Akköy, das in spätosmanischer Zeit ein wichtiges Töpferdorf war¹⁶, fand sich ein Fragment

einer frühbyzantinischen Schrankenplatte mit Kreuzverzierung, das wir aus konservatorischen Gründen in das Museum Çanakkale eingeliefert haben. Direkt am Eingang des Schulhofs liegt ein frühbyzantinisches Kapitell, das in der Manier der Polyektoskirche verziert ist (Abb. 2). Im alten Dorfbrunnen sind mehrere frühbyzantinische Schrankenplatten und -pfosten eingemauert, die trotz der heute weißen Farbe noch unterschiedliche Verzierungen, Kreuze, Palmblätter etc. aufweisen (Abb. 3). Nahe des Brunnens befindet sich die alte, heute aufgelassene Moschee, in die ebenfalls byzantinische Bauteile eingebaut wurden. Auf einer der Säulen in der Moschee ist noch ein großes Kreuz zu erkennen (Abb. 4). Die in Akköy verbauten Spolien kommen mit großer

Wahrscheinlichkeit aus dem nahe gelegenen Skamandros, das in byzantinischer Zeit den Sitz eines Bischofs innehatte.

Im Dorffriedhof finden sich weitere römische und byzantinische Spolien wie ein Antefix, ein Türstein mit Kreuz- und Stufenkreuzverzierung, Säulen, Pfosten und Platten teilweise in die Wand der Türbe bzw. deren Umfassungsmauer eingemauert, oder aber als Grabsteine aufgestellt.

Resim: 10

Çandır Mevkii (zwischen den Dörfern Kutluoba, Ağaçköy und Pınarbaşı)

Zwischen den Dörfern Kutluoba, Ağaçköy und Pınarbaşı liegt in unmittelbarer Nähe eines von den Einheimischen als Picknickplatz genutzten Areals an einer starken Quelle ein alter Friedhof. Nach landläufiger Meinung soll an dieser Stelle das Parisurteil stattgefunden haben. Im Friedhof fanden sich einige Granitsäulen sowie marmorne Doppelsäulen als Grabsteine verbaut. Die in diesem Gebiet aufgesammelte byzantinische Keramik, Grob- und Feinkeramik, Sgraffitowaren sowie lokale Zeuxippusderivate lassen auf eine Ansiedlung in diesem Bereich gegen Ende der mittelbyzantinischen bis spätbyzantinischen Zeit schließen.

Çatalcam

Zwischen Çatalcam und Asmalidere befinden sich nördlich und südlich vom Bach byzantinische Siedlungsspuren. Am nördlichen Bachufer sind aus Feldsteinen errichtete Mauerreste erkennbar, die zu einem langrechteckigen Gebäude gehört haben. Auf einer ausgedehnten Anhöhe auf der anderen Seite des Baches lag eine etwas größere byzantinische Siedlung. Da die Fläche in unserer Zeit intensiv landwirtschaftlich genutzt wird, sind keine Spuren einer oberirdischen Architektur mehr vorhanden¹⁷. Am Rand der Ebene liegt noch eine Granitsäule, einige behauene Steine und Marmorfragmente. In einer Raubgräbergrube in diesem Gebiet wurden die Tessarae eines Fußbodenmosaiks, Glas und Keramik aufgelesen. Im gesamten Bereich der ca. 650 m langen und 200 m breiten Terrasse fand sich spätrömische und byzantinische Keramik auf der Oberfläche.

Nordöstlich des Dorfes Çatalcam befindet sich ein „Kilise Mevkii“ („Kirchenflur“) genanntes Gebiet. Hier liegt auf zwei Terrassen oberhalb eines Baches ein in spätrömisch bis frühbyzantinischer sowie in spätbyzantinischer Zeit genutzter Siedlungsplatz. Nach dem Flurnamen zu schließen, besaß die Ansiedlung wohl eine Kirche. Auf der oberen Terrasse sind von einem größeren Gebäude noch einige behauene Steine erhalten; im Versturz liegen Ziegel und Pithosreste. Im Acker der unteren Terrasse konnte eine große Anzahl römischer und byzantinischer Grob- und Glasurkeramik, Glasgefäßfragmente sowie Glasarmringe aufgelesen werden.

Güllüce Köy (Mormat, Mormati)

In Güllüce, dem früheren Mormat oder Mormati, waren bis in das letzte Jahrhundert noch Juden und Christen ansässig¹⁸.

Südwestlich von Güllüce liegt nahe einer Brücke über den Skamandros ein noch in den Grundmauern erhaltenes Gebäude, das von den Dorfbewohnern als „Hamam“ bezeichnet wird. Der offensichtlich ursprünglich mehrstöckige Bau besteht aus mehreren Räumen mit unterschiedlichen Funktionen. In einem der Räume liegen Tonröhren in situ. Vor einem anderen mit Gewölbe versehenen Gebäudeteil stehen noch zwei Granitsäulen aufrecht (Abb. 5). Das Fundament des aus gebundenen Feldsteinen errichteten, nordöstlich ausgerichteten Gebäudes ist mit einem deutlich sichtbaren Absatz versehen (Abb. 6). In der Umgebung wurden viele Fragmente byzantinischer Keramik aufgelesen, die in das 13. Jahrhundert n. Chr. datieren.

20 m südwestlich des Gebäudes ist am Rand des Skamandros ein Brückenpfeiler erhalten, der in Stein-Ziegel-Mauerwerk ausgeführt wurde. Aufgrund dieser Technik scheint die Brücke, wie auch das nahe liegende Gebäude in die spätbyzantinische Zeit zu datieren.

Ca. 2 km östlich des heutigen Dorfes liegt in einem bewaldeten Gebiet ein Friedhof, der noch bis vor ca. fünfzig Jahren in Gebrauch war. Die Grabsteine des Friedhofs und Teile der Umfassungswänden der Gräber wurden aus antiken und vor allem aber aus byzantinischer Bauteilen (wir haben über 70 Bauplastiken aufgenommen) wie einem Fragment eines Ambons, Säulen und Doppelsäulen, Pfosten, Architravblöcken, Schrankenplatten, Kämpfer und Säulenbasen errichtet (Abb. 7).

Die Siedlung, aus der die Spolien wohl stammen, erstreckt sich südwestlich des Friedhofs auf einem Plateau oberhalb eines Baches. Raubgräber legten in diesem Gebiet eine geostete Apsis frei, an die sich oberirdisch mehrere Mauern anschließen. Diese gehört wahrscheinlich zu einer kleinen

Kirche oder Kapelle. Nahe dieser Struktur sind oberirdisch weitere Mauerstrukturen anderer Gebäude zu erkennen. Auf der gesamten Ebene und im nahe gelegenen Feld wurden in großer Anzahl byzantinische Grobkeramik, Tonröhren, Dachziegel und Glas gefunden.

Kösedere

Der Eingang des am westlichen Dorfrand von Kösedere (Landkreis Ezine) liegenden Friedhofs besteht aus einer aus byzantinischen Spolien aufgebauten Treppe und Einfassungswand (Abb. 8). Nach einem Reisebericht aus dem frühen 19. Jahrhundert wurde der Eingang gegen Ende des 18. Jahrhunderts vom örtlichen Großgrundbesitzer errichtet. Die Bauglieder, Schrankenplatten, Pfeiler, Doppelsäulen, Friese und Inschriftenplatten wurden aus mindestens zwei frühbyzantinischen Kirchen der Umgebung herausgenommen. Der Frage der Lokalisation dieser Kirchen soll in den nachfolgenden Kampagnen nachgegangen werden.

Külcüler Köy

Nahe des einheimischen Kurbades wurde ein aus lokalem Stein behauener byzantinischer Schrankenpfosten gefunden, der wohl vom nahe gelegenen Kilisetepe hier her gebracht wurde²⁰.

Auf dem östlich des Bades liegenden Kilisetepe waren nach Angaben der Bauern bis vor kurzem noch Gewölbe (einer Zisterne?) erhalten. Auf dem Hügel sind heute nur noch viele Raubgräberlöcher zu finden. In dem Gebiet, besonders aber im Feld unterhalb der Anhöhe wurden eine große Anzahl byzantinischer Keramik aufgelesen²¹.

Zwischen dem Kilisetepe und dem Dorf Külcüler, ca. 500 m östlich des Kilisetepe,

liegt ein von den Einheimischen als „Gavurevi“ („Heidenhaus“) bezeichnetes Gebäude (Abb. 9), das wohl zur Ansiedlung des Kilisetepe gehört hat. Der Bau weist eine apsidiale Struktur auf; ist aber nach Südwesten orientiert. Im Gebäude ist der Ansatz eines Gewölbes sowie Tonröhren erhalten. Im gesamten Areal und in den umliegenden Feldern finden sich Eisenschlacke, Ziegel- und Pithosfragmente.

Skepsis (Kurşunlu Köyü)

Die antike Stadt Skepsis erstreckt sich westlich des Dorfes Kurşunlu an einem Berghang über mehrere Terrassen bis in die Ebene. Im Tal wurden in den 1990er Jahren vor der Anlage eines Stausees Rettungsgrabungen durch das Museum Çanakkale durchgeführt, dabei fand man eine byzantinische Kirche.

Während unserer Begehungen zeigten sich auf einigen der Terrassen aus Feldsteinen errichtete nachantike Architekturreste.

Die auf den Terrassen aufgelesene Keramik erzielte eine interessante Verteilung: auf einigen wurde überwiegend frühosmanische Keramik gefunden, andere wiederum erbrachten ausschließlich klassische, hellenistische und römische Keramik, Glas und Webgewichte. Auf den Abhängen wurde bislang noch keine byzantinische Keramik gefunden. Skepsis war aber in der Region bis zur Eroberung im 14. Jh. als Bischofsstadt bedeutend und besaß mit der Hagios Kornelios Kirche einen nicht unbedeutenden Bau. In nachfolgenden Kampagnen sollen die Abhänge nochmals bis zum Rand des Staudammes intensiv begangen werden.

Tuzla

Der Fußboden der Moschee²³ in Tuzla und der Vorhalle besteht vollständig aus großen

antiken und mittelalterlichen Steinen, vor allem byzantinischen Schrankenplatten (Abb. 10). Weitere Spolien sind in die Wände und Umfassungsmauern der Moschee eingebaut. Die hellenistische und byzantinische Bauplastik stammt mit großer Wahrscheinlichkeit aus dem Tempel und einer (wohl eher mehreren) Kirchen des nahe gelegenen Chryse (Gülpinar)²⁴.

Im Gebiet der natürlich aus der Erde sprudelnden salzhaltigen Quellen 200 m südöstlich der Moschee steht ein wohl frühosmanisches Hamam, das aus hellenistischen und byzantinischen Spolien, Platten, Schrankenplatten, Fensterpfosten u.a. errichtet wurde. Östlich davon ist auf einer Anhöhe noch der Grundriss eines (spätbyzantinischen oder frühosmanischen) Hauses zu erkennen. Im Bereich des Bades, der Mauerstrukturen und oberhalb der Quellen wurde eine reiche Auswahl von spätbyzantinischer und frühosmanischer Keramik aufgelesen.

NOTLAR

- * Yrd. Doç. Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sok. 48, 80900 Gümüşsuyu - İstanbul / TÜRKİYE.
- 1 Araştırmaya yazar dışında Dr. Martin Dennert, Doç. Dr. Bettina Kreuzer, Doç. Dr. Nurettin Arslan, Dr. Veysel Tolun, Araş. Gör. Oğuz Koçyiğit ve Araş. Gör. Hüseyin Yaman katılmışlardır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü Edirne Müzesi arkeologlarından Günay Karakaş temsil etmiştir. Çalışmalarımız sırasında Bayramiç Belediye Başkanı ve yardımcısı oldukça yardımcı olmuşlardır. Başta araştırma izni veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkililerine, çalışmalarımıza katılan

Bakanlık temsilcisi ve ekip üyelerine ve araştırmayı maddi olarak destekleyen Gerda Henkel Vakıfı'na sonsuz teşekkür ederim. Bu yüzey araştırması, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından desteklenen "Troas Bölgesi'nde Bizans Dönemi Yerleşmeleri" adlı projenin bir parçasıdır.

- 2 J. M. Cook, *The Troad. An Archaeological and Topographical Study* (Oxford 1973) 368-374; Ortaçağ kalıntıları tespit etmek için ayrıca Askidil Akarca bu bölgede dolaşmış: A. Akarca, Çanakkale'de Kara Menderes Çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri, *Tarih Dergisi* 30, 1976, 119-134.; A. Akarca, Troas'ta Aşağı Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler, *Bulleten* 42, 1978, 1-52; A. Akarca, Çanakkale'de Yeni Bir Çanak Çömlek Merkezi, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976 (Ankara 1979) 501-506 Lev. 287-298.
- 3 Cook 1973, a.g.e., 311-312; Akarca 1976, a.g.e., 129.
- 4 B. Tekkok-Biçken, Pottery Production in the Troad. *Ancient and Modern Akköy, Near Eastern Archaeology* 63/2, 2000, 94-101; N. Danabas Tuncer, Akköy'ün Dünü ve Bugünü, *Sanat. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* 9, 2006, 73-79.
- 5 Cook, Çatalçam Köyü'nde, bu yerleşmeden gelen Bizans mimari parçalar görmüştür (Cook a.g.e., 283-284). Bunlar artık köyde bulunmuyor.
- 6 A. Galante, *Histoire des juifs d'Anatolie* (Istanbul 1939).
- 7 R. Walpole, *Memoirs relating to Europe and Asiatic Turkey* (1817) 133-134; A. Reinach, *Voyage épigraphique en Troad et en Éolide*, *Revue épigraphique* NS 2, 1914, 37; Cook a.g.e., 213-214.
- 8 Cook, Ilıca'da haç süslü bir kapı lentosu ve başka mermer bloklar da görmüştür: Cook a.g.e., 296.
- 9 Cook, bu yerleşmede Roma döneminde seramik ve sikkelerde bulundu: Cook a.g.e., 296.
- 10 J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* (Paris 1981) 75, Not. 7; S. Pirker, BIV 12, Kleinasien. Kirchliche Organisation des byzantinischen Reiches (4.-15. Jahrhundert), *Tübinger Atlas des Vorderen Orients* (Wiesbaden 1989).
- 11 Camii bakınız: E. H. Ayverdi, Osmanlı mimârsinin. İstanbul mi'mârî çağıının mene'i 1: Osmanlı mimârsinin ilk devri; Erturul, Osman, Orhan Gaazîler, Hudavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630 - 805 (Istanbul 1966) 355-358.
- 12 Cook a.g.e., 222-223; F. Rumscheid, Die Ornamentik des Apollon-Smintheus-Tempels in der Troas, *Istanbul Mitteilungen* 45, 1995, 28, 52-53; Ç. Özgünel, Smintheion. *Troas'ta Kutsal bir Alan* (Ankara 2001) 65.
- 13 Beteiligt waren Dr. Martin Dennert (Christliche Archäologie und byzantinische Kunstgeschichte, Universität Freiburg), PD. Dr. Bettina Kreuzer (Klassische Archäologie, Universität Freiburg), Doz. Dr. Nurettin Arslan, Dr. Veysel Tolun, Hüseyin Yaman, M.A. (Klassische Archäologie, Universität Çanakkale) sowie Oğuz Koçyiğit, M.A. und Dr. Beate Böhlendorf-Arslan (Kunstgeschichte, Çanakkale). Als Regierungsvertreterin stand uns Frau Günay Karakaş vom archäologischen Museum Edirne hilfreich zur Seite. Der Bürgermeister von Bayramic und dessen Stellvertreter halfen uns in vielfältiger Weise vor Ort. Dank schulden wir der türkischen Antikenbehörde für die

freundliche Genehmigung des Surveys. Finanzielle Unterstützung erfuhren wir in beispielhafter Weise von der Gerda-Henkel-Stiftung. Der hier vorgestellte Survey ist Teil des dankenswerterweise vom Deutschen Archäologischen Institut geförderten Projektes „Byzantinische Siedlungen in der Troas“, für das auch die Ergebnisse der unter der Leitung von Nurettin Arslan in der nördlichen Troas durchgeführten Untersuchungen ausgewertet werden.

- 14 J. M. Cook, *The Troad. An Archaeological and Topographical Study* (Oxford 1973) 368-374; Begehungen führte auch Askidil Akarca durch: A. Akarca, Çanakkale'de Kara Menderes Çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri, *Tarih Dergisi* 30, 1976, 119-134.; A. Akarca, Troas'ta Aşağı Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler, *Bulleten* 42, 1978, 1-52; A. Akarca, Çanakkale'de Yeni Bir Çanak Çömlek Merkezi, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976 (Ankara 1979) 501-506 Lev. 287-298.
- 15 Cook 1973, a.g.e., 311-312; Akarca 1976, a.g.e., 129.
- 16 B. Tekkok-Bıçken, Pottery Production in the Troad. Ancient and Modern Akköy, *Near Eastern Archaeology* 63/2, 2000, 94-101; N. Danabas Tuncer, Akköy'ün Dünü ve Bugünü, *Sanat. Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* 9, 2006, 73-79.
- 17 Cook sah im Dorf Çatalçam noch einige byzantinische Bauglieder, die aus dieser Ansiedlung stammen sollen (Cook a.g.e., 283-284).
- 18 A. Galante, *Histoire des juifs d'Anatolie* (Istanbul 1939).
- 19 R. Walpole, *Memoirs relating to Europe and Asiatic Turkey* (1817) 133-134; A. Reinach, *Voyage épigraphique en Troas et en Éolide*, *Revue épigraphique NS* 2, 1914, 37; Cook a.g.e., 213-214.
- 20 Cook sah in der Kuranlage noch eine mit einem Kreuz verzierten Epistylbalken und einige andere Marmorblöcke: Cook a.g.e., 296.
- 21 In diesem Gebiet fand Cook auch römische Keramik und Münzen: Cook a.g.e., 296.
- 22 J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* (Paris 1981) 75, Not. 7; S. Pirker, BIV 12, Kleinasien. Kirchliche Organisation des byzantinischen Reiches (4.-15. Jahrhundert), *Tübinger Atlas des Vorderen Orients* (Wiesbaden 1989).
- 23 Zur Moschee: E. H. Ayverdi, Osmanlı mimârsinin. Istanbul mi'mârî çağının mene'i 1: Osmanlı mimârsinin ilk devri; Erturul, Osman, Orhan Gaazîler, Hudavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630 - 805 (Istanbul 1966) 355-358.
- 24 Cook a.g.e., 222-223; F. Rumscheid, Die Ornamentik des Apollon-Smintheus-Tempels in der Troas, *Istanbul Mitteilungen* 45, 1995, 28, 52-53; Ç. Özgünel, Smintheion. *Troas'ta Kutsal bir Alan* (Ankara 2001) 65.

HASANKEYF ZEYNEL BEY TÜRBESİ MALZEME ANALİZLERİ ve KORUMA SORUNLARI

Bekir ESKİCİ - Ali Akın AKYOL - Yusuf Kağan KADIOĞLU*

I. GİRİŞ

Jeolojik yapısı ve çeşitli uygarlıklara ait zengin eserleriyle tarihi ve doğal sit niteliğindeki Hasankeyf¹, bilindiği gibi Ilısu Barajı'nın suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Zamanı ve yapım aşamaları henüz kesinleşmeyen baraj tehdidi dışında, Hasankeyf anıtlarını bekleyen diğer bir tehlike çoğunun harab vaziyette olmalarıdır. Bu anıtların kaderini belirleyecek koruma - kurtarma çalışmalarına yönelik tartışmalar uzunca bir zamandır sürdürülmekte; ne var ki, bu yönde şu ana kadar ortaya konmuş somut bir çözüm bulunmamaktadır². Tartışmanın temelini oluşturan yapı ve/veya yapı bileşenlerinin nakil yöntemiyle kurtarılması kuşkusuz büyük programlı ve maliyetli projeler gerektirmektedir³. Bunun için uluslararası bilgi ve deneyimlerden yararlanılarak temel politikalar oluşturma yoluna gitmek; öncelik sırasına göre kısa ve uzun vadeli planlamalar yapmak büyük önem arz etmektedir⁴. Bir taraftan, sonuçları uzun ve zahmetli uğraşlar ile alınabilecek bu çalışmalar sürdürülürken, diğer taraftan çökme, yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan anıtlar için de, yapısal müdahalelere gidilmeksizin, "acil koruma" önlemlerine ihtiyaç duyulmaktadır⁵.

Bu durumdaki cıvıtlardan biri de aşağı şehirde, Dicle Nehri'nin kuzey yakasındaki düzlükte yer alan Zeynel Bey Türbesi'dir (Resim: 1). İleride belirlenecek uygun bir teknikte türbenin ve/veya dekoratif unsurlarının taşınması sözkonusu olsa da⁶, bu gün için yıkılmaya ve sökülüp ayrılmaya yüz tutmuş kısımlarının güçlendirilerek dondurulması zorunlu hale gelmiş bulunmaktadır.

15. yüzyılın ikinci yarısında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey adına inşa edilen türbe, kentin nisbeten iyi korunmuş özgün anıtlarından birini temsil etmektedir⁷. Silindirik gövde ve miğfer biçimli kubbeye sahip yapının oturtmalık kısmı büyük ölçüde bozulmuştur (Resim: 2). Yapı, Orta Asya - İran geleneklerini yansıtan biçimsel özellikleri ve zengin tuğla - çini süslemeleriyle Anadolu Türk sanatı içinde seçkin bir yere sahiptir⁸. Özgün bütünlüğünü kısmen koruyarak bu güne ulaşan yapı, halen bakım ve onarıma muhtaç durumdadır.

Çalışmamız, bu ihtiyaca cevaben Hasankeyf Kazısı Başkanı Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam'ın isteği üzerine, Mimar Cengiz Kabaoğlu (KA-BA Eski Eserler Koruma Ve Değerlendirme Mimarlık Ltd.) tarafından yürütülen "Hasankeyf Zeynel Bey Külliyesi

Belgeleme ve Koruma Projesi” adı altında oluşturulan, “Zeynel Bey Küliyesi ve Hamam Yapıları Arasındaki Alanda Zemin Altında Bulunan Kalıntıların Saptanmasına⁹, Özgün Yapı Malzemelerine İlişkin Sorunların Tespit Edilmesi ve Korunmasına Yönelik Çözüm Önerilerini İçeren Araştırma Projesi” kapsamında gerçekleştirilmiştir. Yerinde ve laboratuvar ortamında gerçekleştirilen bu çalışma sonunda;

- Arkeometrik incelemelerle yapı malzemelerinin özellikleri belirlenmiş,
- Yapı ve malzemeler üzerinde oluşan bozulma türleri ve nedenleri saptanıp belgelenmiş,
- Mevcut sorunların giderilmesine yönelik “acil koruma” yöntemleri önerilmiştir.

II. YAPI MALZEMELERİ VE ÖZELLİKLERİ

Türbenin inşasında çeşitli katmanlardan oluşan farklı malzeme ve inşaat teknikleri bir arada kullanılmıştır. İç dolguyu oluşturan moloz örgü, oturtmalıktan gövdenin belirli seviyesine kadar düzgün kesme taş sıraları ile kaplanmış; bunun üzerine sırlı ve sırsız tuğla dekorasyonu içeren dış yüzey kaplaması uygulanmıştır. Gövdenin üst kısmı ve örtü sistemi ise bütünüyle tuğladan inşa edilmiş; sırlı ve sırsız tuğla kaplama bu

kısımlarda da devam ettirilmiştir. Gövdenin kuzey ve güney yönlerinde açılan kapı kemer ve alınlıkları zengin çini mozaik ve sırlı tuğla kaplama ile dekore edilmiştir.

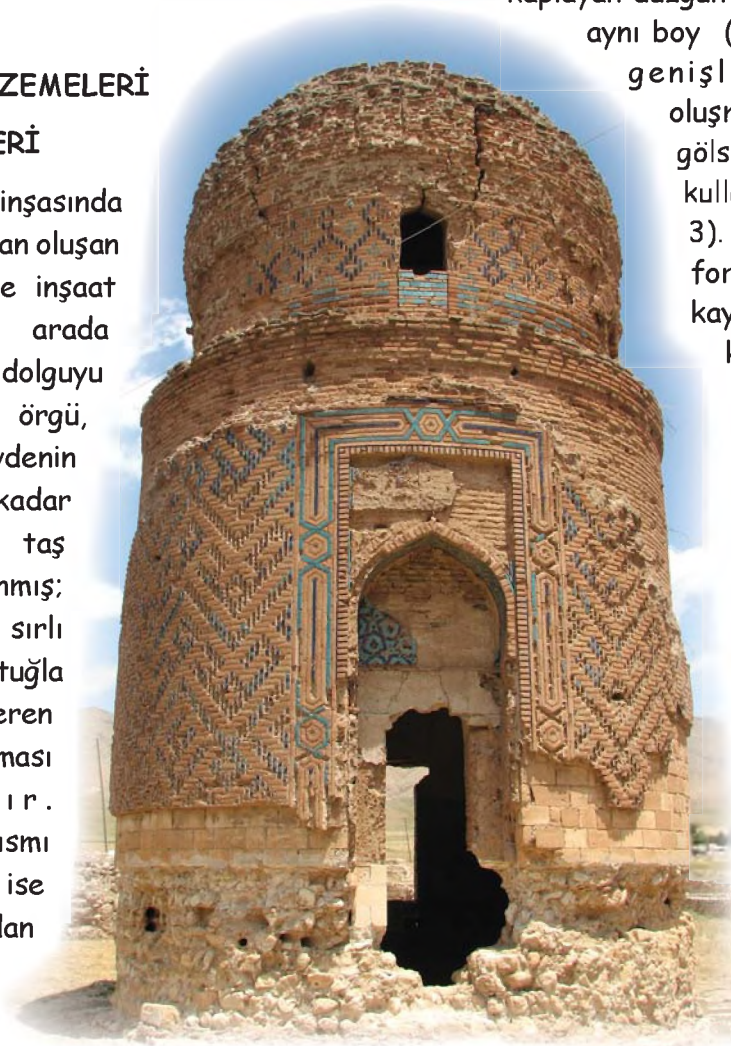
İç yüzeylerde türkuaz sırlı altıgen tuğlalar ve alçı kaplamalar ile dekorasyon zenginleştirilmiştir.

Yapının inşasında ve dekorasyonunda kullanılan malzemeler ve özellikleri arkeometrik incelemelerin sonuçlarından da yararlanarak kısaca şu şekilde özetlenebilir.

II.1. Taş

Duvarların iç çekirdeğini oluşturan moloz dolgu içinde irili ufaklı çeşitli boy ve türlerde taşlar kullanılmıştır. Bu dolgu üzerini kaplayan düzgün kesme taş sıraları ise aynı boy (24 - 25 cm.) ve farklı genişliklerdeki taşlardan oluşmaktadır. Kaplamalarda gösel kireçtaşı kullanılmıştır (Resim: 3). Bölgenin jeolojik formasyonuna uygun ana kayaç grubundan olan kireçtaşı, gözenekli ve yumuşak dokusuyla (sertlik 2,5 Mohs) uygun olmayan hava ve ortam koşullarında bozulmaya elverişlidir (Tablo: 1).

İnce kesit analizleri ile türbede farklı (killi, brejik, gösel ve mikritik) kireçtaşlarının yanısıra, moloz dolguda, gabro, kumtaşı ve metamorfik kuvarsitin de kullanıldığı belirlenmiştir (Tablo: 1).

Resim: 1

Örnek Kod	Kayaç Türü	Sertlik (Mohos)	d (Islak)	d (kuru)	% SEK	% P
BHZ-T1	Mikritik Kireçtaşı	3,0	2,83	1,75	21,81	38,03
BHZ-T3	Brejik Kireçtaşı	3,0	2,53	2,03	9,62	19,57
BHZ-T4	Brejik Kireçtaşı	3,0	2,75	2,12	10,79	22,84
BHZ-T5	Mikritik Kireçtaşı	3,0	2,72	2,68	0,51	1,38
BHZ-T6	Gösel Kireçtaşı	2,5 - 3,0	2,54	1,77	17,11	30,19
BHZ-T8	Gösel Kireçtaşı	2,5 - 3,0	2,19	1,62	16,08	25,92
BHZ-T9	Kumtaşı	6,5 - 7,0	2,66	2,61	0,70	1,83
BHZ-B1			2,62	1,56	25,85	40,34
BHZ-B3			2,49	1,77	16,26	28,83
BHZ-B5			2,74	1,75	20,46	35,89
Ortalama Taş			2,60	2,08	10,94	19,97
Ort. Seramik			2,62	1,70	20,86	35,02

Tablo 1: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi taş ve seramik örnekleri fiziksel testleri

Türbe taş örneklerinde yapı taşı olarak farklı türde kireçtaşları kullanılmıştır. Özellikle gösel kireçtaşı örnekleri (BHZ-T1, BHZ-T3, BHZ-T4, BHZ-T6 ve BHZ-T8) oldukça yüksek gözeneklilik içermektedirler (yaklaşık %25'ler seviyesinde). Yoğunlukları (kuru) açısından da daha zayıf durumda olan bu örnekler yüksek gözeneklilik ve su tutma kapasitesine sahiptirler. Bunların yanında moloz dolguda kullanılan dayanımı yüksek BHZ-T5 (kumtaşı) ve BHZ-T9 (mikritik kireçtaşı) örnekleri yüksek yoğunluk ve düşük gözenekli yapıdadırlar (Tablo: 1).

II. 2. Tuğla

Gövdede yatay ve düşey

istif düzeninde kullanılan çeşitli boyutlardaki sırlı ve sırsız tuğlalar, kırmızı kil hamurundan ortalama kalitede pişirilerek (800-900°C) elde edilmişlerdir.

Dış yüzey kaplamasında dikdörtgen ve kare biçimli türkuaz ve kobalt mavisi sırlı tuğla birimler sırsız tuğlalar ile birlikte kullanılmış (Resim: 4); iç yüzeylerde ise türkuaz sırlı altıgen tuğlalar tercih edilmiştir. Örgüdeki sırlı ve sırsız tuğla boyutları 20x9x5 cm. dir.

Tuğla örneklerinin yapısının anlaşılabilmesi için örnekler ince kesit optik mikroskopi analizi ile incelenmiştir. Türbe iç ve dışında kaplamada kullanılmış olan sırsız tuğlalar değişen pişirim

Resim: 2

durumuna sahiptir. Ortalama kalitede (800-900°C) pişirilmiş tuğlalar ince ve kaba agrega içerikli değişken yapılıdır (Şekil: 1b). Sırlı tuğlalar sırsız olanlara göre daha iyi pişirime uğramış, ince, homojen dağılımlı tanecik yapısında ve düşük gözenekli yapıdadır. Bu örneklerde hamur içeriğinde bulunan kuvars, plajiyoklaz, çört ve tuğla kırığı/tozu gibi agregalar elenmiş olup homojen dağılım göstermektedir.

II. 3. Çini

Çini türbenin sadece kapı kemer ve alınlıklarında tuğla ile birlikte kullanılmıştır (Resim: 5). Türkuaz, kobalt mavisi, beyaz, sarı, yeşil ve siyah sırlı olmak üzere çeşitli renklerde karşımıza çıkan çini mozaiklerde hamur krem renkli, sık dokulu ve ince gözenekli yapıya sahiptir (Şekil: 2). Çini mozaik süslemeler büyük ölçüde tahrib olmuştur.

Noktasal Mikro-XRF Analizi ile çini örneklerde sır bileşiminin içeriği

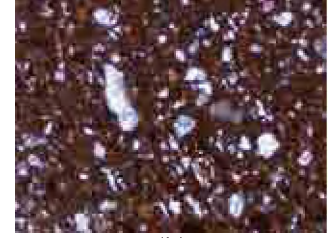
Resim: 3

Şekil 1:
Hasankeyf Zeynel Bey
Türbesi petrografik ince
kesit analizi

- a) Yapıtaşı olan miktirik kireçtaşı
- b) İyi bir pişirime (850°C<T) uğramış, düşük gözenekli, kaba agregalı, eleme yapılmadan hazırlanmış, ve yapısında kuvars, plajiyoklaz, tuğla kırığı, kireçtaşı ile yoğun opak mineraller yer alan yeşil sırlı dekorasyon çinisi (BHZ-B5)
- c) Sır kalınlığı 15-35 µm arasındadır.

(a)

(b)

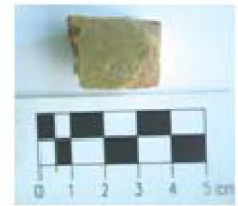

(c)

belirlenmiştir (Tablo: 2). Sır bileşimlerine genel olarak bakıldığında yeşil (BHZ-P5) ve sarı (bal rengi) sır (BHZ-P7) örnekleri kurşun sırlı örneklerdir. Türbenin kapı kemer karnında yer alan kobalt mavisi (lacivert) sır (BHZ-P3) silikat (SiO₂) içeriği en fazla

BHZ-P2

BHZ-P5

BHZ-P3

BHZ-P7

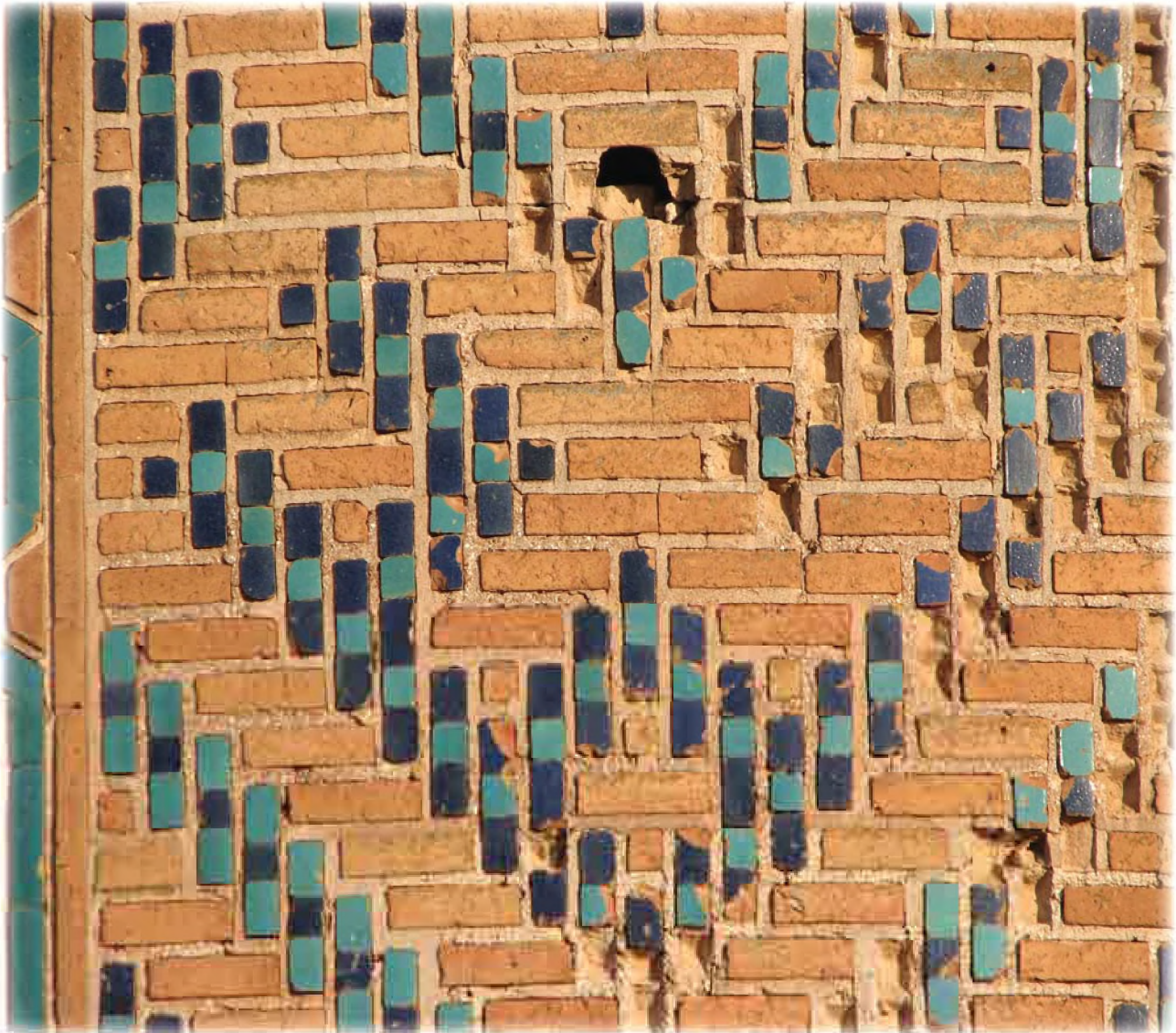
BHZ-P4

Şekil 2: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi çinileri

Örnekler	Nitrit (NO ₂ ⁻)	Nitrat (NO ₃ ⁻)	Fosfat (PO ₄ ³⁻)	Karbonat (CO ₃ ²⁻)	Sülfat (SO ₄ ²⁻)	Klor (Cl ⁻)	pH	Toplam Tuz (%)
BHZ-T1	0,025*	0*	0*	+	300**	0*	7,47**	0,43
BHZ-T3	0,025	50	0	+	300	300	6,74	0,64
BHZ-T4	0,025	50	0	x	800	30	7,15	0,69
BHZ-T5	0,025	0	0,200	x	400	0	7,82	0,72
BHZ-T6	0,025	0	0	x	300	0	7,98	0,19
BHZ-T8	0,200	25	0,400	+	300	0	7,82	0,16
BHZ-T9	0,025	10	0	x	300	3	7,60	0,84
BHZ-B1	0,025	50	0,600	+	400	6	7,27	0,41
BHZ-B3	0,300	75	0	x	500	30	7,31	0,25
BHZ-B5	0,100	25	0,200	+	400	3	6,90	0,13

(*) mg/L (**) 100 mL suda

Tablo 2: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi taş ve seramik örneklerinde suda çözünen tuz içeriği ve türleri

Resim : 4

Resim : 5

örnektir. Siyah sır (BHZ-P2) element içeriği diğer örneklerden daha yüksek oranda aliminyum (Al), silisyum (Si), magnezyum (Mg), mangan (Mn) ve demir (Fe) elementleri içermekte olup, bileşim değeri ile farklılık göstermektedir. Kobalt mavisi (lacivert) sır (BHZ-P3) ve açık mavi (BHZ-P4) sır örneklerinde silikat (SiO_2) değerleri birbirine benzer oranlarda yüksektir. Kobalt mavisi (lacivert) sır örneği bazik oksitlerden sodyum (Na), magnezyum (Mg), aliminyum (Al) ve potasyum (K) açısından daha yüksek değerlere sahiptir. Diğer element içerikleri benzer oranlardadır. Makro elementler açısından siyah sır (BHZ-P2) örneği aliminyum (Al), silisyum (Si), magnezyum (Mg), mangan (Mn) ve demir (Fe) elementleri bakımından yeşil ve bal rengi sır (BHZ-P5 ve BHZ-P7) örneklerinden oldukça yüksek değeri ile farklılık göstermektedir. Siyah sır (BHZ-P2)

ve yeşil sır (BHZ-P5) örnekleri bakır (Cu) ve kalay (Sn) yönünden benzer değerlerdedirler. Sarı (Bal rengi) sır (BHZ-P7) ise bakır (Cu) yönünden iki kat fazla, kalay (Sn) yönünden ise yarı değere sahiptir.

Sırlı çini örnekler farklı kalitede üretilmiş olmalıdır. Bazı çinilerin hamur ve agrega yapısının tuğla örneklere yakın özellikte olduğu görülmektedir.

Sır kalınlığı incelenen örneklerde 15-35 μm arasında değişmektedir (Şekil: 1c). Yapıdaki sırlı ve sırsız tuğlalar çini örneklere göre daha kaba içeriktir.

II. 4. Alçı

İç mekanda, niş köşelikleri ve kubbe tamburunu süsleyen alçı kaplamalar dikdörtgen levhalar şeklinde kalıba döküm

teknigi ile elde edilmiştir (Resim: 6). Dekorasyonu oluşturan mukarnas dizileri ve bitkisel motifler alçak kabartmadır (Tablo: 3).

Kubbe eteğinde yer alan alçı kaplamalardan örnekleme yapılamamış, dolayısıyla bunlar analiz edilememiştir.

II. 5. Harç ve sıvalar

Yapıda çeşitli malzeme ve örgü arasında farklı renk ve dokularda harçlar

Resim : 6

kullanılmıştır. Moloz örgüde iri agregalı, kırık taş katkılı gri renkli kireç harcı kullanılırken, kesme taş kaplama arasındaki derzlerde iri agregalı tuğla tozu katkılı kireç harcı tercih edilmiştir. Tuğla kaplamalardaki yatak harcı 8-10 cm. kalınlığında olup, kesme taş derz harcı özellikleriyle aynı, buna karşın tuğla derzlerindeki harç ince dokulu ve beyaz renklidir (Resim: 7). İç mekan duvarlarında ayrıca, beyaz renkli kireç katkılı ince sıva tabakası kullanılmıştır (Resim: 8).

Asidik işleminden geçirilen örneklerden elde edilen sonuçlara göre harç ve sıvalarda agrega/bağlayıcı oranı açısından değişken bir içerik bulunmaktadır. Genel olarak harçlar; BHZ-H7 ve BHZ-H19 bir grup, BHZ-H1, BHZ-H2, BHZ-H3 ve BHZ-H13 yüksek bağlayıcı içeren örnekler bir başka grup ve bunların dışında kalan düşük bağlayıcı içeren harç örnekleri de diğer bir üçüncü grubu oluşturacak şekilde benzeşen agrega/bağlayıcı oranlarına sahiptir (Tablo: 3).

Harç ve Sıva Grupları	Toplam Bağlayıcı (%)	Toplam Agregata (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (% 100)				Matriks Agregata İçeriği (% 100)		
			Kireç	KT/MT	Kil/Alçı	Çimento	Kayaç ve Mineral*	TK	Org
Harç Gr1	68	32	70	20	10 (A)	-	40 (Q,K,F)	60	-
Harç Gr2	55	45	80	-	20	-	97 (K,Ç,Pl,Py,Ş)	3	-
Harç Gr3	80	20	70	30	-	-	20 (Q,K,F)	80	-
Harç Gr4	40	60	70	-	30	-	70 (Q,K,F,Ç)	30	-
Harç Gr5	65	35	70	-	30 (A)	-	95 (Q,K,F)	5	-
Harç Gr6	82	18	10	-	90 (A)	-	20 (Q,K,F,Py)	80	-
Harç Gr7	55	45	80	-	20	-	95 (Q,K,F,Ç)	5	-
Harç Gr8	55	45	90	-	10 (A)	-	20 (Q,K,F)	80	-
Sıva Gr1	85	15	100	-	-	-	98 (K)	2	-
Sıva Gr2	70	30	20	-	80 (A)	-	90 (K)	10	-
Sıva Gr3	52	48	100	-	-	-	90 (K)	10	-

(*) Ç: Çört, F: Feldispatlar, K: Kireçtaşı, KT/MT: Kireçtaşı/Mermer Tozu, Org: Organik, Pl: Plajiyoklaz, Py: Piroksen, Q: Kuvars, TK: Tuğla Kırığı/Tozu

Tablo 3: Hasankef Zeynel Bey Türbesi harç ve sıva örnekleri ince kesit analizleri ile belirlenen detaylı agrega/bağlayıcı analizi

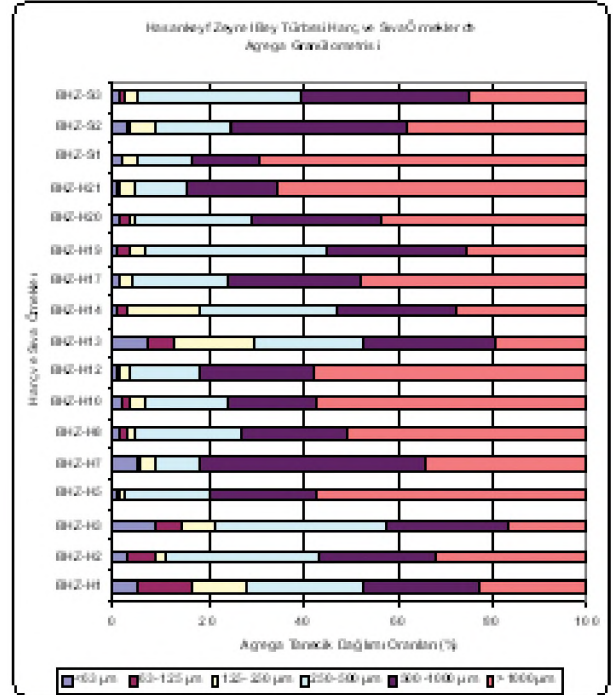
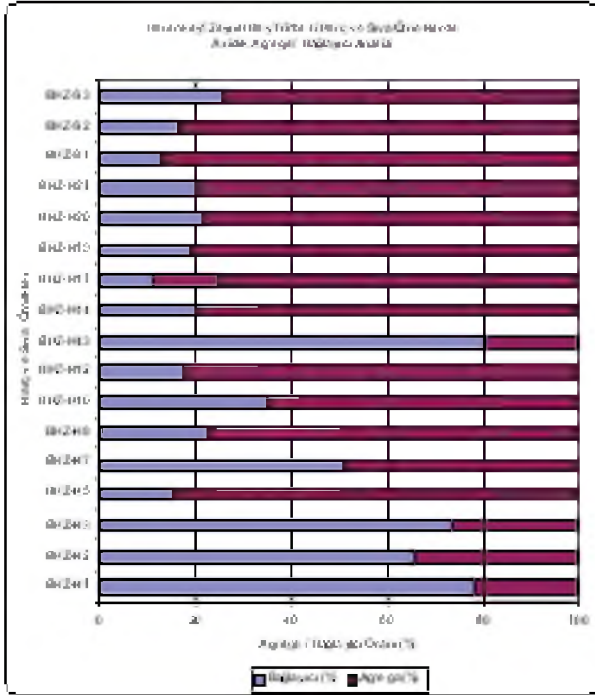
Harç ve sıva örneklerde bağlayıcı türünü belirlemek için X-Işını Toz Kırınımı Analizi (XRD) uygulanmıştır. Örneklerin ayrıştırılmış ince kesit optik mikroskopi analizleri gözönüne alındığında bağlayıcı içeriği açısından kirecin yanında alçının da değişen oranlarda kullanıldığı görülmektedir. Moloz dolgu harcı içerisinde kireç bağlayıcının yanında %10-30'u nisbetinde alçı bulunmaktadır. Tuğla kaplama harcının (yatak harcı) içerisinde oldukça düşük oranda (bağlayıcının %10'u oranında) alçı veya %20-30 oranında kil içerik bulunduğu saptanmıştır. Tuğla derzlerinde (batı cephede) değişken fakat daha yüksek oranda alçı içeren (bağlayıcının %90'ı nisbetinde) harç bulunmaktadır. Çini yatak harcı ise ya tümüyle kireç harcı ya da düşük oranda alçı içeren bir harçtır. Harç içeriğinde alçının varlığı homojenlik göstermektedir. Alçı harç içerisinde su ile temasında şişmekte ve diğer bağlayıcı (kireç) malzemelerden farklı davranmaktadır.

Asidik işlemden sonra harç ve sıvalarda çözünmeden kalan agreganın içeriğine ve taneçik türlerine genel olarak bakıldığında;

örneklerin genel makro fiziksel yapılarının, belli bir eleme sonucu tercih edilen agrega türüne sahip olmayan, genelinde yuvarlak dere yatağı malzemeli taneçik içeren agrega yapısı verdiği görülmektedir. Bazı örneklerde ise lokal formasyonu yansıtan dere yatağı içerik kırıklı/köşeli yapıda öğütülerek kullanılmıştır.

Harç ve sıvalar taş parçaları içermeyen (max 1-3 mm.) ince taneli (silt ve kum boyutlu, 63-1000 Ø µm) yapıya sahiptirler. Sıvalar genel itibarı ile daha fazla bağlayıcı ve daha az agrega içeren karakterdedir (Grafik: 1).

Harç ve sıva örneklerin agrega içeriğinde bağlayıcılığı artıran mermer/kireçtaşı tozunun (bazı örneklerde %20 ve %30 oranında) kullanıldığı görülmektedir. Bitki/saman gibi organik katkılara örneklerde rastlanmamıştır. Tuğla kırığı/tozu ise tüm harç ve sıva örneklerde agregaya katkı maddesi olarak agreganın %2-80'nini oluşturacak şekilde katılmıştır. Petrografik ince kesit analizi ile türbede kullanılan harçlar 8, sıvalar

Grafik 1: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi harç ve sıva örnekleri asidik agrega/bağlayıcı ile agregada granülometrik analizleri

Resim: 7

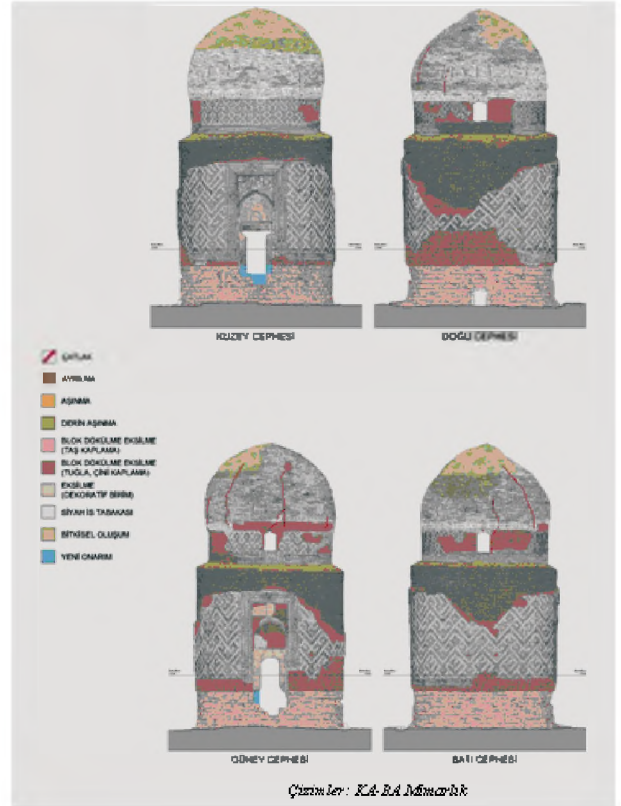
da 3 gruba ayrılabilmiştir (Tablo: 3).

Türbenin onarımında kullanılacak harç karışım oranları için özgün harç örneklerinin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır.

III. YAPI VE YAPI MALZEMELERİNDE GÖRÜLEN BOZULMALAR VE NEDENLERİ

Türbe, biçimsel özelliklerini büyük ölçüde, süsleme unsurlarını ise kısmen koruyarak bu güne ulaşmıştır. Zamanın yıpratıcı etkisi ve çevresel etmenler, yapı bünyesinde ve malzeme yüzeylerinde çeşitli bozulma oluşumlarına yol açmıştır (Şekil: 3). Ayrıca, örtü ve drenaj sistemlerinden kaynaklanan aksaklıklar nedeniyle de bozulmaların yoğunlaştığı gözlenmektedir. Vandalist eğilimler bozulma oluşumlarında bir diğer etken olarak belirlenmiştir.

Yerinde yapılan incelemeler sonucu tespit ettiğimiz bozulmaları iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar;

Şekil 3: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi, dış cephelerde görülen bozulmalar

Resim: 8

1-Yapısal sorunlar: Doğrudan binayı oluşturan örgü ve yapı elemanlarındaki bozulmalardır.

2-Malzeme bozulmaları: Yapımda kullanılan malzemelerde meydana gelen bozulmalardır.

III.1 YAPISAL SORUNLAR

III.1.1.Yarık ve çatlaklar

İncelemeler sırasında beden duvarları ve özellikle örtüde çatlak, açılma ve kırılmalar tespit edilmiştir (Resim: 9). Yapının bünyesinde statik sorunlara yol açan bu oluşumlar, yer hareketlerine bağlı olarak örgüdeki yük dengesinin değişmesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

III.1.2. Örgü ve kaplamalardaki eksilmeler

Yapının oturtmalık kısmındaki esas yapı malzemesini oluşturan kesme taş kaplamaların neredeyse tamamına yakını yok olmuş; buna bağlı olarak kapı eşik ve zeminleri bozulmuştur (Resim: 1 - 2). Gövde ve örtü yüzeylerini kaplayan tuğla dekorasyon da büyük ölçüde dökülmüştür. Yapının dış tesirlere karşı direncini zayıflatan bu durum yapı malzemelerindeki çözüme ve ayrışmayı hızlandırıcı rol oynamıştır.

III.1.3.Örtüdeki problemler

Yapının iç mekanını örten kubbe örgüsü büyük oranda bozulmuştur. Örtü kaplamalarında kullanılan tuğla, harç vb. malzemeler kısmen dökülerek işlevini

yitirmiş; bu bölgelerde sorunu daha da derinleştiren bitkisel oluşumlar gözlenmiştir (Resim: 9). Bu bozulmalara bağlı olarak kubbe, yağışlardan etkilenmeye açık hale gelmiştir. Nitekim kubbe içerisindeki özgün sıvalarda ve alçı kaplamalarda ıslanmaya bağlı olarak aşınma, dökülme ve yer yer da kabarmalara rastlanmaktadır (Resim: 6).

III.1.4. Drenaj problemleri

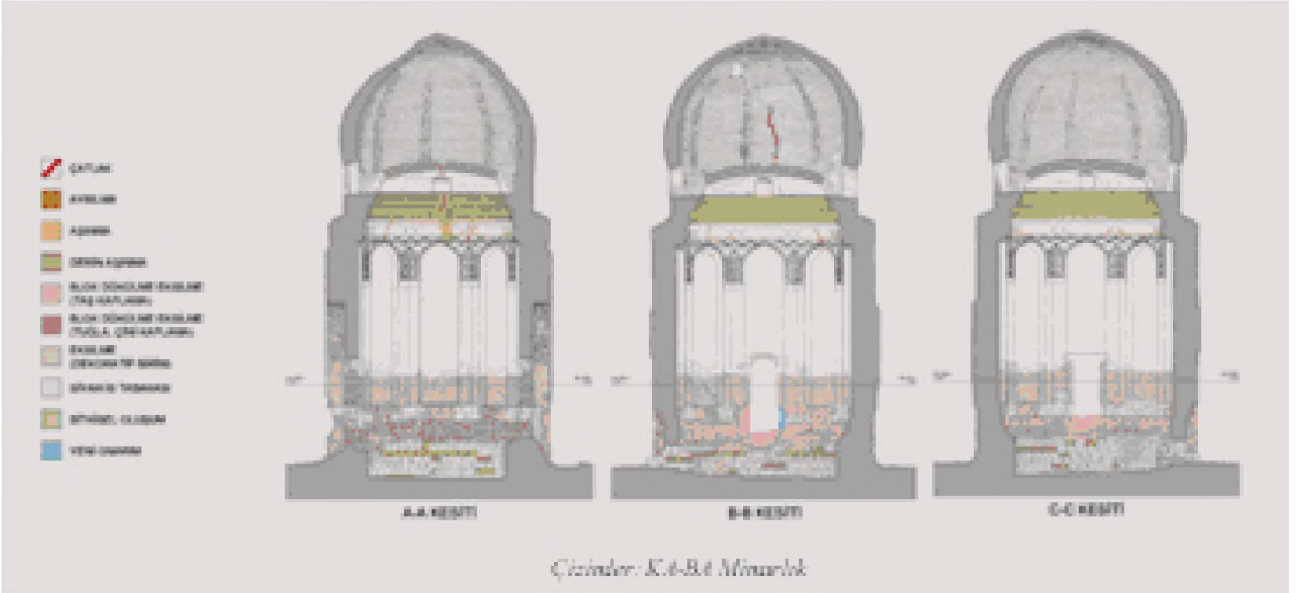
Yapının gerek örtüden gerekse zeminden farklı miktarlarda su aldığı, bunun da mevcut malzeme yüzeylerinde çeşitli bozulmalara yol açtığı gözlenmiştir. Zemindeki nem ve suyun kaynağı yapının beden duvarları ve iç mekan zeminine ulaşan suyun drene edilememesinden kaynaklanmaktadır. Yağış sonrası zeminde biriken su, zeminden ve beden duvarlarından emilip yükselerek duvar içinde yukarıya hareket etmektedir.

III.2. MALZEME BOZULMALARI

Yapı malzemelerinin dayanımı fiziksel özelliklerinin belirlenmiş standart sınırlar içinde iyi durumda oluşları ile açıklanabilir. Görsel olarak oldukça sağlam (dayanıklı) algılanan malzemeler (özellikle taş, tuğla gibi gözenekli malzemeler) iklimsel (yağmur, rüzgar, kar, sıcaklık ve nem değişimi, donma çözülme süreci gibi), çevresel (sanayi bölgelerine, atık alanlara yakınlık, eksoz gazları salınımı, vb.) ve insani (tahripkar/vandalist veya turistik etkilerle) nedenlerle olumsuz yönde etkilenmekte ani veya orta/uzun dönemde tuzlanma, çatlama, kopma, yapraklaşma, siyah tabakalanma, likenleşme gibi bozulmalara uğrayabilmektedirler. Yapıda bütün bu etkenlere bağlı olarak oluşan malzeme bozulmalarını özetle şu şekilde sıralamak mümkündür (Şekil: 3 - 4).

Resim: 9

Şekil 4: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi, iç cephelerde görülen bozulmalar

III.2.1. Yüzeysel birikim (kirlenme)

Toz, toprak ve ortamdaki kirletici maddelerin varlığından kaynaklanan yüzeysel birikim dış cephelerde daha az, iç cephelerde ise nem artışına bağlı olarak daha yoğundur. Kuş pislikleri de diğer bir kirlilik unsuru olarak gözlenmiştir. İç mekandaki taş kaplama ve sıva yüzeylerinde ateşe bağlı siyah is tabakalarına da rastlanmıştır.

III.2.2. Yazı ve grafitiler

Türbeye gelen ziyaretçi ve/ veya bölge insanının bilinçsizce yaptığı davranışlar sonucu oluşan bozulmalardır. Kazıma ve boyama yöntemiyle işlenen yazı ve çeşitli şekiller farklı malzeme yüzeylerinde yoğun kirliliğe yol açmıştır.

III.2.3. Aşınma (dökülme)

Daha çok iklimsel faktörlerin (nem, yağmur, rüzgar gibi) etkisiyle malzemelerin yüzeylerinde meydana gelen yıpranma ve erimelerdir. Yüzeysel ve derin olmak üzere farklı boyutlarda gözlenmektedir. "Yüzeysel aşınma" yapının dış cephe kaplamalarındaki tuğla ve sırlı tuğla ile iç mekandaki alçı

süsleme yüzeylerinde, "derin aşınma" ise, iç mekandaki kesme taş ile sırlı tuğla yüzeyleri ile kapı kemer ve alınlıklarındaki çinilerde daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.

III.2.4. Derz harçlarında dökülmeler

Yapının gerek iç kısmında, gerekse dış cephelerde yer yer taş bloklar ve tuğla örgü arasındaki derz harçlarının döküldüğü görülmektedir. Yağmur suyunun iç yapıya daha kolay ulaşmasını sağlayan bu durum bozulma sürecini hızlandırmaktadır.

III.2.5. Bitkisel gelişim

Yapının üst bölümleri ve örtü sisteminde daha yoğun olmak üzere ot şeklinde gelişmiş bitki oluşumları gözlenmiştir. Bu otlar zamanla büyüyen kökleriyle malzeme bozulmalarını hızlandırıcı rol oynamaktadır.

IV. KORUMA YÖNTEMLERİ

Zamanı ve yapım aşamaları henüz kesinleşmemekle birlikte baraj suları altında

kalma riski bulunan Türbe üzerinde esaslı bir onarım müdahalesini tatbik etmenin şu an için pek te gerçekçi bir yaklaşım olacağı söylenemez. Buna karşın, Hasankeyf ve anıtlarına yönelik köklü - kalıcı çözümler üretilene dek, Türbenin hiç olmazsa mevcut haliyle yaşatılması, yıkılmaya ve sökülüp ayrışmaya yüz tutmuş kısımlarının güçlendirilerek dondurulması, daha akılcı bir çözüm olarak görünmektedir.

Bu doğrultuda yapı üzerinde gerçekleştirilmesi gereken koruma müdahalelerini,

1. Yapısal sorunların giderilmesi,
2. Yapı malzemelerinin korunması

olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür.

IV.1. Yapısal sorunların giderilmesi

Türbe dış yüzey kaplamalarındaki büyük boyutlu eksilmeler ile gövde ve özellikle de

Element	BHZ-P2 (Siyah)	BHZ-P5 (Yeşil)	BHZ-P7 (Bal Rengi)
MgO	28,2000	0,6600	0,6600
Al	13,7300	1,5000	1,8000
Si	60,4200	50,2200	26,9900
Mn	1,6810	0,0300	0,0410
Fe	4,0450	1,9080	1,6640
Mo	0,2871	1,0630	1,1950
Pb	1,8850	45,5200	69,6000
P	0,0900	0,0650	0,0700
S	0,0800	0,0260	0,0360
Ti	0,3730	0,0740	0,0990
Cr	0,0150	0,0340	0,0480
Co	0,0160	0,0250	0,0330
Ni	0,0090	0,0150	0,0210
Cu	0,1666	0,1717	0,3655
Zn	0,0051	0,0130	0,0243
Sn	0,0525	0,4810	0,2300
Sb	0,0390	0,1800	0,2000

Tablo 4: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi çini örnekleri mikro-XRF analizi (metaller)

örtüde meydana gelen yarık ve çatlaklardan oluşan yapısal sorunlar ortaya koymaktadır. Bunlardan kesme taş ve tuğla kaplamalardaki eksilmelerin tamamlanması şu an için bir zaruriyet arz etmemekte, buna karşın genişlemeye elverişli yarık ve çatlaklara karşı önlem alınması gerekmektedir.

Gövde ve örtüdeki yarık ve çatlaklar uygun bir kireç harcı ile kapatılmalı, özellikle örtü kısmındaki yarıklar çelik veya karbonlif (FRP) şeritlerle kuşaklanarak desteklenmelidir.

Bu alanların dolgulanmasında özgün doku ve renge uygun kireç bazlı harç kullanılmalıdır.

IV.2. Yapı Malzemelerinin Korunması

Yapı malzemeleri üzerinde belirlenen farklı bozulma türlerine göre gerçekleştirilmesi ön görülen temel koruma çalışmalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

IV.2.1. Gelişmiş bitkilerden arındırma

Yapı üzerinde çeşitli tip ve büyüklüklerde ot türü bitki oluşumları gözlenmektedir.

Element	BHZ-P3 (Lacivert)	BHZ-P4 (Açık Mavi)
SiO ₂	75,2400	69,8700
CaO	6,1020	3,5480
K ₂ O	3,3300	1,8350
Fe ₂ O ₃	2,8620	0,0360
Na ₂ O	0,9360	0,1300
MgO	0,6600	0,6600
Al ₂ O ₃	0,3800	0,3800
TiO ₂	0,0670	0,0670
Cr ₂ O ₃	0,0440	0,0440
MnO	0,0320	0,0320

Tablo 5: Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi çini örnekleri mikro-XRF analizi (oksitler)

Derinliğe nüfuz eden kökleriyle malzeme bozulmalarını hızlandıran bu bitkiler mekanik yöntemlerle iyice temizlenmeli; ardından bu kısımlara uygun bir biosit (bitki öldürücü) tatbik edilmelidir.

IV.2.2. Sağlamaştırma

Aşınma, dökülme, çatlama gibi fiziksel direnci zayıflamış malzemelerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Güçlendirme işlemi malzemenin ortaya koyduğu korunma durumuna göre farklı şekillerde gerçekleştirilebilir.

IV.2.2.1. Yatak harçlarının güçlendirilmesi

Yapıda dış ve iç yüzey dekorasyonunu oluşturan, tuğla, çini ve alçı kaplamaları taşıyan yatak harçları kimi bölgelerde zayıflamış, çatlamış ve duvarlardan ayrılmıştır. Çatlayan ve ayrılan bu kısımlar benzer nitelikte hazırlanacak harç şerbeti ile doldurularak duvara bağlanması sağlanmalıdır.

IV.2.2.2. Yüzey koruma

Özgün tuğla ve alçı yüzeyleri ile tuğla ve çinileri dökülmüş yatak harcı yüzeylerini güçlendirmek ve bunları yağmur suyunun yol açacağı aşınmaya karşı korumak için uygun reçineler tatbik edilebilir. Yüzey koruyucu olarak, yağmur ve UV (kızıl ötesi) ışınlarına dayanıklı, su itici ve buhar geçirici özelliklere sahip, akıcı ve şeffaf görünümüyle renk değişikliğine yol açmayan silikat veya doğal silis içerikli nanoteknolojik ürünler tercih edilmelidir.

IV.2.3. Derz harçlarının onarımı

Taş bloklar ve tuğla örgü arasındaki derz boşalmaları malzeme bozulmalarında hızlandırıcı rol oynayan önemli bir etkidir. Dökülmüş, işlevini yitirmiş derzler özgün renk ve dokuya uygun bir harç ile yenilenmelidir. Derz onarımında sönmüş kireç ve yıkanmış dere kumu esaslı bir harç uygulanmalıdır. Taş ve tuğla arasında uygulanacak derz harçlarındaki agrega bağlayıcı oranları için analiz sonuçları dikkate alınmalıdır (Tablo 3). Karışıma, özgün renk ve dokuya uygun olması bakımından tuğla tozu ve kırığı ilave edilebilir.

V. SONUÇ

Baraj tehdidi bir yana, yapıdaki mevcut problemler çeşitli süsleme katmanları için de büyük bozulma tehlikesi oluşturmaktadır. Özellikle yağmur yoluyla zeminden, örtüden ya da doğrudan yüzeyden emilen suyun malzeme içindeki hareketi, bozulma sürecini hızlandırmaktadır. Bunun önlenmesi için "acil koruma" müdahalelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Kalıcı yapısal müdahaleler için ise anıtın nerede ne şekilde korunacağı yönünde alınacak kararlar belirleyici olacaktır. Bu kararlar alınana ve Zeynel Bey Türbesi için köklü çözümler üretilene dek, rekonstrüksiyona yönelik yapısal tamamlamalar yerine, mevcut durumunun güçlendirilerek yaşatılması öncelikli hedef olmalıdır.

Bu temel yaklaşımdan hareketle, yukarıda önerilen koruyucu müdahaleler yapı ve yapı bileşenlerinin daha fazla tahrib olmadan ayakta kalmasını sağlayacak "acil koruma önlemleri" olarak değerlendirilmelidir. Bu önlemlerin çoğu, anıtın taşınması durumunda da yapılması zorunlu koruyucu müdahaleleri içermektedir.

SUMMARY

The medieval city Hasankeyf is not only to face to threat of the Ilisu Dam, but also opened to natural deteriorations that these problems of the historic buildings in the city are in need of care and maintenance that has to be taken account immediately. One of the 15th century building in Hasankeyf having the same severe decay problems is Zeynel Bey Tomb in the complex located on the north bank of the Tigris across from the city.

In response to this need, the study was conducted within the scope of the "Hasankeyf Zeynel Bey Complex Conservation and Documentation Project". The project was carried out by the KA.BA Conservation of Historic Buildings and Architecture Ltd. with the coordination of rescue excavation director Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam.

The study was performed both on site and in the laboratory medium and the following were achieved: the types and properties of

the construction materials were determined by means of archaeometric analyses, the types of decay problems on the Zeynel Bey Tomb constructive materials and their reasons were determined and the proposal including "the urgent conservational methods for the problems" have been suggested.

Archaeometric material studies on constructive material from Zeynel Bey Tomb were processed by surveying and sampling of the stone, ceramic (brick and tile), mortar and plaster samples.

Spot salt determining test and conductometric analysis were applied to get water soluble salt content and type in stone and ceramic samples. The aggregate and binder part of the plaster and mortars were determined by the analyses of acidic aggregate & binder, aggregate granulometry, thin section optical microscopy and X-ray diffraction. In addition, the physical conditions of the stone and ceramics were examined by physical test (hardness, density, porosity and water absorption capacity test).

The results of archaeometric studies showed that the constructive stone material is the different types of limestone (lacustrine, micritic etc.) and original binder material is lime and mixture of gypsum and lime mortars. In the light of petrographic studies it was understood that the source of the original constructive raw material is the local formation. It was also shown that high soluble salt content and in a bad physical conditions of some stones give the degree of decomposition in a period by conductometric, physical and petrographic analyses. The micro-XRF analysis was also applied to tiles for the determination of the chemical compositions of the different coloured glazes on.

NOTLAR

- * Doç. Dr. Bekir ESKİCİ, A.Ü. Başkent Meslek Yüksekokulu, Ankara / TÜRKİYE.
Doç. Dr. A. Akın AKYOL, A.Ü. Başkent Meslek Yüksekokulu, Ankara / TÜRKİYE.
Prof. Dr. Yusuf Kaan KADIOĞLU, A.Ü. Mühendislik Fakültesi, Ankara / TÜRKİYE.

- 1 Gabriel 1940 ; Kılıcı 1987, 159 - 180 ; Arık 1993, 17 - 41 ; Arık 2000, 1- 7 ; Ahunbay 2000, 325- 335 ; Zengin 2001 ; Plüss ve Arık 2001 ; Arık 2004 ; Ertuğrul (tarihsiz).
- 2 Hasankeyf Kentinin bütününde ve anıt ölçeğinde koruma sorunları üzerine bakınız. Arık 1993, 17 - 41 ; Arık 2000, 1- 7 ; Ahunbay 2000, 325- 335 ; Uluçam 2004 - 2005, 57.
- 3 Hasankeyf anıtlarının bütün veya parçalar halinde nakil yöntemiyle kurtarılmasına yönelik öneriler için bkz. Arık 2000, 4 ; Ahunbay 2000, 327 - 328 ; Eskici 2006, 85.
- 4 Kuşkusuz bölgenin geneli ve Hasankeyf ölçeğinde kültür varlıklarının kurtarılmasına yönelik çok değerli görüşler ve öneriler çeşitli bilimsel toplantılarda dile getirilmiştir (Arık 2000, 1 - 14 ; Ahunbay 2000, 325 - 334 ; Gökçe 2000, 384 - 388 ; Güçhan 2000, 413 - 425 ; Özgönül 2000, 389 - 405). Bununla birlikte, şimdiye kadar yapılanlar daha ziyade toprak altındaki varlıkların ortaya çıkartılması ve değerlendirilmesi yönünde ilerlemiş, toprak üstündeki varlıklar için ise söylemden eyleme bir türlü geçilememiştir. Buradaki temel sorun daha çok idari kararsızlıktan, hangi anıtların nereye, nasıl ve ne zaman taşınacağı yönünde belirleyici olacak teknik ve idari yapılanmanın kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır.
- 5 Kaleye çıkış rampası üzerindeki orta kapı ve Koç Camisi eyvan kaplamaları Hasankeyf anıtları üzerinde gerçekleştirilen acil koruma önlemlerine yönelik uygulamalara örnek verilebilir. Arık 2004, 86, 165 ; Eskici 2006, 83 ; Uluçam 2007, 684.
- 6 Büyük olmasına rağmen Hasankeyf anıtları içinde daha derli toplu bir kütleyle sahip Zeynel Bey Türbesinin iyi tasarlanmış bir proje dahilinde bütün olarak (Ahunbay 2000, 328) veya dilimler halinde kesilerek nakledilmesi (Arık 2000, 5) düşünceleri henüz ham fikirlerden ibarettir. Her iki seçenek üzerinde de kapsamlı projelere ve teknik detaylara gerek vardır. Arık 2000, 5 ; Ahunbay 2000, 328.
- 7 Aslanapa, 1972, 194 , Ertuğrul (Tarihsiz), 53 ; Arık 2004 ; Uluçam 2004 - 2005.

- 8 Yetkin, 1986, 146.
- 9 Bu proje kapsamında, Zeynel Bey türbesi ile Hamam yapıları arasında kalan alanda toprak altındaki yapı kalıntılarının saptanmasına yönelik jeofizik çalışmaları Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği ve Jeoloji Mühendisliği Bölümü öğretim üyeleri Yard. Doç. Dr. Selma Kadioğlu ve Doç. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu tarafından gerçekleştirilmiş ve sonuçları bir rapor halinde kazı başkanlığına sunulmuştur.

KAYNAKLAR

Ahunbay 2000: Ahunbay, Z., "Hasankeyf'in Korunması/ Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar", Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 - 05 Haziran 1998, Şanlıurfa, Ankara, s. 325- 335.

Ahunbay (Tarihsiz): Ahunbay, Z., "Dünya Kültür Mirası Ölçütleri Açısından Hasankeyf Ve Kurtarılmaya Olasılıkları", s. 90 - 103, Kurtarılmayı Bekleyen Tarih Antik Kent Hasankeyf (İ. Ertuğrul), Diyarbakır.

Arık 1993: Arık, M. O., "Kültürümüzün Temel Taşı Hasankeyf Kurtarılmalı", Sanat, Sayı: 2, Şubat, 1993, s. 17 - 41

Arık 2000: Arık, M.O., Hasankeyf'in Tarihi Varlıkları Ve Sorunları, Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 - 05 Haziran 1998, Şanlıurfa, Ankara, s.1 - 14.

Arık 2004: Arık, M.O., Hasankeyf, Üç Dünyanın Buluştuğu Kent, İstanbul.

Aslanapa 1972: O. Aslanapa, Türk Sanatı I-II, (II, 1973) İstanbul.

Demirci ve Akyol 2002: Demirci, Ş., - Akyol, A.A., - Türkmenoğlu, A.G., -Eskici, B., "Hasankeyf Koç Cami Mihrablarının Alçıları Üzerine Arkeometrik Çalışmalar", 17. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 28 - Mayıs 1 Haziran 2001, Ankara, 81 - 88.

Ertuğrul (Tarihsiz): Ertuğrul, İ., Kurtarılmayı Bekleyen Tarih Antik Kent Hasankeyf (İ. Ertuğrul), Diyarbakır.

Eskici 2006: Eskici, B., "Hasankeyf Koç Camisi Alçı Süslemeleri Üzerine Bazı Gözlemler, Koruma Problemleri Ve Çözüm Önerileri", Sanat Tarihi Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: XV / 1, Nisan 2006, s. 77 - 96.

Gabriel 1940: Albert Gabriel, Voyages Archéologiques Dans La Turquie Orientale, 1, Paris.

Gökçe 2000: Gökçe, F., "Yöreye Özgü İnsan/Çevre Bağlamında Bütüncül Bir Koruma Planlaması Konusunda Görüşler", Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 - 05 Haziran 1998, Şanlıurfa, Ankara, s. 384 - 388.

Güçhan 2000: Güçhan, N. Ş., "GAP Kapsamında Koruma Planlaması İçin Bir Model Önerisi", Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 - 05 Haziran 1998, Şanlıurfa, Ankara, s. 413 - 425.

Kılıcı 1987: Kılıcı, A., "Hasankeyf Vakıf Eserleri", V. Vakıf Haftası, 7 - 13 Aralık 1987, Ankara, s. 159 - 180.

Özgül 2000: Özgül, N., "Tarihi/ Geleneksel Yerleşmelerin - Yapıların Koruma ve Değerlendirilmesinde Bir Yönetim/ İşletme Modeli", Gap Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 - 05 Haziran 1998, Şanlıurfa, Ankara, s. 389 - 405.

Plüss ve Arık 2001: Plüss, M. - Arık, M.O., Hasankeyf, İstanbul.

Uluçam: 2004 / 2005: Hasankeyf Tarihi Ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2004 - 2005 Çalışmaları, Ankara.

Uluçam: 2007: Uluçam, A., "Başlangıcından Bugüne Hasankeyf Kazıları", Konya Kitabı X Özel Sayı Aralık 2007, Rüçhan Arık - M. Oluş Arık'a Armağan, Konya 2007, s. 681 - 710.

Yetkin 1986: Yetkin, Ş., Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul.

Zengin 2001: Zengin, B., Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri, İstanbul.

TÜRK HAVA KURUMU GENEL BAŞKANLIK BİNASI (TAYYARE CEMİYETİ GENEL MERKEZİ)

F. Mine TEMİZ*

Türk Hava Kurumu genel başkanlık binası¹, Ankara'da Kızılay ile Ulus semtleri arasında, Atatürk Bulvarı üzerinde bulunmaktadır. Sıhhiye'den Ulus'a doğru giderken sağda (doğuda), Atatürk Bulvarı ile onu üst kotta, dik olarak kesen Talat Paşa Bulvarı'na çıkan tali yolun kesiştiği yerdedir (H.1; R.1). Erken cumhuriyet döneminin ilk modern mimarlık örneklerinden biri olmasına rağmen mimarlık tarihçilerinin uzun süre pek de ilgisini çekmemiş, dönemin, yakın çevresindeki önemli yapıları ile birlikte çoğunlukla anılmamıştır. Doğusunda (Namazgâh Tepesi üzerinde), eski Türk Ocağı binası (daha sonraki Halkevi, şimdiki Resim Heykel Müzesi) ile Etnoğrafya Müzesi, güneyde, biraz daha uzağında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binası, kuzeybatısında, Opera binası (eski Sergi Evi) yer almaktadır (H.1). Son yıllarda yapılan bilimsel yayınların bir kısmında, yapının adına ve mimarına değinilmiş², bir kısmında ise genel bir tanıtıma yer verilmiştir. Bunlar arasında en geniş bilgiyi "ARKİV - ARKİTERA - Mimarlık Arşivi" içerir³. Onu G. Renda vd.ce hazırlanan "Ankara Başkent'in Tarihi Arkeolojisi ve Mimarisi" adlı kitap izler⁴. Yapı ile ilgili ayrıntılı mimari inceleme ve değerlendirme ise yapılmamıştır. Bu çalışma ile bu konudaki eksikliği gidermeyi, erken cumhuriyet Dönemi mimarlık tarihinin anlaşılmasına ve değerlendirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

Harita 1: Türk Hava Kurumu genel başkanlık binasının konumunu gösteren harita

(Kaynak: http://harita.turkcebilgi.com/Ankara_haritasi/)

TÜRK HAVA KURUMU HAKKINDA

Türk Hava Kurumu, 16 Şubat 1925'te, Atatürk'ün emriyle, "Türk Tayyare Cemiyeti" (TTC) adıyla kurulmuş ve bir evde faaliyete geçmiştir. Amacı; Türkiye'de havacılık sanayisini kurmak, havacılığın askeri, ekonomik, sosyal ve siyasi önemini anlatmak; askeri, sivil, sportif ve turistik havacılığın gelişmesini sağlamak; bütün bunlar için gerekli araç ve gereci hazırlamak; personeli

Resim 1:Türk Hava Kurumu genel başkanlık binasının konumunu gösteren hava fotoğrafı.

(Kaynak: http://harita.turkcebilgi.com/Ankara_haritasi/)

yetiştirmek ve uçan bir Türk gençliği yaratmaktır. Cemiyetin adı, 1935'te, Türk Hava Kurumu (THK) olarak değiştirilmiştir⁵. Aynı yıl havacılığın icra organı olan Türk Kuşu kurulmuştur. Bugün itibariyle kamu yararına hizmet üreten dernek statüsünde olup 5253 Sayılı Dernekler Kanunu'na tabidir⁶.

YAPININ MİMARİ YÖNDEN

İNCELENMESİ

Türk Hava Kurumu genel başkanlık binası, farklı tarihlerde inşa edilmiş bir grup yapı ile birlikte günümüze gelmiştir. Zayıından dolayı, 30.03.1987'de verilen, 26. 02. 1955 tarihli T.C. Tapu Senedinde yer alan bilgilere göre; Ankara İli, Altındağ İlçesi, 2. Bölge, Ülkü Mahallesi, Hastahane Civarı

mevkiinde, 45 pafta, 4212 ada, 7 parsel no.lu 9150 m2 yapı grubu, 'kargir genel merkez, misafirhane ve pansiyon (okul ve pansiyon) binalarından oluşmaktadır⁷. Yapı grubu, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 24.5.1991 tarih ve 1782 sayılı kararı ile tescil edilmiştir⁸.

Genel Başkanlık (Genel Merkez) Binası, yapı grubu içinde, önde, Atatürk Caddesi'ne paralel olarak kuzey-güney doğrultusunda konumlanmıştır.

Doğusunda, ona paralel

olarak uzanan ancak aynı eksende bir miktar kuzeye doğru kaymış konumda ve yaklaşık 3,5 m. yüksek kotta, Türk Kuşu okul ve pansiyon binası bulunur. Genel başkanlık binasının güneyinden itibaren doğu-batı doğrultusunda, sonradan eklenen bir blokla iki yapı birbirine bağlanmış ve yapı grubu "U" biçimini almıştır (Harita: 1; Resim: 1).

Resim 2: Yapının, 1934 yılında, İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyareti sırasında çekilmiş bir fotoğrafı. Sağda THK Umumi Merkez (Genel Başkanlık) binası, solda-arkada, Etnoğrafya Müzesi görünmekte. (Kaynak: Havacılık ve Spor Dergisi, sa. 122, Ankara, 1934, s.1987.)

Genel Başkanlık Binasının inşası 1934 yılında tamamlanmış (Resim: 2)⁹, Türk Kuşu okul ve pansiyon (yatakhane) binasının yapımı 1936-38 yılları arasında sürmüştür¹⁰. Her iki yapının da mimarı Ernst Arnold Egli'dir¹¹.

Türk Kuşu okul ve pansiyon binası zaman içinde farklı amaçlarla değerlendirilmiştir¹². Günümüzde, hava kuvvetlerine ait sosyal tesis olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızın konusu olan genel başkanlık binası ise işlevini günümüze kadar kesintisiz sürdürmüştür.

Yapı, günümüze gelene kadar bir çok değişiklik geçirmiştir. İç mekânlar büyük ölçüde yeniden düzenlenmiş, zemin, iç ve dış duvar kaplamaları yenilenmiştir. THK arşivinde bulunan paftalar, yapının özgün planı hakkında fikir vermektedir¹³. Plan paftaları üzerinde, "T.T.C. (Türk Tayyare Cemiyeti) ankar merkez" ibaresi ve "Koç Zade Ticarethanesi" kaşesi bulunmaktadır¹⁴. Paftalar üzerinde, kalorifer tesisatı ile ilgili donanımlar ve hesaplar ile bazı tadilatlar ve mekân isimleri işaretlenmiştir. Paftalardaki

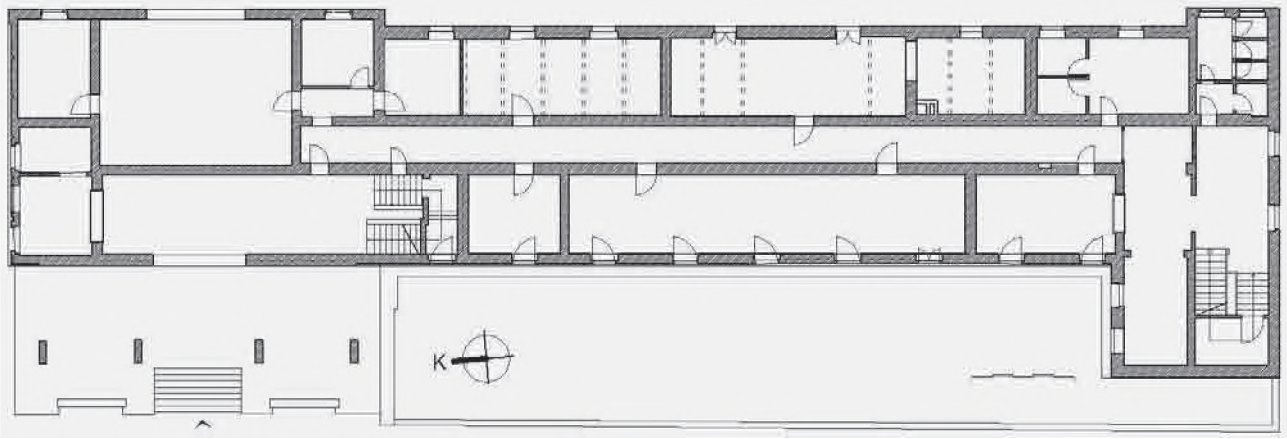
"TTC" ibaresi, projenin 1935 yılı öncesine ait olduğunu göstermekte ve aslına uygun olduğunu düşündürmektedir¹⁵.

Yapının mimari özellikleri, 2002 yılında yerinde yaptığımız tespitler, aynı yıl çizilmiş rölöve projesi ile yukarıda sözü edilen eski projenin karşılaştırılması ve eski fotoğraflarına dayanarak incelenecektir.

Plan Kuruluşu ve İşlev Dağılımı

Genel başkanlık binası, zemin+iki normal kat olmak üzere toplam üç kattan oluşmaktadır. Tek bir bütün olarak planlanmış olan yapıyı, işlevsel ve kütesel yönden üç bölüm halinde ele almak mümkündür: Kuzeyden güneye doğru sırayla, kare planlı (zemin katta dikdörtgen planlı) bir kütle oluşturan "yönetim" bölümü, enine dikdörtgen planlı "bürolar" ile ona dik doğrultuda, boyuna dikdörtgen planlı "merdiven ve tuvaletler"(Çizim: 1-3)¹⁶.

Yönetim bölümü, zemin katta, batı yönünde, üst katlarda dışa taşan kütle taşıyan dört

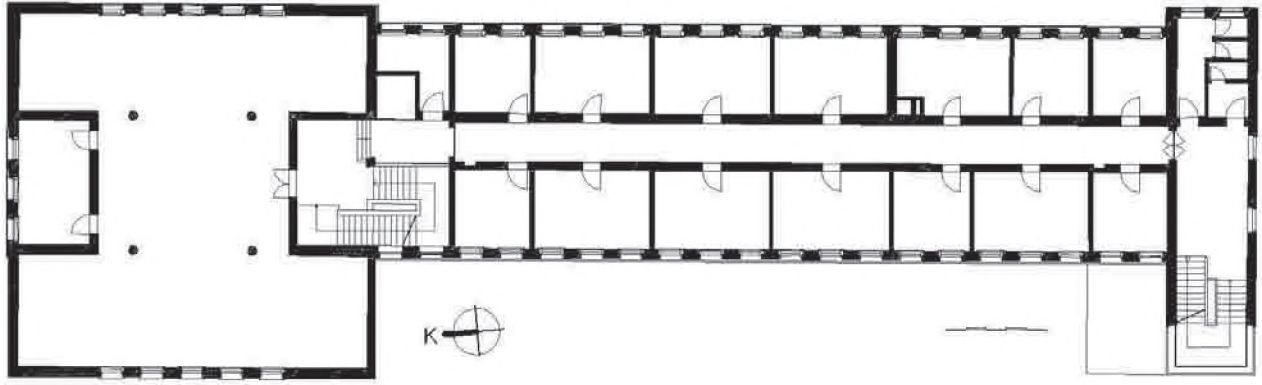
Çizim 1: THK Genel başkanlık binası zemin kat planı
(Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından hazırlanan rölöve projesinden, yapının, THK arşivinde bulunan eski -özgün- projelerine göre uyarlanarak yeniden çizilmiştir.)

ayağın bulunduğu, basamaklarla yükseltilmiş bir platform ile onun gerisinde (doğusunda) yer alan enine dikdörtgen planlı bir kapalı mekân biçiminde düzenlenmiştir. Yapının ana girişi bu cephenin orta aksındadır. Girişte, enine dikdörtgen planlı geniş bir hol bulunur. Holün güney ucunda, üst katlara çıkışı sağlayan iki kollu merdiven yer alır. Merdivenden önce doğu yönündeki bir kapıyla, yönetim ile bürolar bölümünü birbirine bağlayan koridora ulaşılır. Bunun doğusundaki küçük mekân eski projede "misafir odası" olarak tanımlanmıştır. Bunun kuzeyindeki geniş mekân, 5 metrelik kapı açıklığıyla yapıya, arka (doğu) cepheden taşıt aracıyla girme ve park etme imkânı sağlamaktadır. Eski projede de aynı açıklığın bulunması, özgün halinde de aynı amaçla tasarlandığını göstermektedir. Yönetim bölümünün kuzey kenarında, ilki giriş holünü bu yönde sınırlayan üç mekân bulunur. Bu bölüm, doğu cephede, bürolar bölümüne göre bir miktar dışa çıkıntı yapmaktadır.

Bürolar bölümü bu katta, kısmen yarım bodrum gibi düzenlenmiş ve burada ikinci derece önem taşıyan, santral, arşiv, ambar, kalorifer dairesi gibi hizmet mekânlarına yer verilmiştir. Mekânlar, kuzey-güney doğrultusunda, caddeye paralel olarak uzanan bir koridorun iki yanında sıralanmışlardır.

Batıda, yol kotundan yüksekteki girişle aynı kotta (+1.50) olan bürolar bölümünün pencereleri, burada, diğer katlara göre daha yüksekte tutulmuştur. Mimar, yol kotu ile bu bölümün güney cephesi arasında eğimi artan ve cepheye bittiği noktada 2.20 m. yüksekliğe ulaşan doğal zemini, arazinin topografyasına uygun olarak bırakmak istediği için böyle bir uygulama yapmış olmalıdır .

Bürolar bölümünün orta aksı boyunca uzanan koridor, yapının güney ucuna kadar devam eder. Bu kısımda, koridorun doğusunda tuvaletler yer alır. Batısında ise, büro kısmının güney sınırı boyunca uzanan alan boş bırakılmış, buradan batıya doğru çıkıntı yapar konumda, iki kollu bir merdiven yerleştirilmiştir. Yapıdaki bu ikinci merdiven ile büro katları arasında bağımsız düşey dolaşım sağlanmıştır. Aynı zamanda yönetim bölümü ile bürolar bölümün kesiştiği yerdeki merdivene alternatif oluşturularak gerektiğinde, farklı katlara ulaşmak için uzun koridorun geçilmek zorunda kalması da önlenmiştir. Merdivenin kuzeyinde, yalnız bu katta yer alan ve merdiven altı ile birleşen bir mekân bulunur. Kuzey cephesine iki pencere açılmıştır. Bu mekânın işlevi anlaşılamamıştır. Tehlike anında, uzaktaki yönetim bölümünde bulunan çıkış noktalarına gitmek zorunda kalmadan yapının boşaltılabilmesi amacıyla

Çizim 2: THK Genel başkanlık binası birinci kat planı

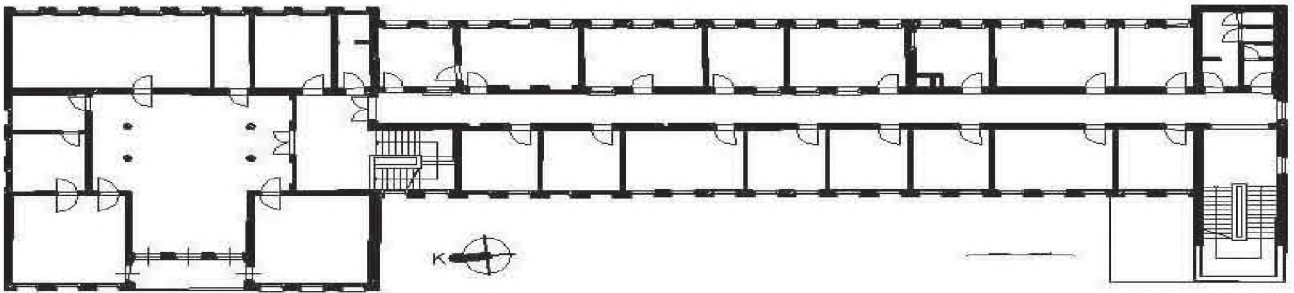
(Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından hazırlanan rölöve projesinden, yapının, THK arşivinde bulunan eski -özgün- projelerine göre uyarlanarak yeniden çizilmiştir.)

yapılmış olması klagelmektedir¹⁸. Tuvaletlerin bulunduğu doğu cephe de bu yönde, bürolara göre bir miktar çıkıntılı yapılmıştır (Çizim: 1).

Yönetim bölümü, birinci katta batıya doğru genişler ve zemin kattaki ayaklar üzerinde, kuzey, güney ve batı yönde çıkıntı yaparak planı kareye tamamlanır. Bu kat, bölmesiz, büyük bir salon olarak tasarlanmış, yalnızca kuzeyde, orta kısımda, ayrı bir mekâna yer verilmiştir. Salonun ortasında dört adet sütun bulunmaktadır. Bu alan sonradan bölünerek çeşitli mekânlar elde edilmiştir. Bürolar bölümü bu katta da alt kata uygun olarak, koridorun iki yanına sıralanmış, doğuya ve batıya bakan birimlerden oluşmaktadır. Yapının incelenen tarihteki durumu ile yukarıda sözü edilen proje arasında, bölme duvarlarının kalınlıkları, kapı açıklıklarının yerleri ve bazı bölünmelerde uyumsuzluklar vardır. Merdiven ve tuvaletler, alt kata uygun

olarak yerleştirilmiştir. Farklı olarak güney uçtaki merdivenin kuzeyinde yer alan mekâna yer verilmemiştir. Alt kattaki bu mekân burada teras çatı ile sonlanmış bulunmaktadır. Koridorun güney ucundaki pencere, bu cepheye sonradan eklenen binaya geçişi sağlayan bir kapıya dönüştürülmüştür. Merdiven cephesi, sahanlık kısmında, üç yönde giydirme camdır. Giydirme cam, sonradan kaldırılmış, yerine duvar örülerek batı cephesinin orta kısmında pencereler açılmıştır (Çizim: 2).

İkinci katta, yönetim bölümünün doğu, batı ve kuzey cephelerine, ilgili makamların odaları yerleştirilmiştir. Üç eşit bölüm halinde düzenlenen batı cephede, yalnızca iki kenarda birer odaya yer verilmiş, orta kısım açık bırakılmıştır. Burada, duvar, doğuya doğru içe çekilerek yanlardaki iki oda arasında uzanan ve caddeye bakan bir balkon elde edilmiştir. Kuzey kenarda, orta akstaki iki odanın güney

Çizim 3: THK Genel başkanlık binası ikinci kat planı

(Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından hazırlanan rölöve projesinden, yapının, THK arşivinde bulunan eski -özgün- projelerine göre uyarlanarak yeniden çizilmiştir.)

duvarı da yanlardaki birimlere göre- kuzeye doğru- içe çekilmiştir. Böylelikle ortada, "T" biçiminde geniş bir hol oluşturulmuştur. Holün orta kısmında dört adet sütun bulunmaktadır. Balkon cephesi sonradan pencerelerle kapatılmıştır¹⁹. Ortadaki holün güneyinde, koridor ve merdiven bulunan kısımın arasına da sonradan bir duvar örülerek diğer bölümlerle bağlantı bir kapıyla sağlanmıştır (Çizim: 3)

Bürolar bölümü, bu katta da koridorun iki yanına sıralanmış birimler şeklinde düzenlenmiştir. Burada farklı olarak doğu kanatta (arka cephede), bölümün başlangıcından itibaren, kuzeyden güneye doğru, batı kanattaki beş birimin karşısına denk gelen kısımda bir balkon bulunmaktadır. Balkonun eni, doğu kanattaki odaların eni kadardır. Koridorda, balkonun pencereleri açılmıştır. Balkon, sonradan kapatılmış, uzun dikdörtgen alan duvarlarla bölünerek odalar elde edilmiştir. Doğru cepheye örülen duvar ve pencereler, ölçü, biçim, malzeme ve teknik olarak diğerlerine uygundur. Yine de işçilik farkı belli olmaktadır. Tadilat öncesinde, (eski projede) balkonun güney ucunda kalan odanın kuzey cephesinde, balkon kapısı olduğunu düşündüğümüz bir açıklık ve bir pencere bulunmaktadır. Sonradan, kapı

açıklığı iptal edilerek duvar örülmüş, pencere ise nişe dönüştürülmüştür²⁰.

Merdiven ve tuvaletler bölümü ikinci katta da bir alt katla aynı düzendedir. Burada, koridorun güney ucundaki pencere, sonradan güney cepheye eklenen yapıya geçişi sağlayan kapıya dönüştürülmüş, merdivenin önündeki alanın aynı yöndeki penceresi ise kapatılmıştır (Çizim: 3)

Malzeme ve Yapım Tekniği

Yapının inşasında yığma ve betonarme sistem karma olarak kullanılmıştır. Yönetim bölümünde, ön cephede, birinci ve ikinci katın çıkmasını taşıyan dikdörtgen kesitli ayaklar ile iç mekândaki dairesel kesitli sütunlar ve döşeme betonarmedir. Katlarda, nervürlü kirişlerle desteklenen betonarme döşeme, kısmen bu sütun ve ayaklara kısmen de yığma duvarlara taşınmıştır. Bu bölümde, (birinci ve ikinci katlarda) iç mekândaki sütunlar, farklı katlarda birbirini karşılamamaktadır. İkinci kattaki sütunlardan biri alt kattaki iki kirişin kesişme noktasına, bir başkası, kiriş üzerine denk gelmektedir. Birinci kattaki sütunlar ise zemin kattaki yığma tuğla

Resim 3: Yapının kuzeybatı görünüşü (arkada Türk Kuşu okul ve pansiyon binası görünmekte) Kaynak: THK Arşivi

duvarlara oturmaktadır. Nervür kirişler, asma tavan yapılarak gizlenmiştir. İkinci katın balkona bakan pencereleri, içten, kireç esaslı sıva ile yuvarlak kör kemerlerle biçimlendirilmiştir.

Ana girişteki basamaklar ve platform, Ankara taşı ile kaplanmıştır. Yönetim bölümünün zemini, giriş katında mermer, birinci katta, balıksırtı biçiminde ahşap parke ile döşenmiştir. Zemin kattaki mermer kaplama ile merdiven basamakları, korkuluk ve küpeştesi yenilenmiştir. Birinci katta duvarlar, belli bir yüksekliğe kadar, kare bölünmelerle biçimlendirilmiş ahşap kaplamalıdır. İkinci katta, sütunlar yivlidir. Bu kata daha çok özen gösterilmiştir. Zemini sonradan parke desenli, PVC esaslı malzeme ile kaplanmıştır.

Bürolar ile merdiven ve tuvaletler bölümünde de B.A. ve yığma sistem karma olarak kullanılmıştır. Duvarlar yığma, tam dolu tuğla, döşeme betonarmedir. Zemin, yerinde dökme mozaik kaplıdır. Merdivenin korkulukları demir, küpeştesi ahşaptır.

Yapıda, yönetim bölümünde ve büro olarak tasarlanan mekânlarda ahşap doğramalı, iki sıra düşey sürme pencereler yapılmıştır. Diğer mekânlarda, ısı yalıtımı daha önemsiz bulunduğundan olacak, tek sıra düşey sürme pencereler yapılmıştır. Ahşap doğramalar özenle ele alınmış, kasalarda, kanat ağırlığına

eşit ağırlıkta makaraların bulunduğu bir sistem kullanılarak pencerelerin rahatça açılıp kapanması ve istenilen seviyede, düşmeden sabitlenebilmesi

sağlanmıştır. Kazan dairesi, ambar, depo gibi hizmet mekânlarında iki yana açılan pencere kanatları kullanılmıştır. Bu pencereler dış cephede, yatay doğrultulu demir parmaklıklarla korunmuştur.

Yapıda duvar ve tavan sıvaları ve boyaları yenilediği için özgün malzeme hakkında fikir edinilememiştir. Yapının tamamı düz (teras) çatı ile örtülmüştür.

Cephe Düzenlemesi

Yönetim bölümü, güneye doğru öne taşarak zemin kattaki ayaklar yükselen, küp biçimli bir kütle olarak ele alınmıştır. Cephelerde, eşit aralıklarla, düşey yönde, yivler açılmıştır. Yivler, çıkmanın alt sıva eteği hizasından bir miktar yukarıda kesilmiş ve kare yüzeyli

Resim 4: Yapının kuzeybatı görünüşü (2008) Kaynak: Özel Çekim

Resim 5: Yapının kuzeybatı görünüşü (2008) Kaynak: Özel Çekim

çıkıntılarla sonlandırılmışlardır. İkinci kattaki balkon düzenlemesi ile cephede yatay dikdörtgen biçimli boşluk oluşturulmuştur. Ön cephede, birinci ve ikinci katın boyuna dikdörtgen pencereleri, farklı akslarda yerleştirilmişlerdir

(Resim: 3-4).

Günümüzde, girişte, platform üzerinde yükselen ayakların çevresi camekânlarla kapatılarak bir ön giriş mekânı elde edilmiş durumdadır (Resim: 5). Çıkmanın güney cephesine ise taş kaplama ile oluşturulan çerçeve içersinde, Atatürk'ün gökyüzünü işaret eden bir resmi yerleştirilmiştir (Resim: 6).

Bürolar bölümü, yatay doğrultulu, dikdörtgen prizma bir kütle olarak biçimlendirilmiştir. Bu

kütle, doğu ve batı yönlerinde, iki yanındaki diğer kütlelerden daha içerde kalmaktadır. Burada, üç katta da cephe boyunca, ritmik bir düzende pencereler yerleştirilmiştir. Zemin katın pencereleri yatay doğrultulu dikdörtgen biçimlidirler ve dıştan takılan metal korkuluklarla korunmuşlardır²¹. Birinci ve ikinci katlarda, düşey doğrultulu dikdörtgen pencerelerin aralarında kalan doluluklar, cepheden bir miktar içerde tutulmuştur. Doğramalar da bir miktar içten takılmış ve böylelikle açıklıklar vurgulanmıştır. Cephe boyunca katlarda sürekli denizlikler yapılmıştır (Resim: 3-4).

Merdiven (ve tuvaletler) bölümü düşey doğrultulu, dikdörtgen prizma biçiminde bir kütlelerdir. Diğer kütlelerden yüksek

tutulmuştur. Merdiven sahanlığının batı cephesi ile kısmen güney ve kuzey cepheleri, birinci ve ikinci kat boyunca giydirme camdır. Camlı cephe, metal doğramalarla²², eşit ölçülerde, düşey doğrultulu dikdörtgenlere bölünmüştür (Resim: 4). Giydirme cam, sonradan sökülmüş, yerine duvar örülerek batı cephesinin orta kısmında pencereler açılmıştır²³. Yapının tamamında teras çatının harpuşta çıkıntıları cepheleri sınırlamaktadır (Resim: 6).

Eski fotoğraflarda yönetim bölümü ile bürolar bölümünün cephelerinin farklı renklerde olduğu görülmektedir. Zemin kattaki bant pencerelerin parapetleri için de aynı durum geçerlidir (Resim: 3-4). Ancak günümüzde cepheler büyük ölçüde yeniden sıvanmış ve boyanmış, bir çok ayrıntı kaybolmuştur. Eski fotoğraflar

ise farklılıkların ne tür bir renk ya da dokudan kaynaklandığı konusunda aydınlatıcı olamamaktadır (Resim: 5-6)²⁴.

Yapı, zaman içinde, özellikle dış cephesinde yapılan tadilatlar ve eklemeler nedeniyle özgün mimari kimliğinden ve estetik kalitesinden çok şey kaybetmiştir.

DEĞERLENDİRME

THK Genel Başkanlık (İdare) Binası, mimarı Ernst A. Egli'nin diğer yapıları ile birlikte, Ankara'nın ilk modern görünüşlü yapıları arasında sayılmaktadır. 1920'lerde yaygınlaşan "akılcı - işlevci" (rasyonalist-fonksiyonalist) tutumlu uluslararası mimarlığı temsil eden başarılı örneklerden biri olarak kabul edilir²⁵. Yapının tasarım ve üslup yönünden değerlendirmesini yapmadan önce Türkiye'de, erken cumhuriyet dönemindeki

Resim 6: Yapının güneybatı görünüşü (2008) Kaynak: Özel Çekim

mimari gelişmeleri kısaca hatırlamak yararlı olacaktır.

II. Meşrutiyetten sonra Vedat ve Kemalettin Beylerin başlattıkları mimarlık üslubu, cumhuriyetin ilk yıllarında da sürmüştür. Bu süreç, mimarlık tarihçilerince, I. Ulusal Mimarlık Dönemi olarak tanımlanır²⁶. Dönemin milli mimari biçimleri, adı geçen iki mimarın batı etkisindeki eğitimleri sonucunda, Türkiye'ye aktarılmış olan Neo-Rönesans mimari kütleleri üzerine Türk milliyetçiliği açısından geçerli klasik devir Osmanlı süslemelerinin bina cephelerine uygulanmasından ibarettir²⁷.

I. ulusal mimarlık üslubu, 1930'ların ilk yıllarına kadar etkinliğini sürdürürken 1926'dan itibaren, bir yandan da yeni bir akım, "uluslararası üslup" benimsenmektedir²⁸. 1932'lerden itibaren ulusal mimarlık ilkeleri terk edilmiştir. Her alanda olduğu gibi mimarlıkta da modernleşme istenmektedir²⁹.

Batıda, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan ve bir çok ülkeye yayılan "modern mimarlık" akımı³⁰ ülkemizde "uluslararası üslup" olarak uygulama alanı bulmuştur. Tarihi seçmeciliğe karşı çıkararak akılcı-işlevci kavramlarla ifade edilen üslup, ülkemizin içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, kültürel ortama uygun düşmektedir³¹.

Bu anlayış ülkemizde, salt geometrik formların simetrik ya da asimetric düzenlemesiyle oluşan kübik kütleler, betonarme iskelet, bezemeden arındırılmış yalın cepheler, geniş cam yüzeyler, ritmik, dikdörtgen pencere düzenlemeleri, düz ya da yüksek parapetler arkasında gizlenen eğimli çatılar, serbest bir tasarım gibi bileşenlerle kendini göstermiştir³². Diğer yandan, 1930-1940 yılları arasında, Batı dünyasında, özellikle Almanya'da yaygınlaşan neo-klasik üslup ülkemizde de uygulanmaktadır³³. Bu üslup, daha çok resmi yapılarda, simetrik

düzenlenmiş büyük kütleler, yüksek sütunlu, merdivenli giriş düzeni, yapı malzemesi olarak taş kullanımı ve ezici ölçekle ortaya konmuştur³⁴.

Uluslararası üslubun Türkiye'de yerleşmesi ve yaygınlaşmasında, 1920'lerin sonlarından itibaren yurda çağrılan, yabancı eğitimci, şehirci ve mimarların önemli rolü olmuştur³⁵. Bunlardan, Clemens Holzmeister ve Ernst Arnold Egli, öne çıkan, iki önemli isimdir³⁶. Biz, konumuz gereği, bu isimlerden Ernst Egli üzerinde durarak, THK yapısını onun tasarım ilkeleri ve Ankara'daki diğer yapıları ile kıyaslayarak değerlendireceğiz.

Ernst, Egli (1893-1974), İsviçre kökenli, Avusturyalı bir mimardır. Mimarlık eğitimini Avusturya Teknik Üniversitesinde tamamlamış, 1925'te, Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde Clemens Holzmeister'in atölyesinde asistanlık yapmıştır³⁷. 1927 yılında, hükümetin davetiyle, Maarif Vekâleti (bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı) mimari büro şefliğini devralmak üzere Türkiye'ye gelir³⁸. 1930'da, mimarlık eğitiminde reform ve modernleşme çalışmalarını yapmak üzere İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü Başkanı olarak görevlendirilir. Egli, akademideki eğitim programını Almanya'daki mimarlık okullarına benzer biçimde düzenler³⁹. Bu süreçte, Anadolu coğrafyasını, yerleşimlerini ve mimarlığını araştırmış, Milli Mimari Seminerinin kurulmasına önyak olmuştur⁴⁰. 1936'da Maarif Vekâleti ve akademideki görevinden istifa eden Egli, 1940'a kadar Türk Hava Kurumu'nun baş mimarlığını yürütmüştür. 1940'ta İsviçre'ye gitmiş ve ETH Zürih'te (Zürih Teknik Üniversitesi) dersler vermiştir⁴¹.

Egli, ülkemizde bulunduğu yıllarda yaklaşık 40 mimari proje gerçekleştirmiştir. Bunların başlıcaları arasında, Ankara'da Musiki Muallim Mektebi (sonraki adı ile Devlet Konservatuvarı: Cebeci, 1927-29), Divan-ı Muhasebat

(Sayıştay Binası: Ulus, 1928), İsmet Paşa Kız Meslek Lisesi (bugünkü Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi: Sıhhiye, 1930) sayılır⁴³. Egli, Türk Hava Kurumu yönetim (bugünkü genel başkanlık) binasını, kurumun baş mimarlığına getirilmeden önce tasarlamıştır.

Egli, teknoloji, işlevsellik ve evrensellik ile bölgeselciliğin sentezine dayalı bir mimari anlayışına sahiptir. Ona göre modern mimari genelgeçer prensiplerle, yerel ve bölgesel tipolojilerin bir arada özümsemesidir. Tasarlanan binalar iklim, malzeme, yapı tekniği ve yerel kültürün modern bir sentezi olmayı amaçlamalıdır. İçten dışa doğru tasarımı, yalnızca faydalı olanın inşa edilmesi gereğini benimsemiştir⁴⁴.

Evrensel sanatı, teknik ve işlevin estetiğinin bu yurtda olduğu bir kavram olarak

tanımlamıştır⁴⁵.

Bu ilkelerden yola çıkan Egli'nin Türkiye'deki mimari tasarımları, kübik kütleler, ritmik pencere dizileri, bezemeden arındırılmış yalın cepheler gibi ortak özellikler gösterir⁴⁶. Egli'nin uygulamalarındaki bu temel özelliklerin hemen hepsini Türk Hava Kurumu Genel Başkanlık Binasında da görmek mümkündür. Bu yapıda, işlevler, üç temel bölüm halinde planlanmış ve bu bölümler dış biçimlendirmeye de başarıyla yansıtılmıştır. Ön cephede, güneye doğru çıkıntı yaparak ayaklar üzerinde yükselen, küp biçimli yönetim bölümü, yatay doğrultuda, dikdörtgen prizma bir kütle oluşturan bürolar bölümü ve düşey doğrultuda dikdörtgen

prizma biçimli merdiven -ve tuvaletler- bölümü. Bürolar bölümünü oluşturan kütle, iki yanındaki kütlelere göre, doğu ve batı yönlerde, bir miktar içerde tutularak bölümler arasındaki farklılık vurgulanmıştır. Cephelerdeki farklı malzeme kullanımı ve pencere düzenlemeleriyle farklılık vurgusu güçlendirilmiştir (Çizim: 1-3; Resim: 2-4).

Yönetim bölümünün ağır kütesi zeminkatta, ayaklar üzerinde yükseltilerek hafifletilmiş, üst katlarda, pencerelerin farklı akslarda yerleştirilmesi, duvarın içe çekilmesiyle elde edilen kapalı balkon düzenlemesi ve düşey doğrultuda açılan yivlerle cephe hareketlendirilmiştir. Bürolar

bölümünde, giriş katının yüksek bant

pencereleri,

üst katlarda

pencerelerin

cepheden

yüzeyinden

-bir miktar-

içeri alınması

ve sürekli

denizliklerle

prizmatik kütlelerin yatay etkisi güçlendirilmiş, pencereler

arasındaki düşey doluluklarla dengeli bir

karşıtlık yaratılmıştır (R.3). Bu kütlelerin

arka cephesinde (özgün tasarımda), daha

özelleşmiş bir alanda, balkon düzenlemesine

yer verilerek tekdüzelik kırılmıştır. Merdiven

bölümünün perde duvar niteliğindeki, "U"

biçimli giydirme camlı cephesi, ülkemizde, o

dönem için yeni ve farklı bir uygulama olarak

karşımıza çıkmaktadır (Resim: 4).

Kütlelerin farklı biçim ve malzemelerle oluşturulan düzenlemeleri, yapıyı tekdüzelikten kurtarmakta ve çeşitli noktalardan bakıldığında, çok yönlü algılanmasına imkân sağlamaktadır (Resim: 3-4).

Yapı, bu kütle düzenlemesiyle Gropius'un Dessau'daki Bauhaus Binası'nı (1926) çağrıştırır. Bauhaus binasının "atölyeler" kanadında, yatay doğrultuda dikdörtgen prizmatik kütle ve aynı geometrik biçimde, dikey doğrultuda bir kütle bitişik olarak yerleştirilmiştir (Resim: 7). Burada, yatay kütlelerin cephesi giydirme camlıdır ve dikey kütle ona göre geride tutulmuştur. Egli, Türk Hava Kurumu binasında, farklı olarak baş tarafa küp biçimli bir kütle eklemiş, yatay kütleleri yığma duvarlar ve ritmik pencere dizileriyle biçimlendirmiş, dikey kütleleri cephede öne çıkarmış ve giydirme camı burada, daha küçük bir yüzeyde uygulamıştır (Resim: 4). İşlevlerin farklı kütlelere dağıtılması yönünden de Dessau'daki bina ile bağlantı kurmak mümkündür⁴⁷. Ayaklar üzerinde yükselen kübik kütleler ise modern anlayışın öncüsü bir çok mimar tarafından uygulanmıştır (Resim: 3).

Egli'nin diğer yapılarında da Alman mimarların eserlerinden esinlenmeler görülür. Sayıştay (Divan-ı Muhasebat) Binasının yeniden düzenlediği cephesindeki yatay yivler, İsmet Paşa Kız Enstitüsünün dairesel biçimli köşeleri ve cepheye göre açık renk bordürlü dikey pencereleri bu açıdan dikkat çekicidir. Tasarımlarında, Gropius'un yanı sıra özellikle Mendelson'un yapılarından öğelere yer vermiştir. Türk Hava Kurumu Binası'nın doğusunda, sonradan yaptığı okul ve pansiyon binasında, öncephede vapurbacasına benzeyen bir eğrisel çıkma ile yan cephelerinde ince kolonadlar kullanmıştır⁴⁸. Egli, Yüksek Ziraat ve Baytar Enstitüsü, Ticaret Lisesi ve Musiki Muallim Mektebinde, kübik kütleli yalın cephelerin yanında, Clemens Holzmeister'in daha çok resmi yapılarda yer verdiği yüksek kolonadlar gibi neoklasik üsluptaki öğeleri daha küçük ölçekte uygulamıştır.

Franck, Egli'yi işlevselcilik ve teknolojik gelişimle yerel yapı geleneğinin sentezini savunmasına rağmen somut uygulamalarında uluslar arası üslup ile Modernizm'in her

yerde yayınlanmış stilistik örneklerine yine de başvurmasından dolayı eleştirir. Egli'nin, kendisinin de ifade ettiği gibi aradığı sentezi bulamadığını belirtir⁴⁹.

Türk Hava Kurumu Genel Başkanlık Binası, Franck'ın bu tanımlamasını bir ölçüde hak eden bir örnektir. Gropius'un kurduğu Bauhaus okulunun akılcı-işlevci anlayışına dayanan uluslar arası üslubu temsil eder. Bir mimari yapıt olarak tek başına ele alındığında, plan çözümü, işlev dağılımı ve cephe düzenlemesi açısından tutarlı ve dengelidir. Ayrıntılar titizlikle çözümlenmiştir. İç-dış ve çevre ilişkileri iyi kurulmuştur. Yalın, net ve dinamik bir ifadeye sahiptir. Bu noktada, iki konuya dikkat çekmek gerekir. İlk olarak yapı (çevresine sonradan eklenen yapılarla birlikte), doğusunda, arka planında bulunan ve I. Ulusal Mimarlık akımının örnekleri olan Türk Ocağı (bugünkü Resim Heykel Müzesi) ve Etnoğrafya Müzesi'nin üslubu ile önemli bir karşıtlık sergilemektedir. Yine de boyutları ve yalınlığıyla onlarla yarışmayan, kot farkından dolayı bu iki yapının silüetlerini bozmayan bir konumdadır. Aslında bölgenin iklim koşullarına pek de uygun olmayan düz çatısının bu uyumlu zıtlıkta katkısı olmuştur.

İkinci olarak merdivenin bulunduğu kütlelerin giydirme camlı cephesi, gerek camın dışarıdan ithal edilen ve zamanın ekonomik koşullarını gözetmeyen bir malzeme olması gerekse de güneş ışınlarının yatay olarak güçlü bir şekilde geldiği batı yönde uygulanması açısından çok da doğru bir seçim gibi görünmemektedir⁵⁰. Mimar burada biçim kaygısıyla hareket etmiş olmalıdır. Diğer yandan Türkiye'de o dönem için önemli bir yenilik ve yapının modern görünümünü güçlendiren bir öğedir⁵¹.

Bütün olarak bakıldığında, Ernst A. Egli'nin Türk Hava Kurumu için planladığı yönetim binası, akılcı-işlevci tutumlu uluslar arası üslubu ile kurumun amaç ve hedeflerini yansıtan bir tasarıma sahiptir⁵².

SUMMARY

Sonuç olarak yapı, özünde, Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefini görsel olarak somutlaştıran, ülkenin teknolojik ve ekonomik koşulları ile çevresel verileri büyük ölçüde gözeten bir mimari örneğidir.

The aim of this study is to contribute to the architectural researches of the early Turkish Republic period. The subject of it is "Türk Hava Kurumu (Turkish Air Foundation) Administration Building", constructed in 1934. It has been in the shade between the some other advance guard modern architectural works of the period, so far. It was designed by Ernst A. Egli, one of the foreign architects invited to Turkey to modernize architecture and its professional education.

In this study the building is examined and evaluated in details, with its architectural design and relationship to the social, economical and cultural context which helped to shape it.

The total plan of the building consists of three main parts for three main functions: Administration", "offices", "stairs and service area (like toilets etc.)". These parts were shaped as three different masses in different geometrical forms and orientations with pure facades. Both massive brick and reinforced concrete skeletal frames were utilized in their constructions. Regional datum, economical, industrial and technological conditions of the country were, on a large scale, respected in designing.

Referring to the principles of the Bauhaus School of the 1920's, the building reflects the international functional-rational approach which is in conformity with the aims and reforms of the Republic.

NOTLAR

- * Yrd.Doç.Dr.Mine TEMİZ, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Tayfur Sökmen Kampüsü 31040 Antakya/TÜRKİYE.
- 1 Yapı, "THK Genel Merkezi" ya da "THK İdare Binası" olarak da anılmaktadır.
- 2 İnci Aslanoğlu, "Ernst A. Egli Mimar, Eğitimci, Kent Plancısı", Mimarlık, sa.209-210, Ankara,1984/11-12, s.16; "1923-1950 Yılları Arasında Ankara'da Çalışan Yabancı Mimarlar", Ankara Konuşmaları, Ankara, 1992, s.124; Afife Batur, "Egli, Ernst Arnold", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, 1997, İstanbul, s.503.
- 3 <http://arkiv.arkitera.com/p5345-turk-kusu---turk-hava-kurumu-merkez-bina-ve-egitim-tesisleri.html>
- 4 Günsel Renda vd., Ankara: Başkent'in Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi, Ankara, 2004, s.235.
- 5 "Tarihçe", Türk Hava Kurumu Resmi Web Sitesi: www.thk.org.tr/2005/anasayfa.htm
- 6 Bahattin Adıgüzel, "Cumhuriyet ve Atatürk Kurumları", www.izbirakan.com/MakaleDetay.aspx?MakaleId=150.
- 7 THK Arşivi.
- 8 Adına tescil fişi düzenlenmemiştir.
- 9 THK arşivinde bu konuda bir belgeye ulaşmamız mümkün olmamıştır. Ancak kurumun Basın ve Yayın Müdürü Bahattin Güzel, yapılan sözlü görüşmede tarihi doğrulamıştır. Renda v.d. yapının tarihini 1933-34 olarak vermektedir. Renda v.d., a.g.e., s.235. Franck, ETH (Eidgenössische Technische Hochschule) Zürich'teki Egli Arşivine dayanarak verdiği bilgilerde

yapının 1934'te tamamlandığını belirtir. Oya Atalay Franck, "Ernst A. Egli: Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarı ve Eğitimcisi 1930-1936", *Arredamento Mimarlık*, İstanbul, 2004/3, s. 110. Nicolai da aynı tarihi verir. Bernd Nicolai, *Moderne und Exil Deutschsprachige Architekten in der Türkei 1925-1955*, Verlag für Bauwesen, 1998, s.32, 41. Yapının THK Müzesi'nde sergilenen eski fotoğrafları üzerinde (elle yazılmış) 1930 tarihi bulunmaktadır. Bu tarihin neye dayandığı konusunda bilgi alınamamıştır. Kesin tarihin bilinmediği durumlarda ve özellikle bazı eski fotoğraflarda rakamların yuvarlatılarak kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim bu ve yakın tarihlerde inşa edilmiş bazı yapılar için 1930'lar ifadesi kullanılmıştır. Aynı müzede, 1936'da inşa edilen Türk Kuşu okul binasının da görüldüğü bir fotoğrafa ait açıklama notunda da aynı tarihin verilmesi bu savı desteklemektedir. Diğer yandan 1930 tarihinin Genel Merkez Binasının yapımı için girişimlerin başladığı ya da tasarımın gerçekleştirildiği yılı ifade etmesi ihtimali de akla gelmektedir. Biz yine de daha güçlü verilere dayanan 1934 (bitiş) tarihini vermeyi uygun bulduk.

- 10 Franck, a.g.m., s.110,118; Nicolai, a.g.e., 42; Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, 2002, s.143, 145.
- 11 Franck, a.g.m., 110, Bozdoğan, a.g.e., 143; Nicolai, a.g.e., 32,41-42.
- 12 Yapı, 1991'deki tescili sırasında Hava Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Binası olarak kullanılmaktadır.
- 13 Bodrum, zemin ve birinci kat planları olarak tanımlanan 1/100 ölçekli üç pafta, "PROJ.1071/5, PROJ.1071/6 ve PROJ.1071/7 olarak numaralandırılmıştır.

- 14 G. Renda v.d. THK arşivinde bulunan belgelere göre yapının müteahhidinin mimar Bedri Bey olduğunu, kalorifer tesisatının Vehbi Koç tarafından yapıldığını belirtmişlerdir. Renda vd., a.g.e., 235.
- 15 Yapıya ait, ulaşabildiğimiz en eski proje budur. Yapının inşası 1934 yılında tamamlanmış ve kurumun adı 1935 yılında değişmiş olduğuna göre paftalar özgün durumuna uygun olmalıdır. Ancak üzerlerindeki sözü edilen eklemelerin yapının inşa edilmesinden önce ya da sonra mı yapıldığı konusunda yargıya varılamamaktadır. Kurumun arşivi tasnif edilmiş olmadığı için burada, konuyu aydınlatması muhtemel belgelere ulaşmak mümkün olmamıştır.
- 16 Kat planları, 2002 yılında Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından hazırlanan rölöve projesinden, yapının, THK arşivinde bulunan (yer yer yıpranmış ve yırtılmış olan) eski projelerine - özgün durumuna- göre uyarlanarak yeniden çizilmiştir.
- 17 Yapı, bürolar bölümünde, ön (batı) tarafta, giriş kotuna (+1.50) göre zeminden 70 cm aşağıda kalmaktadır. Eski projede giriş katının "bodrum kat" olarak ifade edilmesi bu yüzden olmalıdır. Arka (doğu) taraf ise giriş katı ile aynı kottadır. Verilen kot ölçüleri, 2002 yılındaki tespitlere göre belirlenmiştir. Ancak yapının eski fotoğraflarına göre, esas olarak, cadde, ön ve arka girişler ile bürolar bölümünün önünde yükselen kısmın birbirleriyle ilişkisi açısından uyum içindedir.
- 18 Servis için yönetim bölümünün arka (doğu) cephesindeki girişi kullanmak uygundur. İkinci bir giriş içinse uygun bir düzenleme göstermemektedir.

- 19 2002'deki tespitimiz sırasında kapatılmış idi. Halen aynı durumdadır.
- 20 Balkonun, doğu cephede duvar ve pencereler yapılarak kapatılması ve aralarının duvarlarla bölünmesi ile ilgili tadilatlar sözü edilen eski projede farklı renklerle işlenmiştir. Doğru kanadın, koridoru sınırlayan duvarı üzerinde açılmış olan pencerelerin iptal edilmeyerek uygulanmış olması (bir kısmı sonradan nişlere ve kapılara dönüştürülmüştür), projedeki ilgili tadilatların, yapının inşasından sonra işlenmiş ve gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir.
- 21 Korkuluklar yakın tarihte yenilenmişlerdir.
- 22 2002'deki incelememizde ve günümüzde mevcut olmayan cam yüzeyi tutan ve yapının taşıyıcı sistemine sabitlenmesini sağlayan aksamın malzemesini bilemiyoruz. Ancak iki kat boyunca ve hatta diğer katlara göre daha fazla yükselen camlı kısmın aksamının, gerek yapısal gerekse dönemin özellikleri açısından metal esaslı (muhtemelen çelik) olduğunu söyleyebiliriz.
- 23 Günümüzde, yan duvarların batıya bakan yüzeylerinde, giydirme camın oturtulduğu çıkıntılar izlenebilmektedir.
- 24 Yönetim bölümünün cephelerindeki yivler, yenilemeler sırasında, altta, sıva eteğine kadar devam ettirilmiştir. Bunların özgün durumunu ve cephelerdeki doku farklılıklarını "Havacılık ve Spor Dergisi, sa. 203, Ankara, 1937, s.1481'de yayınlanan bir fotoğrafta izlemek mümkündür. Fotoğraf, baskı kalitesinin düşüklüğünden dolayı buraya alınmamıştır.
- 25 Aslanoğlu, "Ernst A. Egli...", 16.
- 26 Metin Sözen, Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi, Ankara, 1996, s.13-18; İnci Aslanoğlu, Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938, Ankara, 2001, s.30-34; Yıldırım Yavuz, "Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarisi", Ankara Konuşmaları, Ankara, 1992, s.97-100.
- 27 Yıldırım Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi", Mimarlık, sa.121-122, Ankara, 1973/11-12, s.27.
- 28 Aslanoğlu, a.g.e., 34-35; Afife Batur, "Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı" mad., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1993, s.1382. Bkz. E. Erenler, "Uluslar arası Üslup" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1997, s.1842. Ayrıca bkz. Ümit Sarıaslan, Cumhuriyetin Mimarları - Kuruluş Ankarası'nda Üç Mimar - Kemalettin - Ernst Arnold Egli - Bruno Taut, İstanbul, 2004, s.68-73.
- 29 Eski kültürü gösteren Osmanlı Revivalist (Canlandırmacı) üslubu, anakronik sayılıp terk edilmiştir. Aranan, Ankara'nın kuruluşunda olduğu gibi ilk kez cumhuriyetle gelen ve ulaşılmak istenen çağdaş uygarlık düzeyini temsil edecek bir anlatımdır. Batur, a.g.m., 1387.
- 30 bkz. Uğur Tanyeli, "Modern Mimarlık" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1997, s.1286-1289.
- 31 Batı dünyasında ortaya çıkan "Modern Mimarlık" düşüncesi, cumhuriyetin, devrimlerle belirlenen -yenilik, ilericilik, akılcılık, işlev, yarar, nesnellik, bilim ve teknolojiye dayanma gibi- ilkeleri ile örtüşmektedir. Aynı zamanda, çok sayıda ve çeşitli yapı ile konutların hızla inşa edilmesi ihtiyacına cevap vermektedir. Bkz. Batur, a.g.m., 1382-1383, 1388; Sibel Bozdoğan, Modernizm ve Ulusun İnşası, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, 2002, s.316-317. Yavuz, "Ankara'da Cumhuriyet...", 100. Modern mimarlık anlayışı, ülkemizde, Batı'daki teknik ve kuramsal altyapısı olmadığından biçimler olarak ithal edilmiştir. Aslanoğlu, a.g.e., 63.

- 32 Avrupa'da gelişen modern mimarlık olgusu ve örnekleri ile Türkiye'deki uygulamaları arasındaki farklılıklar konusunda Bozdoğan'ın değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Bozdoğan, a.g.e., 317-318. Ayrıca bkz. Sözen, 44.
- 33 Aslanoğlu, a.g.e., 66; Sözen, a.g.e., 39-0.
- 34 Aslanoğlu, a.g.e., 67. Ulusçuluğu simgeleyen neo-klasik üslup, Almanya, İtalya ve Rusya'da politik gücün mimariye yön vermesi sonucu uygulanmıştır. Bu üslubun Türkiye'de kullanılması, 1932'den itibaren güçlenen devletçilik ilkesi ile ilişkilendirilir. Ancak Türkiye'de yönetimin bir üslubu dayatmak gibi bir tavrı olmamıştır. Aslanoğlu, a.g.e., 67; Batur, a.g.m., 1382-1383; Yavuz, a.g.m., 29. Neoklasik üslubun kullanılması, devlet yapılarına ağırbaşlı ve ciddi bir ifade kazandırmak amacıyla, mimarların seçimi olarak değerlendirilmektedir. Aslanoğlu, a.g.e., 67. Ayrıca bkz. Bozdoğan, a.g.e. 171,173-174.
- 35 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayinin gerektirdiği teknik işgücünün yanı sıra şehircilik uzmanlarının, mühendis ve mimarların da Türkiye'de çalışmasına açıklık kazandırmıştır. Batur, a.g.m., 1387-1388; Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi...", 29; "Ankarada Cumhuriyet...", 30; Aslanoğlu, a.g.e., 55-56; Sözen, a.g.e., 40-41; Franck, a.g.m., 111-112. Bu dönemde görev almış yabancı uzmanların listesi için bkz. Üstün Alsaç, Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi, Trabzon, 1976, s.215-227.
- 36 Batur, a.g.m., 1389.
- 37 Bkz. Franck, a.g.m., s.111.
- 38 M.E.B. daki görevi için bkz. Franck, a.g.m., 112; Afife Batur, "Egli, Ernst Arnold", 503.
- 39 Bu dönemde, Mongeri ve Vedat Tek'in yönettikleri, tarihselci mimarlık yönünde çalışan atölyeler kapatılarak yerini Egli'nin uluslararası ilkeleri temel alan modern mimarlık atölyesine bırakmışlardır. Aslanoğlu, a.g.e., 57; Sözen, a.g.e., 47. Egli'nin akademideki ders programında yaptığı reformlar için bkz. Franck, a.g.m., 112-116; Aslanoğlu, "Ernst A. Egli...", 16-17.
- 40 Batur, a.g.m., 501; Franck, a.g.m., 117.
- 41 ETH Zürih'teki görevine 1963 yılında emekli oluncaya kadar tam kadrolu profesör olarak devam etmiştir. Mimar Sinan, şehircilik tarihi ve tasarımı üzerine kitapları ve yayımlanmamış metinleri vardır. Franck, a.g.m., 110-111. Bkz. Aslanoğlu, a.g.m., 16.
- 42 Egli'nin Türkiye'deki mimarlık ve kentsel tasarım projelerinin sayısı toplam olarak 75'i bulmaktadır. Franck, a.g.m., 119, d.n.1.
- 43 Diğerleri arasında, Kız Lisesi (Ulus 1931), İstanbul Bebek'te Ragıp Devres Evi (1932), yine Ankara'da Fuat Bulca Evi (1934);, Türk Hava Kurumu İdare Binası (-bugünkü adıyla THK Genel Başkanlık Binası- Ulus 1934), Türk Hava Kurumu Okul ve Yatakhane (Ulus 1936), Ziraat Fakültesi (Dışkapı, 1928-1933), Mülkiye Mektebi (Cebeci 1934-35), İsviçre ve Irak Büyükelçilik Binaları (1937-38) yer alır. Franck, a.g.e., 110. Türk Hava Kurumu için çalıştığı dönemde ayrıca, Etimesgut Uçuş okulu, Etimesgut ve İnönü havaalanlarında hangarlar tasarlamıştır. Nicolai, a.g.e., 41. Aslanoğlu, a.g.m., 18.
- 44 Franck, a.g.m., 116-117.
- 45 Franck, a.g.m., 116, 118: d.n.27.
- 46 Nicolai, Egli'nin 1929-1930 yılları arasındaki Avrupa seyahatini, onun,

- geleneksel heterojen bir dokuya sahip olan Türkiye'de ortaya koyduğu işlevsel, determinist, modern anlayıştaki tarzının çıkış noktası olarak görür. Nicolai, a.g.e., 42
- 47 Dessau'daki Bauhaus binası Avrupa'da ve dünyada birçok mimara ilham kaynağı olmuştur.
- 48 Bkz. Nicolai, a.g.e., 41.
- 49 Franck, a.g.m., 117-118. Franck, burada Egli'nin kendi ifadesi konusunda referans vermemektedir. Aslanoğlu, Egli'nin Musiki Muallim Mektebi'nde uyguladığı, ortasında su ögesi olan revaklı avluyu Osmanlı medreseleri ile kıyaslarken Bozdoğan da onun avlulu düzenlerinin Anadolu'nun evlerinden esinlenerek yapılmış olabileceği düşüncesindedir. Aslanoğlu, Erken Cumhuriyet Dönemi... 165; Bozdoğan, a.g.e., 276-277. Bu ilişkilerin irdelenmesi bu çalışmanın kapsamını ve amacını aşacağı için burada tartışılmayacaktır.
- 50 Nitekim camlı cephe, sonradan (belki de kırılan camların yenilenmesinde ve-veya temizlenmesindeki güçlüklerden dolayı) alışılmış duvar ve küçük pencerelerle yenilenmiştir.
- 51 Bernhard Sehring ve L. Lachmann, Berlin için planladıkları Tietz Alışveriş Merkezinde (1900) nerdeyse tamamen camdan oluşan perde duvar kullanmışlardır... 1920'de Gropius, çelik ve camdan malzemeyi daha radikal bir anlayışla Alfeld'deki Fagus Fabrikası'nda uygulamıştır. S. Germaner, "Almanya-Mimarlık" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, 1997, s.69.
- Türk Hava Kurumu, cumhuriyetin yeni ve çağdaş kurumlarının oluşması aşamasında önemli bir atılımdır . Henüz devrimler tamamlanmadan ve Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu gibi önemli kurumlardan önce cumhuriyetin ikinci yılında oluşturulmuştur. Atatürk, bu yöndeki hedefini, "istikbal göklerde; çünkü göklerini koruyamayan uluslar yarınlarından asla emin olamazlar" sözü ile ifade etmiştir.

2006 YILI ASSOS KAZI ÇALIŞMALARI

Nurettin ARSLAN*

Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Behram Köyü'nde bulunan Assos kentinde ilk kazı çalışmaları J. T. Clarke ve F. H. Bacon tarafından, 1881-1883 yılları arasında Amerikan Arkeoloji Enstitüsü adına gerçekleştirilir¹. Uzun yıllar sonra Ü. Serdaroğlu, Assos'ta 1981 yılında kazı

çalışmalarını yeniden başlatır ve 2005 yılına kadar da devam ettirir². 2006 itibaren de Assos kazı çalışmaları yürütme görevi tarafımıza verilmiştir. İlk kazı sezonunda ödenek ve yeni bir ekibin oluşturulması nedeni ile bizden önce başlatılan kazı alanında sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bir

Resim: 1

Resim: 2

aylık çalışma sürecinde³ batı nekropolisinde kazılar yanında çevre düzenlemesi, küçük onarımlar ve eski kazı toprağının atılması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Assos şehrinde güney kesimi hariç, sur duvarı dışında kalan alanların mezarlık olarak kullanıldığı görülmektedir. Assos'u, komşu kentlere bağlayan, batı ve doğu yönündeki ana kapılara uzanan caddeler boyunca mezarlar daha yoğundur. Doğu kapısı çevresindeki mezarlık alanında, herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Buna karşın kentin batısında, ana kapıya uzanan caddenin her iki yakasında, 1881-1883 yılları arasında kazılar yapılır ve ana caddenin kuzeyindeki

terasta iyi korunmuş 124 Roma Çağı lahdi açığa çıkarılır⁴. Ü. Serdaroğlu döneminde, R. Stupperich yönetimindeki Alman ekip batı nekropolisinde 1989-1994 yılları arasında kazılar gerçekleştirilir. Bulgular çok kısa süreler zarfında bilim dünyasına sunulur⁵ ve böylece Arkaik ve Klasik Çağ mezarları konusunda önemli bilgiler elde edilir. Batı nekropolisinde çalışmalar sonrasında, zemini andezit taş döşeli ana caddenin doğu bölümü ortaya çıkarılır. İyi korunmuş cadde, her iki yanındaki mezarlar ile çok etkileyici bir görünüme sahiptir. Caddenin tamamen açılarak çukur görünümünde kurtarılması ve caddenin batı kesiminin hangi çağlarda kullanıldığını tespit üzere kazılara devam edilmiştir. Antik caddenin, modern karayolu ile kesiştiği batı ucunda cadde üzerindeki 40-80 cm. kalınlığındaki toprak dolgu kaldırılmıştır. Bu çalışmalar sonrasında caddenin kuzey kesitinde, tabula ansatası yazıtlı Geç Roma Çağı'na ait bir lahit bulunmuştur (Resim: 1). Bunun hemen batısında bir lahdin podyum bloklarına rastlanmıştır.

Caddenin kuzey kıyısında, önceki yıllarda kazılmaya başlanmış alanda çalışmalara devam edilmiştir. Topografik özelliklere bağlı olarak,

Resim: 3

kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazi yapısı mevcuttur. Bu nedenle toprak tabakasının kalınlığı 35-50 cm. arasında değişmektedir. Söz konusu toprak katmanı altında çok sayıda urneye rastlanmıştır. Ana kayanın biraz oyulması veya doğal çukurlar içerisine bırakılmış urnelerin etrafları kimi zaman küçük taşlarla çevrilmiştir. Birçoğu gri renkli ve kalitesiz urneler, üzerlerindeki kalın toprak tabakasından dolayı parçalanmıştır. Urnelerde en çok tercih edilen vazo formu omuzdan kulplu amphoradır. Assos nekropolisinde küçük sığ tabakların urne kapağı olarak kullanılması yaygındır. Urnelerin hiç birinde ölü hediyesi ele geçirilmemiştir⁶. Urnelerden biri yüksek ayaklı bir tabak ile kapatılmıştır.

Resim: 4

Yüksek ayaklı tabak yardımı ile mezar MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenmektedir⁷ (Resim: 2). Bu aşamada urneler dışında sadece alt bölümleri korunmuş amphora, pithos ve çatı kiremidi ile yapılmış mezar türlerine de rastlanmıştır. Ayrıca urneler ile aynı seviyede yumurta formu Korint aryballosu ele geçmiştir. Aryballos büyük bir olasılıkla mezarlığın Antik Çağda düzenlenmesi sırasında tahrip edilmiş amphora veya pithos mezarın hediyesi olmalıdır. İnce oval gövde ve pergel ile yapılmış balık pulu bezeği Geç Protokorint⁸ ve Geçiş safhası özelliklerini yansıtır⁹. Assos'ta ele geçirilen aryballos tam bir örnek olması açısından önemlidir¹⁰ (Resim: 2).

Resim: 5

Urne mezarların batısındaki alan ilk olarak tarafımızdan kazılmaya başlamıştır. Toprağın 30-50 cm. aşağısında soyulmuş dokuz adet lahit ile açmanın kuzeyinde ana kayaya oyulmuş bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Aynı alanda kenarları biraz yuvarlatılmış, iki parçadan oluşan blok taşlar ve bunların caddeye bakan kenarlarında, iki yarım daire biçimli taş rastlanmıştır. Söz konusu taşların altında ve civarındaki toprak, yüksek ısıdan dolayı kırmızıya dönüşmüştür. Toprak içerisinde yoğun yanmış odun ve kemik parçaları tespit edilmiştir. Buranın ölü yakma yeri olduğu tahmin edilmektedir. Krematoryum olarak kullanılan alan bu şekilde taşlar konularak altara dönüştürülmüştür.

Soyulmuş lahitlerin yanındaki açmada daha iyi korunmuş lahitlere rastlanmıştır. (Resim 4). Bunlardan düz kapaklı olan 20 numaralı lahit içine tek bir gömü yapılmıştır. Mezarda bir sikke dışında başka buluntu ele geçirilmemiştir. Gümüş sikkenin ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde ise grifon betimlemesi yer alır. Bu tip Assos kent sikkeleri MÖ 4.-3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir¹¹ (Resim: 5).

Üçgen alınlıklı kapağa sahip 21 numaralı lahitte, beş adet pişmiş toprak, bir adet cam unguentarium¹², iki adet uzun ince ve sivri dipli cam şişe¹³ (No. 6-7), ucu iki dişli demir bir obje (tıpçı aleti?) ve bronz bir sikke ele geçirilmiştir (Resim: 6). Lahit içerisindeki unguentarium örneklerinin benzerleri MS 1. yüzyıla tarihlenir¹⁴.

Resim: 6

Resim: 7

22 numaralı düz kapaklı lahit içerisinde, üç iskelet tespit edilmiştir. Mavi/beyaz bezekli cam bir alabastron, kırmızı astarlı tabak ve kötü durumda üç adet bronz sikke, strigilis parçaları ve iki adet kemik pul mezara hediye olarak bırakılmıştır (Resim: 7). Mezardaki cam alabastronun benzerleri M.Ö. 3.-1. yüzyıla tarihlenir¹⁵. Kırmızı astarlı kase ise, M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen örnekler ile benzerlik gösterir¹⁶. M.S. 1.-3. yüzyılın başlarına tarihlenen, tornada yapılmış kemik objelerin oyun aracı¹⁷ veya tiyatroya giriş jetonu olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir¹⁸. Buluntular mezarın farklı zamanlarda kullanımını ortaya koymaktadır.

Açmanın doğu köşesindeki 23 numaralı lahdin içerisinde iki iskelet yanında korozyona uğramış üç bronz sikke, ağırşak, içi palmet baskı süslü siyah glazürlü bir kase, parçalanmış strigilis ve cam parçaları ele geçmiştir. Mezar siyah astarlı kase ve sikkelere göre M.Ö. 375-350 yılları arasına tarihlenmektedir¹⁹. Antropolojik araştırmalara ve mezar

hediyelerine göre iskeletlerden biri erkek (strigilis) biri de kadındır (ağırşak)²⁰.

24 numaralı lahdin düz kapağı iki parçalıdır. Lahit içerisinde, kötü durumdaki üç adet bronz sikke, bir adet demir bıçak (?), bronz strigilis parçaları, bir cam, iki pişmiş toprak ağırşak, iki adet kulpsuz küre gövdeli minyatür seramik kap ile sekiz adet unguentarium ele geçirilmiştir. Mezar buluntularından uzun ince boyunlu ve yumurta gövdeli unguentariumların bazılarının boyun kısımları astarlıdır. Bu tip örnekler M.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısında görülür²¹.

25 numaralı lahit, kırılmış üçgen alınlıklı bir kapağa sahiptir. Lahit içinde üç adet iskelet bulunmuştur. Üst seviyede MS 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen²² üç testi (No. 1-3) (Resim: 8) daha alt seviyede bir adet kandil ile kulplu cam bardak (4-5) bulunmuştur. Kandilin diskusu üzerinde ata saldıran bir aslan, dip kısmında ise Latince yazıt vardır. Kandil biçimsel yönden M.S. 1. yüzyıl kandilleri ile çağdaştır²³. Aynı seviyede burma şeklinde

camdan yapılmış karıştırma çubuğu veya saç tokasının benzerleri M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlenir²⁴.

Üçüncü tabakada, lahdin çeşitli yerlerine yayılmış tam ve kırılmış unguentariumlar ile kemikten yapılmış iğ sapı²⁵ (No.19) ele geçirilmiştir. Kırık unguentariumlardan beş tanesi tümlenmiştir. Mezardaki unguentariumlar²⁶ ve kemik alet²⁷ M.Ö. 1. yüzyıla ait olmalıdır. Lahdin zeminini kaplayan kül tabakası içinde, kömürleşmiş iki adet incir tanesi ile ateşten erimiş cam amphoriskos parçaları ele geçirilmiştir. Bu iki buluntu mezarın ilk kullanımının M.Ö. 4. yüzyılda olduğunu ortaya koymaktadır. İncir taneleri yakılan ölü yemeğinin artıkları olmalıdır. Zeminde bunlar dışında ele geçen demir objenin (No.25) ağırlık ölçüsü olduğu tahmin edilmektedir²⁸.

Caddenin batı kesiminde Amerikan heyeti tarafından kazılan çukurun temizlenmesi ve düzenlenmesi çalışmaları sırasında, açmanın güneydoğu köşesinde bir adet kiremit mezar ortaya çıkmıştır. Kiremit mezarın 60 cm. batısındaki güney kesitte ise bir urne tespit edilmiştir. Urne olarak kullanılan küçük hydrianın ağzı kırılarak Korint tipi aryballos ile kapatılmıştır (Resim: 9). Siyah figür tekniği

ile süslenmiş olan hydria üzerindeki bezekler oldukça tahrip olmuştur. Bununla birlikte dikey kulp ile omuzdaki yatay kulplar arasında, iki kuş, boş alanlarda rozet motifleri ile gövden üzerinde, soldaki tanrıçaya (Athena ?) sunu yapan sakallı üç erkek figürü yer almaktadır. Mezar, Korint tipi aryballosa göre M.Ö. 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenmelidir²⁹.

Amerikan heyetinin kazmış olduğu Larichos aile mezarlığına ait yazıtlı blokların kopyası alınarak mezar alanı temizlenerek düzenlenmiştir. Yazıtlara göre Larichos ailesine ait olduğu kabul edilen mezarın caddeye bakan tarafı açık bırakılarak diğer üç kenarı alçak bir duvar ile çevrilmiştir. Söz konusu aile mezarlığı bir sikkeye göre M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenir³⁰. Buradaki temizlik çalışmalarında ele geçirilen seramiklerin tamamı Hellenistik Çağa ait olmakla birlikte, bunlar arasında Batı Yamacı stilindeki vazolar dikkati çekecek miktardadır. Söz konusu alandaki çalışmalarda mezarın batı kesimindeki eski kazı toprağının kaldırılması sırasında iki adet kiremit mezara rastlanmıştır. Bunlardan birinin içinde kemik parçaları yanında, minyatür bir unguentarium ele geçirilmiştir. Ceset doğrudan toprağa konularak üzerine üç adet çatı kiremidi ile örtülmüştür. Kiremit mezar unguentariuma göre M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir³¹.

Resim: 8

Genel Değerlendirme

Batı nekropolisindeki zemini taş döşeli caddenin, her iki tarafındaki bölgenin Arkaik Çağda çok yoğun şekilde kullanıldığı görülmüştür. Arkaik Çağda pithos ve amphora içine iskelet gömü yanında, kremasyon geleneğinin de çok yaygın olduğunu urneler açıkça ortaya koymaktadır. Nekropolisin kesintisiz kullanımı nedeni ile pithos ve amphoraların aksine küçük boyutlu urneler kısmen daha iyi korunmuştur. Ölü külünün konulduğu gri renkli kapların³² kadınlara ait olduğu tahmin edilmektedir. Arkaik Çağda Assos nekropolisinde erkeklerin ve bazen de çocukların pithos içerisine iskelet olarak gömülmesine karşın kadınların yakıldıkları sonucuna varılmıştır³³.

Yolun kuzey ve güneyindeki Larichos aile mezarlığında yeni bir mezar tipi olan kiremit mezarlar keşfedilmiştir. Yaklaşık 1 m. boyunda 45 cm. genişliğindeki çatı kiremitleri ile inşa edilen mezarların şimdiki örnekleri çocuklara aittir. Mezarlık alanındaki lahitler kapak biçimlerine göre üç tipten oluşmaktadır. Geç Arkaik³⁴ ve Klasik Çağ lahitlerinde kapaklar kabaca işlenmiş alınlıksız ve düz bir blok halindedir. Hellenistik Çağ lahitlerinde kapaklar alçak üçgen bir alınlığa sahiptir. Arkaik, Klasik ve Hellenistik Çağ lahitleri

süslemesiz olup kapakları üzerine isimler yazılı küpşeklindeki taş blokları bırakılır. Roma Çağı lahitlerinde yüksek alınlıklı kapaklarda köşe akroterleri işlenerek, sandukanın dört yüzü girland ile bezenir. Mezarlarda yön konusunda kesin bir kural olmamakla birlikte, birçoğu ana caddeye paralel yerleştirilmiştir. Buna bağlı olarak iskeletlerin başı doğuya gelecek şekilde bırakılmıştır. Kuzey güney yönündeki lahitlerde ise iskeletin başı kuzeye gelecek şekilde defnedilmiştir. Klasik ve Hellenistik Çağ lahitlerinin Roma Döneminde yeniden kullanılması oldukça yaygındır. İkinci defa kullanılan mezarlarda ilk kullanımlara ait hediye, iskelet veya kül izlerine sıkça rastlanır.

Assos'da Arkaik Çağ sonlarından Bizans Çağına kadar andezitten lahit üretimi devam etmiştir. Roma İmparatorluk Döneminde Anadolu'daki birçok kentte lahit üretimi yapıldığı bilinmektedir. Hiç şüphesiz üretim merkezlerden biri de Assos'tur. Lahitlerinin uzun yüzlerinde iki girland kullanımı³⁵ ve

Resim: 9

tabula ansata bölümünün aşılması dışındaki biçimleri Assos'a özgü bir uygulamadır. Plinius'un da (NatHis. II 211; XXXVI 131) sözünü ettiği lahitler Roma Çağında Akdeniz'in uzak köşelerine ihraç edilmiştir³⁶.

ZUSAMMENFASSUNG

Die ersten Ausgrabungen in Assos, einer der bekanntesten klassisch-antiken Städte in der Troas, wurden 1881-1883 von amerikanischen Archäologen durchgeführt. Die zweite Ausgrabungsphase der Stadt stand von 1981-2005 unter der Leitung von Ü. Serdaroğlu und wurde dann 2006 dem Autor übertragen. Die Ergebnisse dieser ersten Ausgrabung ist Gegenstand der nachfolgenden Untersuchung. 2006 wurde im Bereich der archaischen Pflasterstraße und im Gelände zu beiden Seiten der Straße gegraben. Bei den Arbeiten kamen neben einer großen Anzahl von archaischen Urnen einige auf eine Zeit zwischen dem 4. Jh. v. Chr. und 1. Jh. n. Chr. datierte Sarkophage ans Tageslicht. Weiterhin gelang zum ersten Mal der Nachweis von Ziegelgräbern in Assos, die nach den aus ihnen stammenden Unguentarien in das 2. Jh. v. Chr. stammen.

NOTLAR

* Doç. Dr. Nurettin ARSLAN, ÇOMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE.

E-mail: narслан@hotmail.de

1 J.T. Clarke, Report on the Investigations at Assos, 1881. *Papers of the Archaeological Institute of America, Classical Series 1* (1882); J. T. Clarke, Doric Shaft and base Found at Assos, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1886, 267-285; J.T. Clarke, Report on the Investigations at Assos, 1882, 1883. *Papers of the Archaeological Institute of America, Classical Series 2* (1898).

- 2 Prof. Dr. Ü. Serdaroğlu, dönemdeki çalışmalarda kentin farklı noktalarında kazılar yapılarak, önemli yapılardan tiyatro ve Athena tapınağında restorasyon çalışmaları gerçekleştirilir. Kendisi bu süre içerisinde kazı evini inşa etmiştir. 2006 yılında ilk kazı sezonu olmasına rağmen, konaklama ve yeterli aletler sayesinde hiçbir sıkıntı olmaksızın kazı yapmak mümkün olmuştur. Bu bağlamda kıymetli hocamız Prof. Dr. Ü. Serdaroğlu'nu rahmetle anarak kendisine minnettarlığımız ifade etmek istiyorum.
- 3 Kazılarımız süresince katkı ve yardımlarından dolayı Bakanlık temsilcimiz Arkeolog T. Kekeç (Çanakkale Arkeoloji Müzesi), Öğr. Gör. Dr. V. Tolun, Arş. Gör. T. Özhan, Arş. Gör. O. Koçyiğit, Arş. Gör. H. Yaman, öğrencilerimiz C. Şahin, F. Demirtaş, E. Kahraman ve E. Buruldağ'a teşekkür ederim.
- 4 J.T. Clarke - F.H. Bacon-R. Koldewey, *Investigations at Assos, Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered During the Excavations of 1881-1883* (1902-1921)7.
- 5 Ü. Serdaroğlu - R. Stupperich - E. Schwertheim (Hrsg.) *Ausgrabungen in Assos, Asia Minor Studien 2* (1990); Ü. Serdaroğlu - R. Stupperich (Hrsg.) *Ausgrabungen in Assos 1990, Asia Minor Studien 5* (1992); Ü. Serdaroğlu - R. Stupperich (Hrsg.) *Ausgrabungen in Assos 1991, Asia Minor Studien 10* (1993); Ü. Serdaroğlu - R. Stupperich (Hrsg.) *Ausgrabungen in Assos 1992, Asia Minor Studien 21* (1996); R. Stupperich, (Hrsg.), *Ausgrabungen in Assos 1993, Asia Minor Studien 57* (2006); R. Stupperich, *Grabungen in der Nekropole von Assos 1989-1994, Thetis 3*, 1996, 49-70; R. Stupperich, *Beobachtungen zu Gräbern und Grabsitten in der Nekropole von Assos, Laverna V*, 1994, 56-86.

- 6 Kerameikos'da cesetleri yakmaye yerlerinde süs eşyaları ele geçmemiştir (K. Kübler, Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts, *Kerameikos VI, 1* (1959) 85.
- 7 H. P. Isler, Das archaische Nordtor, *Samos IV* (1978) 148, Beil. 12, 515; F. Utili, Die archaische Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien 31* (1999) 180, Abb. 14, 225.
- 8 K. Wallenstein, *CVA Tübingen 1* (1973) 43, Lev.21,5; C. W. Blegen - H. Palmer - R. S. Young, The North Cemetery, *Corinth XIII* (1964) 56, Lev. 12, 78-3.
- 9 Chr. Blinkenberg, Les petits objets, *Lindos I* (1931) 319, Lev. 50, 1116; C. Dugas, Les vases orientalisants de style non mélien, *Délos III* (1935) 91, Lev. LV,5 C; H. Payne, Pottery, Ivories, Scarabs, and other Objects from the Votive Deposit of Hera Limenia, *Perachora II* (1962) 19, Lev. 2, 47-48; A. N. Stillwell - L. Benson, The Potter's Quarter. The Pottery, *Corinth XV/III* (1984) 75, 76 Lev. 17, 337, 339; C. W. Neef, *Protocorinthian Subgeometric Aryballoi* (1987) 282-283, Fig.165.
- 10 Bu örnekler için bkz.: F. Utili, Die archaische Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien 31* (1999) 203, 208 KatNr. 356-357, 380.
- 11 *SGN Deutschland* (1959) Taf.46, 1495.
- 12 D. Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass I* (1997) 128, KatNr. 203.
- 13 G. R. Davidson, The Minor Objects, *Corinth XII* (1952) 105-106, Lev. 11, 673.
- 14 N. Kunisch, Grabfunde aus dem Stadtgebiet von Pergamon, *PF 1* (1972) 103-104 Abb. 9; H. Robinson, Pottery of the Roman Period, *Agora V* (1959) 31, 85, Pl.5698 (L21.3) Pl.21, M6 (L21.4).
- 15 D. B. Harden, *Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum I* (1981) 123, 127, Pl. XIX, 333; B. Schlick-Nolte, Ancient Glass Vessels, in: R.S. Bianchi (Edit.), *Reflections on Ancient Glass from the Borowski Collection. Bible Land Museum Jerusalem* (2002) 72, 73 Abb. V-26 (MÖ 1.yy.).
- 16 R.R. Edwards, Corinthian Hellenistic Pottery, *Corinth VII,3* (1975) 35, Lev.3, 95.
- 17 I. Margreiter, Die Kleinfunde aus dem Apollon Heiligtum, *Alt-Ägina II,3* (1988) 20, 67, Taf. 6, 102.
- 18 F. F. Jones, The Pottery, Hellenistic and Roman Periods, in: H. Goldman (Edit.), *Excavations at Gözülü Kule Tarsus I* (1950) 396, fig. 270,4; G. R. Davidson, The Minor Objects, *Corinth XII* (1952) 219, Lev. 99, 1679-1684; P.G. Warden, The Small Finds, *Cyrene IV* (1990) 37, Pl. 26, 241; L.H. Sackett, Knossos from Greek City to Roman Colony, *BSA Supp. 21* (1992) pl.323, A.
- 19 B.A. Sparkes - L. Talcott, Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C., *Agora XII* (1970) 298, Fig. 8, 828, Lev. 59, 1052; R. Smetana-Scherrer, Spätklassische und hellenistische Keramik, in: H. Walter (Hrsg.), *Alt Ägina II,1* (1982) 58, Taf. 25, 369; U. Knigge, Der Bau Z, *Kerameikos XVII* (2005) 178, Taf. 105,480.
- 20 Saçığnesi, ağırşak ve birkaç istisna dışında fibula kadın mezarlarına bırakılmaktadır (I. S. Lemos, *The Protogeometrik Aegean* (2002) 155.
- 21 V. R. Anderson-Stojanovic, The Chronology and Function of Ceramic

- Unguentaria, *AJA* 91, 1987, 110, 112, Fig. 7.
- 22 H. Robinson, Pottery of the Roman Period, *Agora V* (1959) 85, Pl.18,M5; C. Meyer-Schlichtmann, Die pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon, *PF* 6 (1988) 173, Taf.41, Kr5, Taf.45, Kr7b.
- 23 J. Perlzweig, Lamps of the Roman Period, *Agora VII* (1961) 76, 77, Lev. 3, 52; F. Felten, Die christliche Siedlung, in: H. Walter (Hrsg.), *Alt-Ägina I, 2* (1975) 59, Taf. 15,1; A. Heimerl, Die römischen Lampen aus Pergamon, *PF* 13 (2001) 171, Taf.20, 934.
- 24 A von Soldern, *Gläser der Antike. Sammlung Erwin Oppenländer* (1974) 214, 215, Abb. 621; S.C. Lightfoot - M. Arslan, *Anadolu Antik Camları* (1992) 219, KatNr. 147; R. S. Bianchi, Glas in the Graeco-Roman World, in: R.S. Bianchi (Edit.), *Reflections on Ancient Glass from the Borowski Collection. Bible Land Museum Jerusalem* (2002) 289, KatNr. GR-13a-c.
- 25 C. Blinkenberg, Les petits objets, *Lindos I* (1931) 13, Taf. 13, 333; P.G. Warden, The Small Finds, *Cyrene IV* (1990) 36, Pl.26, 236.
- 26 C. W. Blegen - H. Palmer - R. S. Young, The North Cemetery, *Corinth XIII* (1964) 295, Lev. 76, 505, 2-4; 506, 2-5.
- 27 L.H. Sackett, Knossos from Greek City to Roman Colony, *BSA Supp.* 21 (1992) pl. 320, 15.
- 28 Isthmia'da ele geçen benzer biçimdeki objeler kurşundan yapılmıştır: I. K. Raubitschek, The metal Objects (1952-1989) *Isthmia VII* (1998) 158, Lev.90, 594.
- 29 K. Wallenstein, *CVA Tübingen 1* (1973) 53, Lev. 27, 2; F. Utili, Die archaische Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien* 31 (1999) 204, Abb.24, 359 (580-550); N. Arslan, Zweie figürliche Vasen aus Assos, in: E. Winter (Hrsg.): Von Euphrat bis zum Bosphorus, Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag, *Asia Minor Studien* 26, 2008, 13-17.
- 30 J. T. Clark -F. H. Bacon- R. Koldewey, *Investigations at Assos Drawings and Photographs of the Building and Objekts Discovered during the Excavations of 1881-1182-1883* (1902-1921) 280 Nr. XXIX; R. Merkelbach, Die Inschriften von Assos, *IK* 4 (1976) 59 ff. Nr. 27.
- 31 U. Knigge, Der Bau Z, *Kerameikos XVII* (2005) 243, Taf.140, 1082.
- 32 Başka merkezlerde de kadın külleri elde şekillendirilmiş basit çömlekler içerisine bırakılır (K. Kübler, Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts, *Kerameikos VI, 1* (1959) 85; I. S. Lemos, *The Protogeometrik Aegean* (2002) 155.)
- 33 W. Wolska, Die archaischen Körpergräber in der Nekropole von Assos, Ausgrabungen in Assos 1993, *Asia Minor Studien* 57, 2006, 277; Arkaik Çağ'da kremasyon ve iskelet gömü genellikle bir arada görülmektedir. Bu iki uygulamadan birisi bazen daha çok tercih edilebilmektedir. Thera'da yetişkinler kremasyon, çocuklar iskelet şeklinde gömülür. Buna karşın Samos da kremasyon çok seyrek görülür. Knossos'ta ise MÖ 9-8. yüzyıllarda kremasyon daha yaygındır. Cumae'de iskelet gömü geleneği MÖ 6. yüzyılda terk edilerek yerini yakma geleneğine bırakır (H. Dragendorff, Theräische Gräber, *Thera II* (1903) 83-84).
- 34 F. Utili, Die archaische Nekropole von Assos, *Asia Minor Studien* 31 (1999) 136-138.
- 35 Assos nekropolündeki lahitlerin uzun yüzünde üç girland çok seyrek kullanılır.
- 36 G. Koch, Der Import kaiserzeitlicher Sarkophage in den römischen Provinzen Syria, Palaestina und Arabia, *Bonner Jahrbücher* 189, 1989, 175-178, Abb.18-21.

II. ARSİNOE PHILADELPHOS

Ayşe Fûruzan CAMAN*

Büyük İskender'in¹ İ.Ö. 323'teki ölümünden sonra halefi ve üvey kardeşi III. Philippos Arrhidaios, İskender'in ordusundaki seçkin generallerden biri olan Lagos oğlu Ptolemaios'u Mısır'a satrap olarak atadı². III. Philippos'un (İ.Ö.317) ve IV. Alexandros'un (İ.Ö.310/9) ölümlerinin ardından Makedon İmparatorluğu parçalandı³ ve İ.Ö. 306/4'de Lagos oğlu Ptolemaios kendini Mısır'ın kralı ilan etti⁴. Böylece I. Ptolemaios, VII. Kleopatra'nın İ.Ö. 30'daki ölümüne kadar sürecek olan Ptolemaioslar Hanedanı kurmuş oldu.

II. Ptolemaios ve III. Ptolemaios'un dönemlerinde Mısır ekonomik ve politik gücünü doruğundaydı. Ancak IV. Ptolemaios'un saltanatıyla birlikte bu durum gerilemeye başladı. IV. Ptolemaios'un saltanatının başında Seleukoslar ile yapılan IV. Suriye Savaşı (İ.Ö.221-217)'ni bitiren Raphia Savaşı⁵; Mısırlıların milli bilinçlerini uyandırdı. Bu durum artık Mısır'da yer yer ayaklanmaların yaşanmasına neden oldu. Egemen konumdaki Yunanlılar Mısır'da eskisi kadar rahat değillerdi. İ.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda IV. Ptolemaios ve oğlu V. Ptolemaios yerel unsurlar üzerindeki otoritelerini sağlamlaştırmak için yerel rahiplerle işbirliği yaptılar. Mevcut bu durumun en önemli kanıtları IV. Ptolemaios ve V. Ptolemaios'un rahipler tarafından

yayınlanan kararnamelerde firavun ünvanları ile onurlandırılmalarıdır⁶. V. Ptolemaios'un ile özellikle de karısı ve kral naibi I. Kleopatra'nın zamansız ölümleri Ptolemaioslar hanedanını olumsuz bir biçimde etkiledi⁷. Ptolemaioslar o kadar güçsüzleşti ki VI. Ptolemaios'un

Resim 1:

İ.Ö.306/4 yılında Ptolemaioslar Hanedanı'nı Mısır'da kuran Lagos oğlu I. Ptolemaios Soter (mermer). (P. Edmund Stanwick, Portraits of the Ptolemies. Grek Kings as Egyptian Pharaohs", Texas 2002 , s.226)

dayısı Suriye kralı IV. Antiokhos, İ.Ö.168'de İskenderiye'nin yakınındaki Eleusis'i bile işgal etti⁸. Suriye kralı ancak Roma'nın ultimatomu ile geri çekildi.

V. Ptolemaios ve I. Kleopatra'nın kızı olan II. Kleopatra ve kardeşi VIII. Ptolemaios arasındaki uzun iç savaş Mısır'ı daha da zora soktu⁹. Bu sarsıntılı dönemde Ptolemaioslar hanedanı kaynaklarının birçoğunu kaybetti¹⁰. VIII. Ptolemaios'tan sonra karısı III. Kleopatra, Mısır'ı iki oğlu, IX. Ptolemaios (İ.Ö. 116-107) ve X. Ptolemaios (İ.Ö.107-88) ile birlikte bir süreliğine yönetti ancak küçük oğlu X. Ptolemaios tarafından öldürtüldü¹¹. Kraliçeliği esnasında resmi dökümanlardaki tarihlemelere adı ilk sırada yazılmış¹² olan III. Kleopatra (İ.Ö. 116-101) Ptolemaioslar hanedanının en etkin kraliçe figürlerinden biridir.

Mısır, İ.Ö. I. yüzyıla birlikte iyice Roma'nın etkisi altına girdi. IX. Ptolemaios'un kızı ve X. Ptolemaios'un eşi III. Berenike, Mısır'ı İ.Ö. 80 yılında birkaç ay süreyle tek başına yönetti¹³. Oğlu XI. Ptolemaios (İ.Ö. 80) tarafından aynı yıl öldürülen III. Berenike'nin ölümü kendisini çok seven İskenderiyeliler arasında infial yarattı ve XI. Ptolemaios tahttan indirildi¹⁴. Roma'nın da desteğini alarak tahta çıkan XII. Ptolemaios (İ.Ö. 80-51)'un¹⁵ İ.Ö. 58'de Roma'ya gitmesiyle Mısır, iki kadın, VI. Kleopatra Tryphaina ve onun XII. Ptolemaios'tan olan kızı IV. Berenike tarafından yönetilmeye başlandı. VI. Kleopatra'nın ölümünden sonra IV. Berenike, Mısır'ı bir süre tek başına yönetti. Fakat o, babası XII. Ptolemaios'un emriyle suikastle öldürüldü (İ.Ö. 58/57-56/55)¹⁶. Kızı IV. Berenike'nin ölümünün ardından

Resim 2:

I. Ptolemaios Soter ve eşi
I. Berenike'nin betimlendiği sikke (altın octodrahmi).
(P. Edmund Stanwick, Portraits of the Ptolemies.
Grek Kings as Egyptian Pharaohs",
Texas 2002 s.221) Ptolemies.
Grek Kings as Egyptian Pharaohs",
Texas 2002, s.226)

Mısır'a gelen XII. Ptolemaios'un saltanatı kaldığı yerdenden devam etti (İ.Ö. 55-51)¹⁷. Ancak XII. Ptolemaios'un başka bir kadından olan çocuklarına, yani VII. Kleopatra (doğumu İ.Ö. 70/69), XIII. Ptolemaios (doğumu İ.Ö.61), XIV. Ptolemaios (doğumu muhtemelen İ.Ö.59) ve IV. Arsinoe'ye (doğum tarihi kesin değil) dokunmadı. Hatta İ.Ö.52 yılında Kleopatra'yı tahta ortak yaptı¹⁸. XII. Ptolemaios'un ölümünden sonra Mısır'ı kardeşleri XIII. Ptolemaios ve XIV. Ptolemaios ile birlikte yöneten VII. Kleopatra, Caesar'ın yardımıyla kardeşi XIII. Ptolemaios'u alt etti ve Mısır tahtının tek yöneticisi haline geldi¹⁹. Mısır'ı Roma'ya yenildiği İ.Ö. 30 yılındaki Actium Savaşı'na kadar Caesar'dan olan oğlu XV. Ptolemaios Caesarion ile birlikte yöneten kraliçe VII. Kleopatra'nın²⁰ ölümüyle Ptolemaioslar hanedanlığı da yıkılmış oldu²¹.

I. Ptolemaios Soter²² ve I. Berenike'nin²³ üç çocuğundan²⁴ en büyüğü olan ve İ.Ö.316 yılında²⁵ doğan kraliçe II. Arsinoe Philadelphos (İ.Ö. 276/5-270), sadece Ptolemaios değil, Makedon kanı taşıyan tüm kraliçelerin içinde en tanınan ve en sıra dışı olarak nitelendirilen kraliçelerden biridir. Büyük bir ihtimalle kardeşi II. Ptolemaios ile aynı eğitimi gören²⁶ Arsinoe, yüksek sınıfa mensup kızlarda o dönemde gelenek olduğu üzere²⁷ ilk evliliğini onaltı yaşında, İ.Ö. 300 yılında²⁸ babası gibi İskender'in generallerinden ve *diadokhos*larından²⁹ biri olan Thrake kralı Lysimakhos ile yapmıştır. Lysimakhos'un İ.Ö. 281'deki Korupedion Savaşı'ndaki³⁰ ölümünden sonra üvey kardeşi Ptolemaios Keraunos³¹ ile en sonunda da kardeşi Mısır kralı II.

Ptolemaios ile evlenmiştir. Arsinoe'nin Mısır'a gelişinden kısa bir süre sonra II. Ptolemaios'un karısı I. Arsinoe³², suç ortakları olduğu ileri sürülen Amyntas ve Rodoslu bir doktor olan Khyrippos ile bir olup kocasının hayatına karşı komplo kurmaktan itham edildi. Amyntas ve Khyrippos cezalandırılırken³³ I. Arsinoe de İ.Ö. 276/5 kışında Yukarı Mısır'daki Koptos'a sürgüne gönderildi³⁴. Bu olay Arsinoe'ye üçüncü kez kraliçe olma şansını verdi ve kardeşi II. Ptolemaios ile muhtemelen İ.Ö. 274 yılından hemen önce evlendi³⁵.

II. Arsinoe, öz kardeşi ile evlenen ilk Ptolemaios kraliçesidir. Yeni eşi II. Ptolemaios ve II. Arsinoe, evliliklerinin başından itibaren duruma uygun bir şekilde *Philadelphos* yani "Kardeş Seven" olarak anılmıştır³⁶. Onların oluşturdukları hanedan kültürüne ise *Theoi Adelphoi* yani "Kardeş Tanrılar" denmiştir³⁷. Evlilik teklifinin kimden geldiği meçhul olsa da bazı tarihçiler bu olayın II. Ptolemaios'un Suriye'deki ilk yenilgisinden hemen sonra olduğuna dikkat çeker³⁸. İ.Ö. 274 yılında başlayan ve tarihe I. Suriye Savaşı (İ.Ö. 274-271)³⁹ olarak geçen bu savaşta, Pithom Steli'nden⁴⁰ öğrendiğimiz kadarıyla Arsinoe eşi ile birlikte Delta'nın doğusundaki sınıra birlikleri organize etmek için gitmiş⁴¹, kimi tarihçilere

Resim 3:
II. Arsinoe Philadelphos'un yerel Mısır üslubuyla yapılmış heykeli.

(P. Edmund Stanwick, Portraits of the Ptolemies. Grek Kings as Egyption Pharaohs, Texas 2002 s.158)

göre neredeyse kaybedilmek üzere olan savaşın yönetimini güçlü ellerinin arasına almıştır⁴². Savaş, Fenike'nin tümünün ve Miletos'tan Kilikya'daki Kalykadnos'a kadar olan Batı Anadolu kıyılarının alınmasıyla İ.Ö. 274 yılında sonlandı⁴³. Ptolemaiosların bu başarısını, Theokritos XVII. Eidyllion'unda şu şekilde anlatır: "...hepsinin başında bir tek kral kıymetli Ptolemaios bulunuyor. Ayrıca Fenike arazisinden bir parça, bir parça Arabistan'dan, birer parça Suriye'den, Libya'dan ve siyah Ethiopialılar'ın memleketinden kesip almıştır. Tekmil Pamphilialılar, savaşçı Kilikalılar, Lykialılar, savaşa düşkün Kariialılar hep onun emrinde hazır dılar; Kyklad Adaları da onun emrindedir; çünkü denizlerde gezen mükemmel gemilere sahiptir. Bütün deniz, kara, çağlayan ırmaklar, hepsi Ptolemaios'un hükmü altındadır. Birçok süvari, birçok da pırl pırl tunç kuşayan piyade etrafında toplanır..."⁴⁴. Bu dizelerden de anlaşıldığı üzere II. Ptolemaios, Fenike ve Arabistan'da, Suriye'de, Libya'da ve Ethiopia'da, Pamphylia'da ve Kilikia'da, Lykia ve Karia'da ve Kyklad Adaları'nda gücünü sağlamlaştırdı⁴⁵.

Evlilikleri her ne kadar böyle büyük ve parlak bir zafere başlamış olsa da, öz erkek ve

kız kardeşler arasındaki birliktelik Yunanlılar ve Makedonlar arasında geleneksel olarak bir tabu ve skandal olarak nitelendiriliyordu⁴⁶. Dolayısıyla onların evlilikleri pek çok kişi tarafından bir skandal olarak yorumlandı. Örneğin, dönemin ünlü Yunanlı yazarı Sodates, bu evliliği bayağı sayılabilecek bazı mısralarla bir ensestlik olarak betimlemiştir. Ancak bu mısraları yazdıktan sonra fırsatını bulur bulmaz İskenderiye'den firar eden Sodates, Athenaeus'a göre Ptolemaios'un Amiralî Patroklos tarafından Karia kıyılarının uzağında yakalanıp kurşun bir tabut içinde denize atılarak bu alaycılığını hayatı ile ödemiştir⁴⁷.

Arsinoe'nin öz kardeşi II. Ptolemaios ile evliliğine yöneltile eleştirel tavrın doğruluk payı oldukça fazladır. Ancak Yunanlıların ve Makedonların unutmaması gereken bir şey vardı ki, o da II. Ptolemaios ve II. Arsinoe'nin artık tanrı sayılmalarıydı. Tıpkı Zeus ve Hera vakasında olduğu gibi; insanlar için tabu ve bağışlanamaz olan, tanrılar için hoşgörülebilir ve bağışlanabilir bir durumdu. Nitekim şair Theokritos da II. Ptolemaios ve Arsinoe'yi Zeus ve Hera ile özdeşleştirmişti⁴⁸. Ayrıca Mısır'ın Hanedanlar Döneminin hanedan aileleri içerisinde erkek ve kız kardeşler arasındaki evlilik sıkça rastlanan bir olaydır⁴⁹. Eski Mısır mitolojisinde Yukarı ve Aşağı Mısır'ı birleştiren tanrı Horus'un anne ve babasının yani İsis ve Osiris'in de kardeş oldukları dikkate alınır ise bu evlilik muhtemelen o dönemdeki Mısırlı yerel rahipler arasında hoşnutluk yaratmış olmalıydı. Hayatta iken Mendes Koçu'nun kadın rahibi de olan Arsinoe⁵⁰ ölümünden sonra da Mısırlı rahiplerin bir toplantısının dökümünü içeren Mendes Steli'nden⁵¹ anladığımız

Resim 4:
II. Ptolemaios Philadelphos
ve
II. Arsinoe Philadelphos'un
betimlendiği
sikke oktodrahmi.
(P. Edmund Stanwick,
Portraits of the Ptolemies.
Grek Kings as Egyption Pharaohs",
Texas 2002 s.221)

kadarıyla bir tanrıça olarak ölümsüzler dünyasındaki yerini almıştır. Zira stelin sol kısmına bakıldığında Arsinoe, Ptolemaios'un arkasında Mendes Koçu'na sunu yaparken, sağ kısmına bakıldığında ise en sondaki figür olarak tanrıça biçiminde betimlenmiştir⁵². Bu durum, kraliçenin tanrılarının evine, tanrılarının kararı ile tanrı mertebesine kabul edildiğinin açıklanmasıdır. Bu olaydan sonra Arsinoe'nin heykelleri ülkenin dört bir yanındaki tanrılarının heykellerinin yanına konmuştur. Tıpkı Mendes'teki Rem Koçu'nun, Memphis'teki Ptah'ın, Fayum'daki Sobek'in yanına konması gibi. Bunlara ilaveten Arsinoe, rölyeflerinde Mısır tanrıçaları ile de birlikte yer aldı. Buna en güzel örnek Philae'deki pylonun üzerindeki resimdir. Burada II. Ptolemaios, bir tarafta İsis ve Arsinoe'ye diğer bir tarafta da Nephthys ve Arsinoe'ye kurban sunarken betimlenmiştir⁵³. Kraliçe II. Arsinoe ayrıca İsis ile de özdeşleştirilmiştir. Buna en güzel örnek Arsinoe'ye adanmış ve parçalar halinde ele geçen altarlarda İsis adına rastlanılmasıdır⁵⁴.

Babasının ve soyundaki diğer erkeklerin güçlü ve sert karakterinin çoğunu almış gibi görünen Arsinoe ile ilgili pek çok iddia söz konusudur. Bunların başında, üvey erkek kardeşlerini tahtın olası adayları olarak görüp ortadan kaldırmış olduğu iddiası gelmektedir. Eğer Pausanias'ın Arsinoe'nin sert rejimi hakkında aktardıklarına inanacak olursak Arsinoe, babası I. Ptolemaios'un oğullarından biri olan Argaios'u (İskender'in cenazesini Memphis'e getiren kişidir), II. Ptolemaios'a karşı bir komplo kurmak suçundan idam ettirmişti. Yine I. Ptolemaios'un Eurydike'den olan ve adını bilmediğimiz bir oğlu da Kıbrıs'ta olay çıkartıp kargaşa

Resim 5:

II. Arsinoe Philadelphos'un betimlendiği sikke (gümüş dekadrahmi).

(J. Rowlandson, *Women&Society in Greek Egypt. A Source Book* (Ed. J. Rowlandson, Cambridge 1998, s.27)

yaratmak suçundan idama mahkum olmuştu⁵⁵. Arsinoe ile ilgili bir başka bir iddia da onun I. Arsinoe'nin çocukları olan Ptolemaios, Lysimakhos⁵⁶ ve Berenike'yi⁵⁷ evlat edindiği ile ilgilidir. Bu iddia bazı antik yazarların⁵⁸ da aynı durumu belirtmesi ile de genelde kabul gören bir görüş haline gelmiştir. Ancak bazı kaynaklar, III. Ptolemaios'un krali üvanında kendisini II. Ptolemaios ve II. Arsinoe'nin yani *Theoi Adelphoi*'nin (=Kardeş Tanrılar) oğlu olarak tanımlaması nedeni ile III. Ptolemaios'un, II. Arsinoe'nin oğlu olduğunu da belirtir. Oysa bu durum III. Ptolemaios'un öz annesi I. Arsinoe'nin sürgün edilip Ptolemaios krallarının atası olarak resmi kayıtlarda görünmemesindedir.

Ptolemaios hanedanı içindeki en etkin kraliçelerin başında gelen Arsinoe'nin gücü farklı şekillerde karşımıza çıkar. Buna göre Arsinoe tıpkı XVIII. Hanedanı'nın kadın firavunu Hatshepsut⁶⁰ gibi *Yukarı Aşağı ve Mısır'ın Kralı* olarak adlandırılmıştır. Bazı kaynaklar bu ünvanın ona ölümünden sonra verildiğini, bazıları ise bu ünvanın Arsinoe'nin erkek kardeşi ile birlikte yönetim paylaştığının bir kanıtı olduğunu belirtir⁶¹. Ayrıca Pithom

Steli'den öğrendiğimiz kadarıyla Mısırlı rahipler Arsinoe'ye ondan önce hiçbir Ptolemaios kraliçesine verilmemiş olan bir kartuş ve taht ismi de vermişlerdir⁶².

Kardeşi II. Ptolemaios ile evlendikten sonra *Philadelphos* takma adını alan II. Arsinoe hem bireysel olarak hem de *Theoi Adelphoi* adıyla kocası II. Ptolemaios ile birlikte tapınım görmüştür. İskenderiye'de şahsi kültüne ait olan *Arsinoeior*'lar (=Arsinoe Tapınağı) sayıca çok fazlaydı⁶³. Arsinoe onuruna yaptırılan ve en çok bilinen tapınak, Amiral Kallikrates tarafından Nil Nehri'nin Kanopik ağzı ile İskenderiye arasında bulunan Zephyrion Burnu'nda (şimdiki Abukir'in yakınında) yer almaktadır. Bu tapınak, *Arsinoe-Aphrodite-Zephyritise* adanmıştır. Ünlü şair Kallimakhos da bir şiirinde Arsinoe'yi *Zephyrion'un Hanımı* olarak betimlemiştir⁶⁴. Posidippos'un iki tane yazıt adanmış olduğu⁶⁵ bu tapınağa III. Ptolemaios'un eşi II. Berenike⁶⁶ de saçını adanmıştı⁶⁷. Delos'taki Agahtykyhe tapınağında da denizciler tarafından sunulan kalkanların en eski serileri, II. Arsinoe Philadelphos ve II. Berenike'nin adını taşımaktaydı⁶⁸. Pausanias'ın aktardığına göre

İskenderiye'de bulunan bir odeonun giriş kısmının önünde Philometor, Philadelphos ve Soter ünvanlarına sahip Ptolemaios ait tek kraliçe heykeli Arsinoe'ye aittir⁶⁹. Sanatın kraliçesi olarak da Arsinoe adına *Arsinoeia festivali* düzenlenmişti⁷⁰. Arsinoe'nin evliliğin hamisi ünvanıyla desteklediği Aphrodite ve Adonis onuruna düzenlenen bir festival daha vardı⁷¹. Genç kızlar arasında ise Arsinoe'ye ait olan şahsi kültün, *Kanephoros* yani "sepet taşıyan" ünvanlı kadın rahibi olmak oldukça talep bir konumdu⁷². Arsinoe'nin kültüne ait Mendes, Thebes, Sais, Memphis, Hermonthis ve Fayum'dan elde edilen hiyeroglif yazılı bulguların varlığı bize bu kültün çok geniş bir alana uzun soluklu bir biçimde yayıldığını gösterir. Öyle ki daha sonraki dönemde Hellenize olmuş bir Libyalı asker, vasiyetnamesinde mirasını *Aphrodite-Arsinoe* Tapınağı'na adadığını belirtmiştir⁷³.

II. Ptolemaios'un kız kardeşi ve ikinci eşi olan II. Arsinoe hayatta iken ve öldükten

sonra Ptolemaioslar hanedanında her çeşit onurlandırılmaya en çok layık görülen kraliçedir. Henüz Trake kraliçesiyken bile Samothrake ve Boiotia'da hem kendisinin yaptığı hem de adına yapılan adak ve onurlandırmalar mevcuttu⁷⁴. Bunların yanı sıra Delos, Amorgos, Thera, Lesbos, Kyrene, Kıbrıs ve Oropos'ta onun adına yazılan adak yazıtları vardır⁷⁵. Pausanias'tan öğrendiğimiz üzere Arsinoe'nin Helikon'da bir devekuşuna binerken betimlendiği bir heykeli vardır⁷⁶. Athenaeus'tan bildirdiği kadarıyla ise Arsinoe'nin sol elinde içinde çeşitli meyvelerin bulunduğu bir çeşit bereket boynuzu olan *cornucopia* (=bereket boynuzu) taşıırken betimlenmiş heykelleri vardır⁷⁷. Arsinoe'nin ayrıca elinde tuttuğu *cornucopia* ile betimlenmiş *oinokhoe* (=şarap kabı) tarzında yapılmış kapları da mevcuttur⁷⁸. Plinius ise *Naturalis Historia* adlı eserinde II. Ptolemaios'a Valisi Philo tarafından

Resim 6:

II. Arsinoe'nin Philae'deki Isis Tapınağı'nda tanrıça Isis'in arkasında betimlenmiş hali.

(J. Rowlandson, *Women&Society in Greek Egypt. A Source Book* (Ed. J. Rowlandson, Cambridge 1998, s.29)

Resim 7:

II. Arsinoe ve II. Ptolemaios'un tanrılaştırılmış şekilde betimlenmeleri (Tanis kentinden)
Blan K. Bowman, Egypt After the Pharaohs 332 BC-AD 642, 1996, s.23.)

tarafından Kızıldeniz'den annesi I. Berenike için getirilen topaz taş ile Arsinoe adına dört kübit yüksekliğinde bir heykel yaptırıldığını ve *Arsinoeion'a* konulduğunu belirtir⁷⁹. Plinius ayrıca kral II. Ptolemaios'un XXX.

Hanedanı'nın kralı Nektanebo zamanında yontulmuş ve üzerinde yazısı bulunmayan seksen kübitlik bir obeliski İskenderiye'de Arsinoe onuruna *Arsinoeiona* diktirdiğini aktarır⁸⁰.

Savurganlık derecesindeki armağanlarla eşi tarafından onurlandırılan Ptolemaios kökenli kraliçelerin başında gelen II. Arsinoe Philadelphos, Thrake kralı Lysimakhos'un eşiyken, Lysimakhos bu kraliçeye armağan olarak pek çok kent hediye etmiş, Arsinoe adını Batı Anadolu'nun en güzel kentlerinden birisi olan Ephesos (=Efes) kentine vermişti. II. Arsinoe adına yapılan pek çok onurlandırmadan biri de II. Ptolemaios zamanında kurulan yeni bazı Hellenistik kentler ile mevcut olan bazı eski kentlere Arsinoe adının verilmesiydi. Bu kentlerden en çok bilinenler şunlardır: Kilikia⁸¹, Kıbrıs⁸², Kleopatris⁸³, Koresia⁸⁴, Marion⁸⁵, Patara⁸⁶, Taukheira⁸⁷ ve Trogodytike'dir⁸⁸.

Üç kez kraliçe olan II. Arsinoe, İ.Ö. 270 yılının Temmuz ayında öldü⁸⁹. Ancak ölümünden sonra bile, şahsi kültü adına meyve ve şaraplardan alınan ve özel bir vergi olan *apomoira* vergisi⁹⁰ ile de etkinliğini sürdürdü. II. Arsinoe Philadelphos, üvey oğlunun ölümüne sebep olduğu için *Phaedra*'ya; çocukları elinden alınıp öldürüldüğü için *Klytemnestra*'ya ve öz kardeşi ile evlendiği için *Hera*'ya benzetilebilir⁹¹. Yani o, bir çeşit mitolojik ve tanrısal bir hayat yaşamış, hem ölümünden önce, hem de ölümünden sonra bir kadının ve kraliçenin sahip olabileceği onurlandırmaların hapsine nail olmuştur. Adak levhalarında ve ev atlarlarında adına sıkça rastlanan Arsinoe, kendi adının verildiği Arsinoite eyaleti (=nome)⁹² başta olmak üzere tüm Mısırda birlikte, Kıbrıs, Akdeniz ve Ege'nin çeşitli bölgelerinde de yaygın tapınım görmüş çok etkin bir Ptolemaios kraliçesidir.

SUMMARY

Arsinoe II, born in 316 BC, as the oldest child of Ptolemaios I and Berenike I, was the chief active female ruler figure in the Ptolemaic Dynasty.

Arsinoe II first got married Lysimakhos who was one of the friends and *diadokhos* of Alexander the Great like her father Ptolemaios Soter I. Secondly she married her step brother Ptolemaios Kerauno, the son of her father's first wife Eurydike. Arsinoe's last husband was her full brother Ptolemaios II.

Arsinoe II was the queen that was worthy of every kind honours during her life and after her death. Some of these honours were to name newly founded cities as Arsinoe, to arrange festivals for her name, to build Arsinoe Temples called *Arsinoeion*, to leave offerings in the temples in the care of Arsinoe's personal cult, to take taxes named *apomoira* after her death and to name Fayum region as the *Arsinoite Nomus*.

The Queen Arsinoe II to whom the Egyptian priests gave a cartouche and a throne-name which were never given before to none of the Ptolemaic queen died in July, 270 BC.

NOTLAR

- * Ayşe Füzuran CAMAN, Arkeolog, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, II. TBMM Ulus/Ankara/TÜRKİYE.
- 1 Büyük İskender'in yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bosworth 2005.
- 2 Hölbl 2001, 14.
- 3 Walters 1980, 46.
- 4 Hölbl 2001, 20.
- 5 Bowman 1996, 31.
- 6 Stanwick 2002, 7; Bowman 1996, 30.
- 7 Hölbl 2001, 143.
- 8 Hölbl 2001, 147; Thompson 1998, 251.
- 9 Hölbl 2001, 197-201.

- 10 Tarn 1930, 176.
- 11 Hölbl 2001, 205-210.
- 12 Pomeroy 1990, 24.
- 13 Pomeroy 1990, 24.
- 14 Hölbl 2001, 213-214.
- 15 Rowlandson 1998, 9.
- 16 Pomeroy 1990, 24; Hölbl 2001, 229.
- 17 Hölbl 2001, 229.
- 18 Hölbl 2001, 230.
- 19 XIII.Ptolemaios'un İ.Ö.47'deki ölümü ve XIV.Ptolemaios'un onbeş yaşında İ.Ö. 44'de suikasta uğraması hakkında bk. Pomeroy 1990, 26.
- 20 Thompson 1998, 171-172.
- 21 Rowlandson 1998, 10, Hölbl 2001, 248-249.
- 22 Ptolemaios Hanedanı'nın kurucusu olan I.Ptolemaios Soter, Lagos ve Arsinoe'nin oğludur. Bk. Turner 2003,119; Bevan 1968, 21; Soter ünvanı ise kendisine henüz hayatta iken Rodoslu yandaşları tarafından verilmiştir. Bk.Turner 2003, 168; Bevan 1968, 51.
- 23 Berenike'nin soyu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Theokritos, *Eidyllion*, XVII; Bevan 1968, 52 n.2.; Pausanias, *Perihegesis*, I.7.1.; Macurdy 1932, 105.
- 24 I.Ptolemaios ve I.Berenike'nin, II.Ptolemaios Philadelphos, II.Arsinoe Philadelphos, ve Philotera adında üç çocuğu olmuştur.Bk.Hölbl 2001, 24; Bevan 1968, 52; Rostovtzeff 1952, 237; Theokritos, *Eidyllion*, XVII; Hölbl 2001, 24-25; Strabon, *Geographika*, XVI.4.4-5; Hölbl 2001, 57,60.
- 25 Rowlandson 1998, 26.
- 26 I.Ptolemaios Soter, II.Ptolemaios'un eğitimini alim ve şair olan Philetas'a emanet etmiş ve II.Arsinoe de muhtemelen kardeşi ile benzer bir eğitim almıştı. Bk. Pomeroy 1990, 20.
- 27 Pomeroy 1990, 14.
- 28 Hölbl 2001, 25.
- 29 İskender'in halefleri olarak adlandırılan diadokhos'lar hakkında bk. Diodoros, *Bibliotheke*, XVIII.2.4; Turner 2003, 122-123; Bosworth 1998, 44, 435; Hölbl 2001, 13.
- 30 Diadokhos'lar arasındaki son savaş olan Korupedion Savaşı, İ.Ö.281 yılı kışı başında Lydia'da Sardes yakınlarındaki Korupedion'da olmuştur. İskender'in hayatta olan iki halefi Lysimakhos ve ve Seleukos arasında geçen savaş, Lysimakhos'un ölümüyle sonuçlandı. Seleukos ise ordusuyla Avrupa'ya geçerken Ptolemaios Keraunos tarafından suikaste uğrayıp öldürüldü. Bk. Will 2003, 24; Bevan 1968, 57; Heinen 2003, 413; Strabon, *Geographika*, IV; Appian, *Syriake*, 63.
- 31 Bevan 1968, 54; Heinen 2003, 413; Strabon, *Geographika*, IV.1; Appian, *Syriake*, 63.
- 32 I.Arsinoe(İ.Ö.285/4-276/5) Lysimakhos ve Antipatros'un kızı Nikaea'dan değildir. Bk. Macurdy 1932, 76.
- 33 Bevan 1968, 59.
- 34 Tarn 1930, 13.
- 35 Turner 2003, 138.
- 36 Pomeroy 1990, 17; Turner 2003,136.
- 37 Pomeroy 1990, 29; Walbank 2003, 97.
- 38 Tarn 1930, 13.
- 39 Suriye savaşları hakkında bk. Heinen 2003, 412-445.
- 40 Stanwick 2002, 10; Bevan 1968, 64.

- 41 Hölbl 2001, 40.
- 42 Tarn 1930, 13.
- 43 Tarn 1930, 13.
- 44 Theokritos, *Eidyllion*, XVII.
- 45 Heinen 2003, 416.
- 46 Hölbl 2001, 36.
- 47 Athenaios, *Deipnosophistai*, XIV.620-621; Bevan 1968, 60
- 48 Theokritos, *Eidyllion*, XVII.
- 49 Firavunlar Mısır'ındaki aile içi evlilikler için bk.Cerny 1954, 23-29.
- 50 Hölbl 2001,101.
- 51 Stanwick 2002,7.
- 52 Hölbl 2001,84.
- 53 Hölbl 2001,101-102; Rowlandson 1998, 29.
- 54 II.Arsinoe'nin İsis ile özdeşleştirilmesi hakkında bk. Thompson 1973,58.
- 55 Pausanias, *Perihegesis*, I.7.1; Bevan 1968, 61.
- 56 Polybios, *Histories*, XV.25; Bevan 1968, 205.
- 57 II.Ptolemaios ve I.Arsinoe'nin kızları olan Berenike çok büyük bir çeyize sahip olarak II.Antiokhos ile evlendirilmiş ve bu duruma uygun olan "drahoma getiren" anlamına gelen "Phernophoros" ünvanını almıştır. Bk. Pomeroy 1990, 14.
- 58 Pausanias, *Perihegesis*, I.7.3.
- 59 Hölbl 2001, 46.
- 60 Hornung 2004, 121.
- 61 Pomeroy 1990,19.
- 62 Bevan 1968, 64.
- 63 Bevan 1968, 130; Stanwick 2002,41.
- 64 Pomeroy 1990,38; Kallimakhos, V. Ib; Strabon, *Geokraphika*, XIV.6.3.
- 65 Pomeroy 1990, 38.
- 66 Heinen 2003, 419; Macurdy 1932, 79; Rowlandson 1998, 28-30; Hölbl 2001, 45-46, 128.
- 67 Catullus, LXVI.
- 68 Pausanias, *Perihegesis*,I.10.3.
- 69 Stanwick 2002,16.
- 70 Hölbl 2001, 104; ayrıca bu dönemde yaygın olarak kraliyet kadınları edebiyat alimlerini desteklemekteydiler. Örneğin II.Arsinoe, bir süre Theokritos'u; II.Berenike Kallimakhos'u; Antigonos'un karısı Phila ise Aratus'u desteklemiştir. Bk. Pomeroy 1990, 30,59.
- 71 Theokritos, *Eidyllion*, XV; Rostovtzeff 1964,439.
- 72 II.Arsinoe kardeşiyle birlikte tapınım gördüğü *Theoi Adelphoi* kültürünün dışında şahsi kültü ve bu kültürün "*kanephoros*" ünvanlı kadın rahipleri vardır. Bk. Turner 2003,168.
- 73 Bevan 1968,130.
- 74 Bevan 1968, 64; Rowlandson 1998, 26; Pomeroy 1990,15.
- 75 Bevan 1968, 64.
- 76 Pausanias, *Perihegesis*, IX.3.1.
- 77 Athenaios, *Deipnosophistai*, IX.497.
- 78 Pomeroy 1990, 37.
- 79 Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVII.108.
- 80 Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVI. Xvi.68-71; Stanwick 2002,41.
- 81 Strabon, *Geographika*, XIV.5.3.
- 82 Strabon, *Geographika*, XIV.6.3.
- 83 Bugünkü Süveyş kanalı'nın ağzında II.Ptolemaios zamanında Arsinoe adına yeni bir kent kurulmuş, bu kent sonradan Kleopatriis adını almıştır. Bk.Hölbl 2001,56.

- 84 II.Ptolemaios zamanında komutanı Patraklos, Koresia liman kentinin adını Arsinoe olarak değiştirmiştir.bk.Hölbl 2001,43.
- 85 Kıbrıs'ın batı kıyısında yer alan kenti İ.Ö. 312'de I.Ptolemaios tarafından yıkılmış, II.Ptolemaios Philadelphos zamanında ise yerine Arsinoe adınabir kent kurulmuştur. Bk.Hölbl 2001,60.
- 86 Strabon, *Geographika*, XIV.3.6.
- 87 Taukheira (bugünkü Tokra) kenti III. Ptolemaios Euergetes zamanında Arsinoe adıyla kurulmuştur. Bk. Hölbl 2001,47.
- 88 Strabon, *Geographika*, XVI.4.4-5; Aswan yakınlarında Arsinoe onuruna II.Ptolemaios Philadelphos zamanında kurulmuştur. Bk. Hölbl 2001,57
- 89 Hölbl 2001,40.
- 90 Turner 2003,151; Tarn 1930, 168; Macurdy 1932,128.
- 91 Pomeroy 1990, 16.
- 92 *Arsinoite Nomus* için ayrıntılı bilgi bk. Wessley 1975.

KAYNAKÇA

Antik Edebi Kaynaklar:

Appianos, *Syriake Appianos, Historia Romana* (=Appian's Roman History) ed. T.E. Page (Loeb) London 1960.

Athenaios, *Deipnosophistai*

Athenaios, *Deipnosophistai* (=Athenaeus, Deipnosophistae XI-XII, XIII-XIV 653b. İngilizceye çeviren C.B.Gulick) (Harvard University Pres) London 1933

Catullus Catullus, *The Poems of Catullus* (İngilizceye çev. G.Lee) Oxford-New York 1991.

Diodoros, *Bibliotheca Diodoros, Bibliotheca* (=Diodorus, *Diodorus of Sicily*) ed. C.H. Oldfather (Loeb) London 1933-1967.

Kallimakhos Kallimakhos (=Callimachus, *Hymns and Epigrams Lycophron Aratus*. İngilizceye çev. A.W.Mair &G.R. Mair) (Loeb) London 1921.

Pausanias, *Perihegesis Pausanias, Perihegesis tes Hellados* (=Guide to Greece İngilizceye çev. P.Levi) (Penguin) Hordmondsworth, Middlesex 1971.

Plinius, *Naturalis Historia Plinius, Naturalis Historia* (=Pliny, *Natural History*. XXXVI-XXXVII İngilizceye çev. D.E. Eichholz) (Harvard University Press) London 1971.

Polybios, *Histories Polybios, Historiai* (=Polybios, *The Histories*. İngilizceye çev. E.S. Shuckburg) London, New York 1889.

Strabon, *Geographika Strabon, Geographika* (=Strabo, *The Geography of Strabo* XVI. İngilizceye çev. H.L. Jones) (Harvard University Press) London 1966.

Strabon, *Geographika Strabon, Geographika* (=Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV. Çev. A.Pekman) İstanbul 1987

Theokritos, *Eidyllion Theokritos, Eidyllion* (=The Idylls of Theokritos. İngilizceye çev. B.Mills)USA 1963

Günümüz Kaynakları:

Bevan 1968 E.Bevan, *The House of Ptolemy. A History Hellenistic Egypt Under The Ptolemaic Empire*. Chicago 1968.

Bosworth 2005 A.B.Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri.Fetih ve İmparatorluk*. (Türkçeye çev. H.Çalışkan) 2005.

Bosworth 1998 A.B. Bosworth, "Antigonus the One-eyed" Şurada: The Oxford Companion to Classical Civilization (Oxford New York 1998), 44.

Bosworth 1998 A.B. Bosworth, "Lysimachus" The Oxford Companion to Classical Civilization (Oxford New York 1998), 435.

Bowman 1996 A.K.Bowman, *Egypt after the Pharaohs.332 BC-AD 642*. London 1996.

Cerny 1954 J . C e r n y , "Consanguineous Marriges in Pharonic Egypt". *JEA* 40 (1954) 23-29.

Heinen 2003 H.Heinen "The Syrian-Egyptian Wars and The New Kingdoms of Asia Minor" Şurada: *CAH VII/1* (2003),412-445.

Hornung 2004 E.Hornung, *Mısır Tarihi*, Türkçeye çev. Z.Aksu Yilmazer, 2004.

Hölbl 2001 G.Hölbl, *A History of the Ptolemaic Empire*. İngilizceye çev. T. Saavedra. London 2001.

Macurdy 1932 G.H. Macurdy, *Hellenistic Queens. A Study of Women Power in Macedonia, Seleukid Syria and Ptolemaic Egypt*, Chicago 1932.

Pomeroy 1990 S.Pomeroy, *Women in Hellenistic Egypt. From Alexander to Cleopatra*, Michigan 1990.

Rostovtzeff 1964 M.Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-III*, London 1964.

Rowlandson 1998 *Women & Society in Greek Egypt. A Source Book*. Ed. J.Rowlandson. Cambridge 1998.

Stanwick 2002 P.E.Stanwick, *Portraits of the Ptolemies. Greek Kings as Egyptian Pharaohs*, Texas 2002.

Tarn 1930 W.W..Tarn, *Hellenistic Civilization*, London 1930.

Thompson 1973 D.B.Thompson, *Aspects of the Ruler Cult*, Oxford 1973.

Thompson 1998 D.B.Thompson, "Egypt Ptolemaic" Şurada: The Oxford Companion to Classical Civilization. (Oxford New York 1998) 243-252.

Thompson 1998 D . B . T h o m p s o n , "Cleopatra VII" Şurada: The Oxford Companion to Classical Civilization. (Oxford New York 1998) 171-172.

Turner 2003 E.Turner, "Ptolemaic Egypt", Şurada *CAH VII/1* (2003), 118-174.

Walbank 2003 F.W. Walbank, "Monarchies and Monarchic ideas" Şurada *CAH VII/1* (2003) 62-100.

Walters 1980 C.Walters, "Ptolemaic Egypt" Şurada: The Penguin Encyclopedia of Ancient Civilizations. London 1980, 46-52.

Wessely 1975 C.Wesseley, *Arsinoite Nomus*, Milano 1975.

Will 2003 E.Will, "The Succession to Alexander" Şurada: *CAH VII/1* (2003), 23-61.

TOROS TÜRKMENLERİNDE KEÇECİLİK

Aysen SOYSALDI*

Keçe yün liflerinin ısı, nem ve basınç uygulanarak, kohezyon özelliğini artırıp, birbirine kenetlenmesi ile meydana getirilen, tabaka halinde sıkıştırılmış, dokusuz bir tekstil ürünüdür.

Türklerde Keçe yapımı; hayvancılık ve özellikle de koyun yetiştiriciliğine önem verilmesi, soğuk iklim koşulları ile konar-göçer hayat şartlarına bağlı olarak keçeden üretilmiş yaygı ve giyimi gerektiren Orta Asya bozkırlarında doğmuştur.

M.Ö. V. yüzyıla tarihlenen, birinci pazırık kurganından çıkan, keçeden yapılmış yine keçe aplikasyonla süslenmiş, grifon ve

dağ keçisi mücadelesi figürlü eğer keçesi, Pazırık halısıyla aynı kurgandan çıkarılmış savaşı atlı ile kraliçe figürlü duvar keçesi ve benzer buluntular, Türklerde bu kültürün tarihinin çok eskiye dayandığını açıkça göstermektedir¹.

Keçe sözü daha çok Batı Türkleri ile Oğuzlar arasında gelişmiş ve yayılmıştır. XI. yüzyılda Kaşkarlı Mahmut tarafından yazılan Divan-ı Lûgatı Türk'te keçe sözünün Oğuzca olduğu belirtilmektedir².

Resim 1: Gögrü Yaylası, kepenek ve koyunlar

Resim 2: Gögrü Yaylası, keçe ile döşenmiş karaçadırın içi

Keçe Türklerin tarih boyunca günlük hayatında önemli ihtiyaçlarını karşılayan bir tekstildir. En bilinen örnekleri olan keçe ile kaplanan yurt-çadır-topak ev ve yer yaygısı, keçe çizme, eyer örtüleri, eğer altına konan atın sırtını koruyan tegelti keçeler Orta Asya Türk kültürlerinin karakteri idi. Dede Korkut, hikayelerinde kiçe börklü deyişinde ifadesini bulan; keçe kalpak, Osmanlı ordusunun keçe külahı, gibi barınma ve giyim eşyalarıdır³. Evliye Celebi keçecilerden söz ederken "tahtı revanler üzerinde keçe teperek, yapağı hallaçlayarak geçerler" diyerek, keçeciliğin Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir meslek olduğunu ifade eder.

XIII. yüzyılda Orta Asya'da gezmiş olan Rubruk'a göre ise keçe yapımı her ailede, aile fertlerinin hepsinin katılması ile yapılan bir aile işidir⁴.

Türkiye'de keçecilik; Bunların yanında çobanların kullandığı kepenek yani keçe palto, keçe kalpak, yaygılar, eyer keçeleri günümüzde hala kullanılmakta ve keçecilik bir meslek olarak sürdürülmektedir. Geleneksel yöntem ve bezeme özellikleri ile Urfa, Afyon, Konya, Balıkesir, Yalvaç, Tire, Kula, Niğde, Akşehir, Bigadiç, Ödemiş ve Maraş gibi el sanatı tekstil üretiminde önde gelen merkezlerimizde keçeciler eskiden olduğu kadar önemli olmasa da bir iş kolu olarak mesleklerini icra etmektedirler⁵.

Toros yaylalarında koyun ve keçi yetiştiriciliği yapan ve konar-göçer kültür yapısını günümüze taşıyan Türkmenler Karaçadır (Kıl çadır) da yaşasalar da kendi ihtiyaçları için keçecilik geleneğini sürdürmektedirler. (Resim: 1,2)

1998 yılı Temmuz ayının ilk haftasında, İçel ve Tarsus İlçesi sınırları içinde, Torosların zirvelerinde, yaz gününde bile yolu karla kaplı Yazıgöl ve Ggr yaylalarında yapılan araştırma ile 26 Aralık 1978 de aynı ilçenin

kasabalarda beton zemine, toprak köy evlerinin ve çadırın tabanına serilerek soğuğun etkisinin azaltılması için kullanıldığı gibi dekoratif amaçlı yer yaygısı olarak

Resim 3: Karadirlik Köyü, keçe yaygı

Karadirlik Köyü'nde yapılan araştırmalarda keçe yaygı yapımının ve kullanımının oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Ayrıca yörede yapılan diğer araştırmalarda da Tarsus İlçesi Nacarli ve Ardıçlı köyleri ile Çamlıyayla ilçesi Belınar Köyü'nde keçe yapımının devam ettiği tespit edilmiřtir⁶.

Yörede keçeler, obanlar için kepenek (Resim: 1), Kara çadırın st, yan ve arka kısımlarının kapatılması için, belde veya

(Resim: 2), hayvanları soğuktan korumak için örtü olarak ve semerlerinin i kısımlarını kaplamasında olduğu gibi bir çok kullanım alanı vardır.

Yaylada ve köyde keçe; ailece "Depme Keçe" (tepme keçe) denilen geleneksel yöntemle yapılmaktadır. Bazen de bezemede yardım için usta çağrılmaktadır.

Kaynak kişiler yaylada Ağustos ayının ilk yarısında yapılan yn kırkımı ile keçe yaptıklarını şöyle anlatmaktadır:

"Ynler dere veya soğuk su göleti içinde yıkanır, kurutulur ve hallaç atılır. Harman halindeki bu yönlerden irti denilen çubukla yerden yuvarlanarak toplanan yn kümesine "dulup"denir. Düz keçe için; yapılacak keçenin ebadında bir ul yere serilir. Bu ulun üzerine duluplar 10 cm. kalınlıkta yerleştirilir. Yerleştirilen

Resim 4: Karadirlik Köyü, keçe yaygı detayı

Resim 5: Karadirlik Köyü, keçe yaygı detayı (Mehmet Göçer kitabeli)

yünün her tarafı elle kontrol edilerek, ince serilmiş kısımlara yün ilave edilir. Üzerine elle vurulduğunda ses çıkacak ölçüde su serpilir. Serili olan yünün bir kısa kenarına 5-6 cm. daha uzun olan "küçü ağacı" (6-7 cm. çapında düzgün ağaç sırık) yerleştirilir. Alttaki çulun kenarı ile birlikte yünler ağaca sıkıca rulo yapılarak (gıvratılarak) sarılır. Buna "yastık" yapma denir. Yeteri kadar uzunlukta sağlam bir urgan ipinin ucu küçü ağacının bir ucuna bağlanarak yastığın dağılmaması için üzerinden dolanarak sarılır ve diğer ucu da küçü ağacının diğer ucuna bağlanır. Yastığın sağ-sol kenar ve ortasına üç ayrı kalın ip dolanarak uçları zıt yönde, karşılıklı olarak, üçü bir tarafta, üçü karşı tarafta duran altı güçlü erkek tarafından tutulur. Bu kişilerin ipleri çekmesi ve tepiklemesiyle yastık sert

zeminde yuvarlanarak yünlerin sıkışması sağlanır. Bu işlem bir saat sürdürülür. Böylece her ileri geri çekişte yastık suyu çekerek ve sıkışarak "kalıplaşma" gerçekleşir. Tepme işlemi biten ve kalıplaşan keçe açılarak çuldan ayrılır."

Düzgün sert bir zemin üzerine serilen keçe, uzun kenarı boyunca 30 cm. ende katlanır. Kadınlar dizleri üzerine oturarak, katlanan keçe üzerine kollarının bilek ve dirsek arasını yerleştirir. Bir taraftan ellerini yakmayacak sıcaklıkta su serpilirken, bir taraftan da kadınlar kolları ile keçeyi ileri-geri vurarak ezerler. Bu işlem keçe kaydırılarak diğer kenara kadar sürdürülür. Ne kadar çok tur yapılarak ezilirse keçe o kadar düzgün olur. Ezme işlemi biten keçe temiz ve düz bir yere

serilerek kurumaya bırakılır. Keçe bir yıl sonra yine sıcak su ile ezilirse daha kaliteli olur. Ak (beyaz) yada mor (kahverengi) koyun yününden bezemesiz, düz keçe bu şekilde yapılır.

Nakışlı (desenli-bezemeli-alakeçe) keçe yapılacak ise beyaz keçeler çeşitli renklerde boyanır. Renkli keçeler yapılacak bezeme şekillerine göre biçim verilerek veya şeritler halinde kesilir. Yere serilen çul üzerine bu şeritler ve desen parçaları ile önce desen yerleştirilir. Üzerine yün dulupları döşenerek düz keçe yapım işlemleri tekrarlanır. Çok renkli ve bezemeli keçelere "alakeçe" denir.

Desen özellikleri bakımından köyde usta yardımıyla yapılan keçeler ile yaylada göçerlerin yaptığı keçeler arasında farklılıklar vardır.

Köylerde keçe yapımı zamanı usta çağrılır. Keçe nakışı ustalar tarafından yerleştirilir. Karadirilik Köyü'nde kaynak kişiler Kavak Köylü Mehmet Göçer ve Ulaş Köyü'nden Kerim Usta'nın keçe nakışı yaptıklarını ifade etmektedirler. Usta işi alakeçelerin desenleri çağrılan ustalar yoluyla etkileşim sonucu diğer keçe yapılan bölgelerle benzerlik göstermektedir. Bu keçeler aynı zamanda çok renkli ve daha girift desenlidir. Usta işi desenlerde madalyon ve bordür kompozisyonlarında karakteristik motifler dikkati çekmektedir.

Yaylada keçe yapan aileler ise alakeçelerini tamamen atalarından gördükleri bezemelerle süslemektedirler. Bu bezemeler; yalın, şematik biçimlerden oluşmakla birlikte geleneksel Yörük kültürümüzü de yansıtmaktadır. Yayla keçelerinde zikzak, koç boynuzu, göz motifi gibi üreme, güç ve korunma amaçlı inançlara dayalı motifler çoğunluktadır.

Alakeçelerde zemin renkleri doğal yün renkleri olan kahverengi, siyah ve beyazdır.

Bezeme renkleri ise çoğunlukla kırmızı, sarı, turuncu, mavi ve yeşildir. Boyamada yörede çarşı boyası denilen anilin ve alizarin boyaları kullanılmaktadır.

Araştırmaya konu olan alakeçeler; 20. yüzyıl başından son 30 yıl öncesine kadar üretilen örneklerdir.

İlkörnek Karadirilik Köyü'nden, 190x290 cm. ebadında Mehmet Göçer Kitabeli alakeçedir. Bu keçe usta işi keçe örneğidir. (Resim: 3). Keçe yaygının ortasındagüneşi, ışınlarını ve bir yörüngede dönüşün ifadesi olan daire şeklinde madalyon görülmektedir. Afyon-Sandıklı, Akhisar, Balıkesir tepme keçelerinde da orta madalyon ve bordür motifleri bu keçe ile benzerlik göstermektedir⁷. (Resim: 4) Orta madalyonun iki kısa kenarı yönünde dikdörtgen biçimli madalyonlar yer almaktadır. Bu madalyonların ortasındaki eşkenar dörtgen; dört yapraklı, köşeleri dolgulu çiçeğe benzer

Resim 6: Karadirilik Köyü, keçe yaygı

Resim 7: Karadirlik Köyü, keçe yaygı

şekillerle çevrelenmektedir. Bu çerçevenin dikey uzantısı olarak gelişen ve dört köşe yönünde S kıvrımlı dallar üzerinde, ortada birleşerek koç boynuzuna benzeyen kıvrımlı bezemeler halı desenlerini aratmayacak güzelliktedir (Resim: 5). Dikdörtgen biçimli madalyonların yan boşlukları kalın bordürlerle doldurulmuştur. Bordür üçgen bölmeler içinde yarım yıldızlarla süslenmiştir. Aynı bordürün yarı incelikteki şekli de, keçe yaygının dört tarafını çerçevelemektedir. Konya'da bu desendeki orta madalyona göbek ve onu tamamlayan dikdörtgen biçimli yan madalyonlara da kaplumbağa adı verilmektedir.

İkinci örnek yine Karadirlik köyünden Ulaş köylü Kerim Usta yapımı alakeçedir. 125x225 cm. ebadındadır. Zemin; şeritlerle, ortada eşkenar, dörtgen ve kısa kenar yönünde üçgenlere bölünmüştür. Orta boşluk; top, üçgen boşluklar ise koçboynuzu motifleri ile doldurulmuştur. Yaygının dört kenarındaki bordürde; "V" harfi biçiminde şekillerin birbirini takip eder yönde düzenlemesi görülmektedir (Resim: 6).

Yaylada aile yapımı örneklerden ilki; Yazıgöl Yaylası'nda Zühre Ayaşan'a ait 150x245 cm. ebadında alakeçedir (Resim: 7). Keçe yaygının dört kenarı "deve dişi" denilen şerit bordürle çerçevelemiştir. Bordürdeki üçgen bölmelerin içi "kirazlı" denilen kıvrımlarla bezenmiştir.

Ayaşan ailesi kış mevsimini Karadirlik köyünde, yazı da yaylada geçirmekte ve keçe yapıp sattıklarını ifade etmektedirler.

Diğer üç örnek ise Görgü yaylasında Takan aşireti mensubu Celal Takan'a aittir. Keçe yaygılara sergi adı veren aile; kara çadırın içini çift kat keçe ile döşemiştir (Resim: 2). Aile keçe yapımını atalarından öğrendiklerini ve kendi ihtiyaçları için yapıklarını söylemektedir.

Resim 8: Göygü Yaylası, keçe yaygı

Keçe sergilerde deve dişi bezemeli bordürler, zeminde şeritli bölmeler ve bu bölmeler içinde koç boynuzu, çiçek, benek, kelebek, nakışları ile bazılarında da "top" denilen orta madalyon motifleri oldukça yalın halde düzenlenmiştir. (Resim: 8,9,10).

Sonuç olarak tepme keçe Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen maddi kültür mirasının bir parçasıdır.

Toros yörüklerinden bu sanatı meslek olarak sürdürenler Konya'da yerleşmiş, yaylalarda ve köylerde ise aile işi keçecilik devam etmektedir. Yazları yaylaya göçen Türkmenlerin nesilden-nesile geçen tepme keçe usulü ve geleneksel desen özellikleri hiçbir değişime uğramamıştır. Bu keçeler kendi ihtiyaçları için ve hiçbir ticari kaygı gözetilmeden üretilmektedir.

Somut olmayan kültürel mirasın korunması bağlamında temenni edilir ki yayla kültürü ve Yörük hayatı yaşayan bir müze olarak sergilensin, ıstar tezgahıyla, çulfalık tezgahıyla, keçesiyle yerinde üretip yerinde satışa sunmak imkanı sağlanmasın. Toroslar'ın

Akdeniz'e bakan güney yamaçlarında, yerli ve yabancı turistler için ilgi çekici günübirlik gezilerle turizme açık yaylalar meydana getirilsin. Böylece artık göçmekten bıkmış Yörüklere hem yol ve alt yapı hizmetleri götürülmüş hem de bu ilginç kültürümüz dünyaya tanıtılarak el sanatlarımıza birinci elden pazar payı kazandırılmış olur.

SUMMARY

Felt is a flexible sheet manufactured by the interlocking of fibers through a combination of mechanical work, moisture, and heat. The making felt appeared among Turks who were nomadic tribes in cold climate of Central Asia. The felt findings decorated with animal figures and human figures from the Pazarlık tombs dating 5th. c. B.C. reveal the history of felt in Turks.

The semi nomadic tribes on Taurus mountain region continued the tradition of making felt. The research held in 1998 on the semi nomads in the villages of İçel and Tarsus shows that the tradition of making

Resim 9: Göygü Yayları, keçe yaygı

Resim 10: Göygü Yaylası,
Keçe yayğı

felt in several design and decoration with colors continues. The villagers are also semi nomads; living in at villages in winter and moving to high mountainous area to breed sheep and goat. They produced felt for their own needs and they sell felt as a decorative element for houses. "Alakeçe" is a kind of felt consisting of colors and decoration. The information about "alakeçe" is derived from the masters in the region.

- 5 A.Topbaş, M. Seyirci, Feld making in Anatolia, İMAGE of Turkey, Issue 5, Puplished by TÛTAY, ANKARA, 1987, s.17.
- 6 T. Onuk, F. Akpınarlı. H.S. Ortaç, Ö. Alp, İçel El Sanatları, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1998. T. Onuk, F. Akpınarlı. H.S. Ortaç, Ö. Alp, Tarsus El Sanatları (Dokumacılık, Örücülük, İşlemecilik), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1998
- 7 A. Topbaş, M.Seyirci, a.g.m., s.16,17,18.

NOTLAR

- * Doç. Dr. Aysen SOYSALDI, G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.
- 1 N. Diyarbakirli, Türk Sanatı, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s.79,103. E. F. Tekçe, "Pazırık, Altaylarda bir halının öyküsü", Kültür Bakanlığı Yay. Ankara,1993, s. 164-165
 - 2 B.Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt 3, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s.174,175
 - 3 B. Ögel, a.g.e. s. 182,183,185,187.
 - 4 B.Ögel, a.g.e. s.179.

KAYNAKÇA

- Fatma Göçer, 45 yaşında, Okur yazar Karadirlik Köyü.
- Sakine Dağlı, 45 yaşında, İlk okul mezunu Karadirlik Köyü.
- Esmе Köse, 72 yaşında, Okur-yazar. Karadirlik Köyü.
- Zühre Ayaşan, 60 yaşında Okuma Yazma Bilmiyor. Yazıgöl Yaylası.
- Celal Takan, 50 yaşında, Okur-yazar. Gögrü Yaylası.

ALANYA KALESİ KAZILARINDA BULUNAN İNSAN İSKELET KALINTILARININ OSTEOLOJİK ANALİZİ

Handan ÜSTÜNDAĞ - F. Arzu DEMİREL*

GİRİŞ

Alanya Kalesi kazılarında 2004 yılında İçkale'nin orta bölümünde, Tonozlu Koğuş ve İçkale kapısının bulunduğu alanda yer alan kilisenin kuzey ve kuzeybatı kısmında mezarlara rastlanmıştır. Mezarlar ortalama -0.40 m. ile -0.80 m. arasındaki seviyede bulunmuştur. Bu alanın vaktiyle burada bulunan bir bazilikanın ortadan kalkmasından sonra, Bizans döneminde ve büyük ihtimalle M.S. 10.yy'da bir nekropol alanı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Arık 2006). Bu alanda 2004, 2005 ve 2006 yılı sezonlarında kazılarak açığa çıkartılan 8 adet mezar bulunmuştur. İki mezar (2005/6 ve 2005/8) devşirme kiremitten kapakla örtülmüş, bir mezarda ise (2006/7) mezarı örten devşirme kiremit kapakların altında ve iskeletin üzerinde en az 20 cm kalınlığında bir kireç tabakasına rastlanmıştır. 2004 yılında açığa çıkartılan 3 numaralı mezarda sedef bir haç bulunmuştur (Arık 2006). Üzeri devşirme kiremit kapaklarla örtülü ve etrafı taşlarla çevrili, batı-doğu yönlü mezarlar Bizans dönemi Hıristiyan gömü adetlerini yansıtmaktadır (Resim: 1). Bu araştırma, Bizans döneminde Alanya Kalesi'ndeki nekropole gömülmüş olan bu küçük topluluğun sağlık durumlarını ve yaşam koşullarını anlayabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

MATERYAL VE METOT

Alanya Kalesi kazılarında 2004, 2005 ve 2006 yılı sezonlarında açığa çıkartılan 8 mezardan toplam 27 bireye ait iskelet kalıntıları ele geçmiştir. 2004 yılında 5 mezarda toplam 12 birey, 2005 yılında 2 mezarda toplam 4 birey ve 2006 yılında da biri 2005 yılında kısmen açılan bir mezar olmak üzere 2 mezarda toplam 11 birey gün ışığına çıkartılmıştır. Mezarlarda tekli, çiftli ve çoklu gömülere rastlanmıştır. Bir mezarda 3 birey, bir mezarda 5 birey ve bir mezarda da 11 birey bulunmuştur (Resim: 2). Tek gömüye sadece iki mezarda rastlanmış ve üç mezarda da 2 bireye ait iskelet kalıntıları birlikte bulunmuştur (Tablo: 1). En fazla çiftli gömüye rastlandığını söyleyebiliriz.

Mezar Sayısı	Yıl/Mezar No	Birey Sayısı
2	2004/5, 2006/7	1
3	2004/2, 2004/3, 2004/4	2
1	2005/6	3
1	2004/1	5
1	2005-2006/8	11

Tablo 1: Alanya Kalesi mezarlarının bulunan birey sayısına göre sınıflandırılması

Gömmü özellikleri saptanabilen 10 iskeletin hepsinin yönü Hıristiyan gömmü adetlerine uygun olarak batı-doğudur; yani baş batıda, ayaklar doğuda yer almakta ve yüz doğuya doğru bakmaktadır. Kollar üç bireyde dirsekten bükülü bir şekilde karın üzerinde birleştirilmiş, üç bireyde bir kol göğüs üzerinde diğer kol karın üzerinde dirsekten bükülü bir şekilde konumlanmış ve bir bireyde de eller kalça üzerinde birleştirilmiş şekilde yer almıştır (Tablo: 2).

auricular yüzey, *costalar*ın *sternal* uçlarının morfolojik değişimleri; *cranial* suturların kapanma aşamaları ve dışaşınması derecelerine göre tespit edilmiştir. Erişkin yaşın altındaki bireylerde yaş birincil osifikasyon bölgeleri ve epifizlerin birleşmesi, dişlerin sürmesi ve epifizleri birleşmemiş uzun kemiklerin uzunlukları esas alınarak belirlenmiştir.

Paleopatolojik bulgularda Buikstra ve Ubelaker (1994) tarafından önerilen kriterler

Yıl/Mezar/ Birey No.	Yatış Yönü (Atlas-Sacrum)	Kolların Duruş Biçimi Sol	Sağ
2004/1/1	Batı-Doğu	Dirsekten bükülü göğüs üzerinde	Dirsekten bükülü karın üzerinde
2004/2/1	Batı-Doğu	-	Dirsekten bükülü göğüs üzerinde
2004/3/1	Batı-Doğu	Dirsekten bükülü karın üzerinde	Dirsekten bükülü göğüs üzerinde
2004/4/1	Batı-Doğu	Kalça üzerinde	Kalça üzerinde
2004/5	Batı-Doğu	Dirsekten bükülü karın üzerinde	Dirsekten bükülü karın üzerinde
2005/6/1	Batı-Doğu	Dirsekten bükülü karın üzerinde	Dirsekten bükülü karın üzerinde
2005/6/2	Batı-Doğu	-	-
2005/8/1	Batı-Doğu	Dirsekten bükülü karın üzerinde	Dirsekten bükülü karın üzerinde
2006/7/1	Batı-Doğu	-	-
2006/8	Batı-Doğu	-	-

Tablo 2: Alanya Kalesi iskeletlerinin gömmü özellikleri

2004 yılından itibaren iskeletlerin açığa çıkartılması ve belgelenmesini kapsayan arazi çalışmaları, daha sonra iskeletlerin Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde bulunan İnsan Osteolojisi Laboratuvarına getirilerek incelenmesi Dr. Handan Üstündağ ve Dr. F. Arzu Demirel tarafından gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet ve yaş tespiti Workshop of European Anthropologists (1980) ve Buikstra ve Ubelaker (1994) tarafından önerilen standart osteolojik teknikler kullanılarak yapılmıştır. Erişkinlerde cinsiyet *os coxae* ve *cranial* morfolojiye göre belirlenmiştir. Erişkinlerde ölüm yaşı *pubic symphysis*,

esas alınmıştır. Tüm iskeletlerde *cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis* ve *periostitis* araştırılmıştır. Dejeneratif eklemlerin varlığı erişkin bireylere ait tüm eklemlerde incelenmiştir. Schmorl nodüllerinin varlığı tüm torasik ve lumbal omurlarda araştırılmıştır. Boy hesaplamasında Pearson formülüne başvurulmuştur (Herrmann vd. 1990).

BULGULAR

Paleodemografik Yapı

Alanya Kalesi iskelet topluluğunu oluşturan toplam 27 bireyin açığa çıkartıldığı yıl, mezar ve birey numarası, ait olduğu cinsiyet ve yaş grubu Tablo 3'te görülebilir.

Mezar Birey

No	Yıl	No	No	Cinsiyet	Yaş Grubu
1	2004	1	1	Erkek	Genç Erişkin
2	2004	1	2	Erkek	Yaşlı Erişkin
3	2004	1	3	Erkek	Genç Erişkin
4	2004	1	4	Erkek	Erişkin
5	2004	1	5	Kadın	Erişkin
6	2004	2	1	Kadın	Yaşlı Erişkin
7	2004	2	2	Erkek	Erişkin
8	2004	3	1	Kadın	Genç Erişkin
9	2004	3	2	Erkek	Orta Yaşlı
10	2004	4	1	Erkek	Orta Yaşlı
11	2004	4	2	Kadın	Erişkin
12	2004	5	1	Kadın	Genç Erişkin
13	2005	6	1	Erkek	Genç Erişkin
14	2005	6	2	Erkek	Genç Erişkin
15	2005	6	3	Belirlenemedi	Ergen
16	2005	8	1	Kadın	Genç Erişkin
17	2006	7	1	Erkek	Genç Erişkin
18	2006	8	1	Kadın	Genç Erişkin
19	2006	8	2	Erkek	Erişkin
20	2006	8	3	Erkek	Genç Erişkin
21	2006	8	4	Erkek	Genç Erişkin
22	2006	8	5	Erkek	Genç Erişkin
23	2006	8	6	Belirlenemedi	Fetus
24	2006	8	7	Belirlenemedi	Bebek
25	2006	8	8	Belirlenemedi	Bebek
26	2006	8	9	Belirlenemedi	Çocuk
27	2006	8	10	Belirlenemedi	Çocuk

Tablo 3: Alanya Kalesi iskelet topluluğunu oluşturan bireylerin bulunduğu yıl, mezar/birey numarası, cinsiyet ve yaş bilgileri

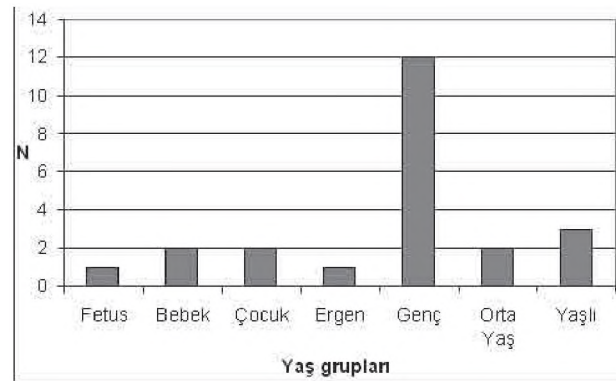
Toplam 27 bireyin 21 tanesi yani % 77,8'i erişkin bireylerden oluşurken sadece 6 tanesi yani % 22,2'si erişkin yaşın altındaki bireylerdir. Erişkinlerde ortalama ölüm yaşı

erkeklerde 35,9 ve kadınlarda 30 olup, tüm erişkinler dikkate alındığında ortalama 34'tür. Erişkin bireylerin çoğu genç erişkinlerden oluşmaktadır (Tablo: 4 ve Grafik: 1). Genç erişkinlerin oranı tüm topluluğun % 44,4'ünü temsil ederken, ölüm yaşı belirlenebilen erişkinlerin % 71'ini oluşturmaktadır.

Cinsiyeti tespit edilebilen erişkin bireyler arasında erkeklerin oranı kadınların iki mislidir. Erişkin bireylerin % 66,7'si erkek, sadece %33,3'ü kadındır. Kısaca Alanya Kalesi topluluğunda genç erkeklerin çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Cinsiyet ve yaş dağılımı Tablo 5'te ve Grafik 2'de görülebilir.

Yaş Grupları	n	%
Fetus	1	3,7
Bebek (0-2,5)	2	7,4
Çocuk (3-12)	2	7,4
Ergen (13-19)	1	3,7
Genç Erişkin (20-34)	12	44,4
Orta Yaşlı (35-49)	2	7,4
Yaşlı Erişkin (50 +)	3	11,1
Erişkin (?)	4	14,8
Toplam	27	100,0

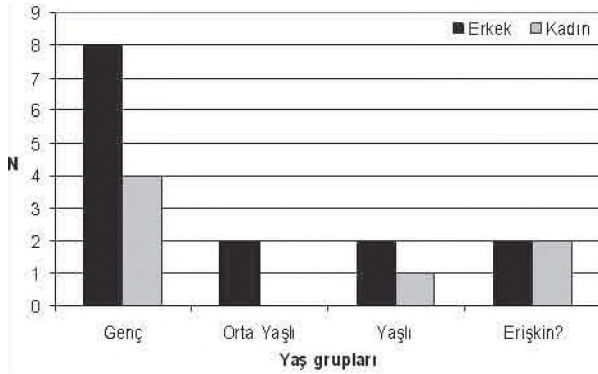
Tablo 4: Alanya Kalesi topluluğunun yaş dağılımı

Grafik 1: Alanya Kalesi topluluğunun yaş dağılımı

	Erkek		Kadın		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Genç Erişkin (20-34)	8	38,1	4	19	12	57,1
Orta Yaşlı (35-49)	2	9,5	0	0	2	9,5
Yaşlı (50 +)	2	9,5	1	4,8	3	14,3
Erişkin (?)	2	9,5	2	9,5	4	19
Toplam Erişkin	14	66,6	7	33,3	21	100

Tablo 5: Alanya Kalesi topluluğunun cinsiyet ve yaş dağılımı

Grafik 2: Alanya Kalesi topluluğunun cinsiyet ve yaş dağılımı

Paleopatolojik Bulgular

Alanya Kalesi iskeletlerinde % 37,5 oranında *cribra orbitalia* saptanmıştır. Bunun çoğunluğu hafif derecede gözlemlenmiştir (Tablo: 6).

	n	%
İncelenen bireyler*	8	100
Hafif	2	25
Orta+İleri	1	12,5
Toplam saptanan	3	37,5

* En az bir orbitası mevcut olan bireyler sayılmıştır.

Tablo 6: Alanya Kalesi topluluğunda *cribra orbitalia*nın görülme sıklığı

Porotic hyperostosis % 35,7 oranında sadece hafif düzeyde yani ince gözenekli bir yapı şeklinde saptanmıştır (Tablo 7). Her ikisi de genç kadın olan iki bireyde *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* birlikte gözlemlenmiştir.

	n	%
İncelenen bireyler*	14	100
Hafif	5	35,7
Orta+İleri	0	0
Toplam saptanan	5	35,7

* Kafatasının en az 2/3'si mevcut olan bireyler sayılmıştır.

Tablo 7: Alanya Kalesi topluluğunda *porotic hyperostosis*in görülme sıklığı

İncelenen iskeletlerde % 46,7 oranında *periostitis* saptanmıştır (Tablo: 8). Genellikle *tibia* ve *fibula*da gözlemlenen *periostitis* bir bireyde (2006/8/Birey 2) *tibia* ve *fibula* kemiklerinin yanısıra her iki *radius* ve *ulna*da, ayrıca sol birinci *metatarsal*de de gözlemlenmiştir.

	n	%
İncelenen bireyler*	15	100
Saptanan	7	46,7

* En az bir tibiası mevcut olan bireyler sayılmıştır.

Tablo 8: Alanya Kalesi topluluğunda *periostitis*in görülme sıklığı

Alanya Kalesi topluluğunda dejeneratif eklem hastalığı sadece omur gövdelerinde osteofit oluşumları şeklinde gözlemlenebilmiştir. Omurları incelenebilen bireylerin %20'sinde vertebral osteofit belirlenmiştir (Tablo: 9). Diğer eklemlerde

ve omurların apofizyal eklemlerinde osteoartrite rastlanmamıştır. Sadece bir bireyin (2006/7) ayak baş parmaklarında osteoartrit tespit edilmiştir. Eklem hastalığının bu kadar az görülmesinin nedeni Alanya Kalesi topluluğunun ağırlıklı olarak genç erişkinlerden oluşması olabilir. Bilindiği gibi eklem hastalığı ilerleyen yaşla doğru orantılı olarak artan bir kondisyondur. Omur gövdelerinin alt veya üst yüzeylerinde ortaya çıkan Schmorl nodülleri incelenen iskeletlerin %50'sinde gözlemlenmiştir (Tablo: 9).

	VO		AO		Schmorl	
	n	n	%	%	n	%
İncelenen*	15	15	100	100	16	100
Hafif	3	20	0	0	8	50
Orta+İleri	0	0	0	0	-	-
Toplam saptanan	3	20	0	0	8	50

* Omurlarının 1/3'ü mevcut olan bireyler sayılmıştır.

Tablo 9: Alanya Kalesi topluluğunda vertebral osteofit (VO), apofizyal osteoartrit (AO) ve Schmorl nodülleri

Boy

Toplam 11 erişkin bireyde boy uzunluğu hesaplanabilmiştir (Tablo: 10). Bunların sadece ikisi kadın, diğerleri ise erkektir. Tüm topluluğun boy ortalaması 164,5 cm. olup, erkeklerin boy ortalaması 166,5 cm. ve kadınlarınsa 155,9 cm. olmaktadır.

Yıl/Mezar/Birey No	Cinsiyet	Boy (cm)
2004 / 1 / 1	Erkek	166,0
2004 / 1 / 2	Erkek	166,7
2004 / 2 / 1	Kadın	159,4
2004 / 2 / 2	Erkek	166,0
2005 / 6 / 1	Erkek	168,3
2005 / 6 / 2	Erkek	166,3
2006 / 7 / 1	Erkek	164,9
2006 / 8 / 1	Kadın	152,4
2006 / 8 / 2	Erkek	165,0
2006 / 8 / 3	Erkek	167,5
2006 / 8 / 4	Erkek	167,5

Tablo 10: Alanya Kalesi topluluğunda boy değerleri

TARTIŞMA

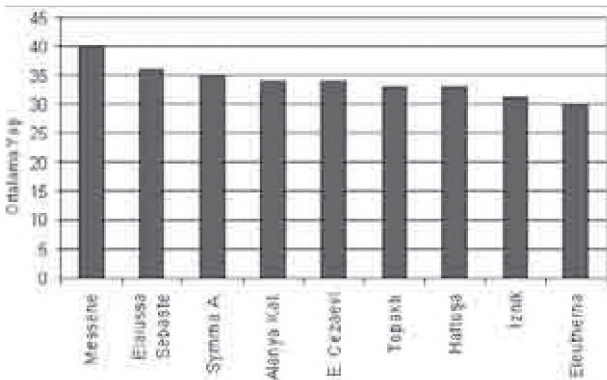
Alanya Kalesi iskelet topluluğuna ait paleodemografik ve paleopatolojik bulguların çağdaşı olan diğer topluluklarla karşılaştırılması yoluyla topluluğun sağlık durumu ve yaşam standartı hakkında yorum yapmak mümkün olabilir. Alanya Kalesi topluluğunda genç erişkinlerin, özellikle de genç erişkin erkeklerin oranı (%38) oldukça yüksektir. Toplulukta ortalama ölüm yaşı 34 olup, çağdaşı olan diğer Bizans topluluklarıyla karşılaştırıldığında bunun ortalama bir değer olduğu görülmektedir (Tablo: 11 ve Grafik 3). Örneğin bu değer İstanbul Büyük Saray - Eski Cezaevi topluluğuyla (Erdal 2002) aynı, Symrna Agorası topluluğundansa (Gözlük vd. 2005) biraz düşüktür. Alanya Kalesi topluluğuna coğrafi olarak en yakın grubu temsil eden Mersin yakınlarındaki Elaiussa Sebaste Erken Bizans topluluğunda ise ortalama ölüm yaşı 36 olup (Paine vd. 2007) Alanya topluluğundan daha yüksektir.

Yerleşim	Dönem	Araştırmacı	Ortalama Yaş	Çocuklar (%)
Messene (Girit)	E. Bizans	Bourbou 2003	40	-
Elaiussa Sebaste	E. Bizans	Paine vd. 2007	36	38
Symrna Agorası	Bizans	Gözlük vd. 2005	35	25
Alanya Kalesi	Bizans	Üstündağ & Demirel	34	22,2
B. Saray - E.Cezaevi	G. Bizans	Erdal 2002.	34	34
Topaklı	Bizans	Güleç 1988	33	47
Boğazköy/Hattuşa	E. Bizans	W. Backofen 1987	33	31
İzник	G. Bizans	Erdal 1996	31	53
Eleutherna (Girit)	E. Bizans	Bourbou 2003	30	-

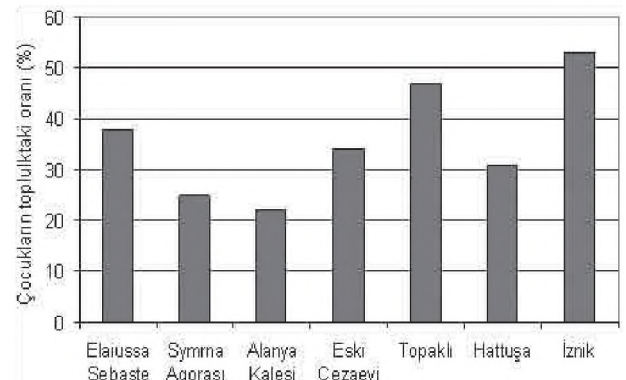
Tablo 11: Çeşitli Bizans topluluklarında erişkinlerde ölüm yaşı ortalamaları ve çocukların topluluk içerisindeki oranı

Çocukların topluluk içerisindeki oranı % 22 ile Alanya Kalesi topluluğunda diğer çağdaşlarına göre biraz düşüktür (Grafik: 4). Sadece Symrna Agorası topluluğuyla (Gözlük vd. 2005) benzerlik dikkat çekmektedir. Çocukların oranının bu kadar düşük olmasının sebebi çocuk ölümlerinin görece azlığı olabileceği gibi nekropol alanıyla ilgili bir sorun da olabilir. Kazılan alan nekropolün sadece bir kısmı olabilir veya çocuklar daha yoğun olarak başka bir alana da gömülmüş olabilir. Bu sorunu açıklayacak somut bir kanıt bulunmamaktadır.

Alanya Kalesi topluluğu ağırlıklı olarak genç erkeklerden oluşmakta ve az sayıda çocukla temsil edilmektedir. Bunun ilginç bir veri olduğunu söyleyebiliriz, çünkü örneğin Elaiussa Sebaste veya İstanbul Büyük Saray-Eski Cezaevi Bizans topluluklarında kadın-erkek oranları yaklaşık birbirine eşittir ve çocukların oranı Alanya Kalesi topluluğuna göre çok daha yüksektir. Bu durumu yorumlamamızı sağlayacak tarihsel verilerden yoksun olmamız bir değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Grafik 3: Çeşitli Bizans topluluklarında erişkinlerde ölüm yaşı ortalamaları

Grafik 4: Çeşitli Bizans topluluklarında çocukların topluluk içerisindeki oranı

Resim: 1

Alanya Kalesi iskeletlerinde % 37,5 oranında *cribra orbitalia* ve % 35,7 oranında *porotic hyperostosis* gözlemlenmiştir. Bunlar oldukça yüksek oranlar olarak göze çarpmaktadır. Örneğin Elaiussa Sebaste Erken Bizans topluluğunda (Paine vd. 2007) % 20 oranında yani daha az oranda *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* bildirilmiştir. İstanbul Saraçhane Bizans topluluğunda % 33 oranında *cribra orbitalia* bildirilmiş olup (Brothwell 1986), bu oran bizim değerlerimize daha yakın bir oranı temsil etmektedir. Öte yandan İstanbul Büyük Saray - Eski Cezaevi topluluğunda %58,6 oranında *porotic hyperostosis* ve % 48 oranında *cribra orbitalia* (Erdal 2002), yani çok daha yüksek değerler olduğu görülmektedir. Kısaca Alanya Kalesi topluluğunda *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* oranlarının İstanbul

Büyük Saray - Eski Cezaevi Geç Bizans topluluğuna göre düşük olmakla birlikte Elaiussa Sebaste topluluğuna göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Paine vd. (2007) Elaiussa Sebaste topluluğundaki oranın da oldukça yüksek olduğunu öne sürmüşlerdir. Göz çukurlarının üst kısmında ortaya çıkan *cribra orbitalia* (Resim: 3) ve kafatasının dış kısmında gözenekli bir yapı şeklinde görülen *porotic hyperostosis* çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir, ancak en çok demir eksikliği anemisiyle, genetik anemilerle, iskorbütütle, protein eksikliğiyle, sıtmayla, bağırsak parazitleriyle ve enfeksiyonlarla ilişkilendirilmektedirler (Stuart-Macadam 1992). Bunlar içerisinde de en yaygın sebebin demir eksikliği anemisi olduğu söylenebilir ve demir eksikliği anemisi özellikle doğurgan yaştaki kadınlarda yaygındır (Stuart-

Macadam 1998). Alanya Kalesi topluluğunda *cribra orbitalia* sadece kadınlarda saptanmış, erkeklerde hiç gözlemlenmemiştir. *Porotic hyperostosis* de aynı şekilde daha fazla kadınlarda görülmüştür. Paleopatologlar *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* genel olarak olumsuz yaşam koşullarının bir göstergesi olarak da kabul etmektedirler (Larsen 1997:29-40). Kısacası Alanya Kalesi topluluğunda, özellikle de kadınlarda *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* oldukça yüksek oranda görülmüştür.

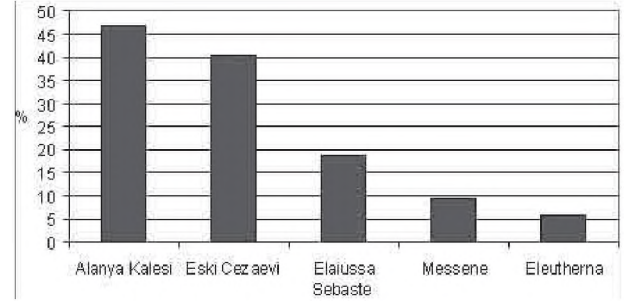
Olumsuz yaşam koşullarının bir diğer göstergesi de uzun kemiklerde, genellikle de *tibia*da ortaya çıkan *periostitis* adı verilen lezyonlardır (Resim: 4), (Larsen 1997: 82-93). *Periostitis*in nedenleri arasında travma ve non-spesifik enfeksiyonlar sayılabilir, ancak genel anlamda yaşamsal stresin bir işareti olarak kabul

edilir (Ortner 2003: 209). Alanya Kalesi iskeletlerinde % 46,7 ile oldukça yüksek oranda *periostitis* gözlemlenmiştir. Elaiussa Sebaste Erken Bizans topluluğunda % 19 ile çok daha düşük oranda *periostitis* bildirilmiştir. Girit Eleutherna topluluğunda % 5,9 ve Messene topluluğunda % 9,5 ile daha da düşük oranlarda *periostitis* saptanmıştır (Bourbou 2003). Bununla beraber

Resim: 2

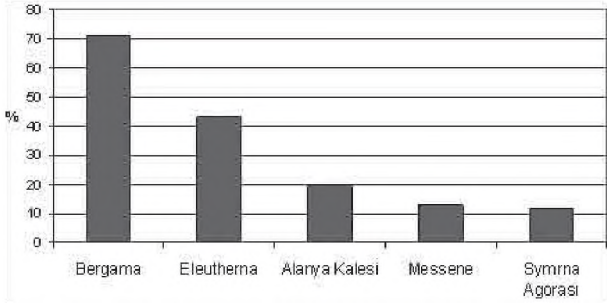
İstanbul Büyük Saray - Eski Cezaevi Geç Bizans topluluğunda % 40,5 ile (Erdal 2002) Alanya'ya çok yakın oranda *periostitis* görülmüştür (Grafik: 4). Hem *periostitis*in hem de *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis*in yaygın olması, Alanya Kalesi topluluğunun yaşam koşullarının iyi olmadığını işaret etmektedir.

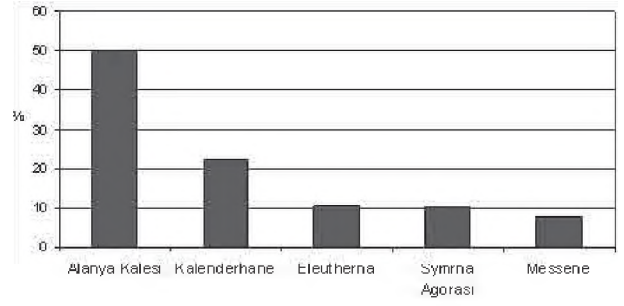
Grafik 5: Çeşitli Bizans topluluklarında *periostitis* oranları

Alanya Kalesi iskeletlerinin % 20'sinde vertebral osteofit saptanmıştır. Örneğin bu

oran Symrna Agorası topluluğunda % 12 (Gözlük vd. 2005), Girit Eleutherna topluluğunda % 43 ve Messene topluluğunda % 13 (Bourbou 2003), Bergama Geç Bizans topluluğundaysa % 71 oranında (Schultz 1989) bildirilmiştir. Alanya Kalesi topluluğunda vertebral osteofit Bergama ve Eleutherna gibi topluluklardan daha az, ancak Symrna Agorası ve Messene gibi topluluklardan daha fazla görülmüştür (Grafik 5).

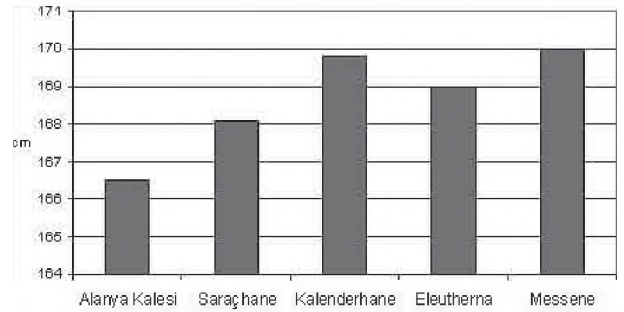
Grafik 6: Çeşitli Bizans topluluklarında vertebral osteofit oranları

Grafik 7: Çeşitli Bizans topluluklarında Schmorl nodülleri oranları

Schmorl nodülleri incelenen iskeletlerin %50'sinde saptanmıştır. İstanbul Kalenderhane Geç Bizans topluluğunda % 22,5 oranında (Angel 1979), Symrna Agorası topluluğundaysa % 10,3 oranında Schmorl nodülü saptanmıştır. Girit Eleutherna topluluğunda % 10,4 ve Messene topluluğunda % 7,6 oranında Schmorl nodülüne rastlanmıştır (Bourbou 2003). Görüldüğü gibi Alanya Kalesi topluluğunun oranı diğer Bizans topluluklarına göre oldukça yüksektir (Grafik: 6). Schmorl nodülleri, omurga üzerinde baskı yaratan mekanik stresle ilişkilendirilen oluşumlardır (Weiss 2005). Alanya Kalesi topluluğunda Schmorl nodüllerinin fazla görülmesinin nedeni omurgayı zorlayan ağır işlerin yaygın olarak yapıldığı bir yaşam biçimi olabilir.

Alanya Kalesi erkeklerinin boy ortalamasının 166,5 cm ile diğer çağdaşlarına göre düşük olduğunu söyleyebiliriz (Tablo: 12 ve Grafik: 8). Diğer topluluklarla karşılaştırıldığında kadınların boy ortalaması 155,9 cm ile daha ortalama bir değere karşılık gelmektedir (Tablo: 12 ve Grafik: 9).

Grafik 8: Çeşitli Bizans topluluklarında erkeklerde boy ortalamaları

Yerleşim	Araştırmacı	Boy Ortalamaları (cm)	
		Erkekler	Kadınlar
Symrna Agorası	Gözlük vd. (2005)	162,6	147,7
Eski Cezaevi	Erdal (2002)	162,2	152,9
Alanya Kalesi	Üstündağ & Demirel	166,5	155,9
Saraçhane	Brothwell (1986)	168,1	159,9
Kalenderhane	Angel (1979)	169,8	154,9
Girit Eleutherna	Bourbou (2003)	169	160
Girit Messene	Bourbou (2003)	170	152

Tablo 12: Çeşitli Bizans topluluklarında ortalama boy değerleri

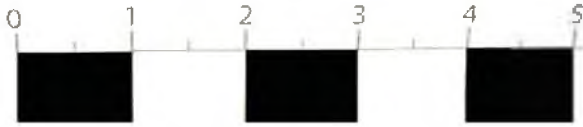
SUMMARY

The excavations in the Alanya Castle revealed remains of 27 individuals from 8 graves from the surroundings of the church in the inner fortress area during the 2004, 2005 and 2006 field seasons. The graves were consisting of single, double or multiple burials and all positioned in west-east direction. Among the 27 individuals, 21 adults and only 6 sub-adults are represented. The adult individuals mostly composed of young adults, especially the young male. The skeletal remains were analyzed to enlighten the health status and life patterns of the population and the results of this study were compared to other Byzantine populations for evaluation. Skeletal pathologies such as *cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis* and *periostitis* are frequently seen in Alanya Castle population. The mean values of the stature, especially for the males are appeared to be relatively low for this population. Results of this study revealed that the life quality of the Alanya Castle population was quite poor when compared to its contemporaries.

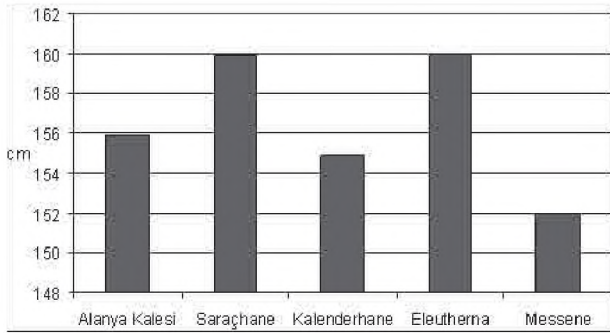
NOTLAR

Yrd. Doç. Dr. Handan ÜSTÜNDAĞ, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 26470 Eskişehir/TÜRKİYE. (hustunda@anadolu.edu.tr)

Yrd. Doç. Dr. F. Arzu DEMİREL, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur/TÜRKİYE. (arzudemirel@yahoo.com)

Resim: 3

Grafik 9: Çeşitli Bizans topluluklarında kadınlarda boy ortalamaları

SONUÇ

Çağdaş toplumlarla karşılaştırıldığında Alanya Kalesi topluluğunda erkeklerin, özellikle de genç erkeklerin oranı yüksek ve çocukların oranı düşüktür. Tarihsel verilerin azlığı bu veriyi yorumlamayı güçleştirmektedir. *Cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis* ve *periostitis* gibi paleopatologlar tarafından olumsuz yaşam koşullarıyla ilişkilendirilen patolojiler Alanya Kalesi topluluğunda oldukça yüksek oranlarda saptanmıştır. Ayrıca topluluğun, özellikle de erkeklerin boy ortalaması diğer Bizans topluluklarına göre düşüktür. Buradan hareketle topluluğun beslenme ve hijyen gibi yaşam kalitesiyle ilişkili konularda iyi bir durumda olmadığı sonucuna varabiliriz.

Resim: 4

TEŞEKKÜR

İskeletlerin incelenmesini bize öneren ve çalışmalarımızın her aşamasında destek ve ilgilerini esirgemeyen Sayın Prof. Dr. M. Oluş Arık, Doç. Dr. Kenan Bilici ve Dr. Leyla Yılmaz'a ve iskeletlerin açığa çıkartılması ve belgelenmesi konusundaki emeklerinden dolayı başta Anıl Eroğlu ve Özge Pak olmak üzere tüm kazı ekibine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Angel, JL. 1979. Osteoarthritis in Prehistoric Turkey and Medieval Byzantium. *Henry Ford Hospital Medical Journal* 27 (1): 38-43.

Arık, MO. 2006. Alanya Kalesi 2004 Yılı Çalışmaları. 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara: 213-228.

Bourbou C. 2003. Health patterns of proto-Byzantine populations (6th-7th centuries AD) in south Greece: the cases of Eleutherna (Crete) and Messene (Peloponnese). *International Journal of Osteoarchaeology* 13: 303-313.

Brothwell, D. 1986. *The Human Bones*. RM Harrison (Ed.), Excavations at Saraçhane in Istanbul, Vol.1, The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones, and Molluscs. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Buikstra JE ve Ubelaker D. 1994. *Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44: Fayetteville, Arkansas.

Erdal YS. 1996. *İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açıdan İncelenmesi*. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erdal YS. 2002. Büyük Saray - Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığında Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi. *18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 15-30.

Gözlük P, Durgunlu Ö, Özdemir S, Taşlıalan M, Sevim A. 2005. Symrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. *21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 125-140.

Güleç E. 1988. Topaklı Populasyonunun Demografik ve Paleoantropolojik Analizi. *5. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 347-357.

Herrmann B, Grupe G, Hummel S, Piepenbrink H, Schutkowski H. 1990. *Prähistorische Anthropologie. Leitfaden der Feld- und Labormethoden*. Springer Verlag: Berlin.

Larsen C. 1997. *Bioarchaeology. Interpreting behavior from the human skeleton*. Cambridge University Press: Cambridge.

Ortner, DJ. 2003. *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Academic Press: Londra.

Paine RR, Vargiu r, Coppa A, Morselli C, Schneider EE. 2007. A health assessment of high status Christian burials recovered from the Roman-Byzantine archaeological site of Elaiussa Sebaste, Turkey. *Homo-Journal of Comparative Human Biology* 58: 173-190.

Schultz M. 1989a. Osteologische Untersuchungen an den Spätmittelalterlichen Skeleten von Pergamon. Ein vorläufiger Bericht. *4. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 111-114.

Stuart-Macadam PL. 1992. Anemia in past human populations. Stuart-Macadam P ve Kent S (Ed.), *Diet, Demography and Disease: Changing Perspectives on Anemia*. Aldine De Gruyter, New York: 151-170.

Stuart-Macadam PL. 1998. Iron deficiency anemia: exploring the difference. Grauer AL ve Stuart-Macadam P (Ed.), *Sex and Gender in Plaeopathological Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge: 45-63.

Weiss E. 2005. Schmorl's nodes: a preliminary investigation. *Paleopathology Newsletter* 132: 6-10.

Wittwer-Backofen U. 1987. Anthropologische untersuchungen des Byzantinischen Friedhofs Boğazköy-Hattuşa. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 4: 381-399.

Workshop of European Anthropologists. 1980. Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9 (7): 518-549.

"YANIK ARAZİ'DEKİ (KATAKEKAUMENE)" ÇAKALLAR FOSİL İNSAN-HAYVAN AYAK İZLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Engin AKDENİZ*

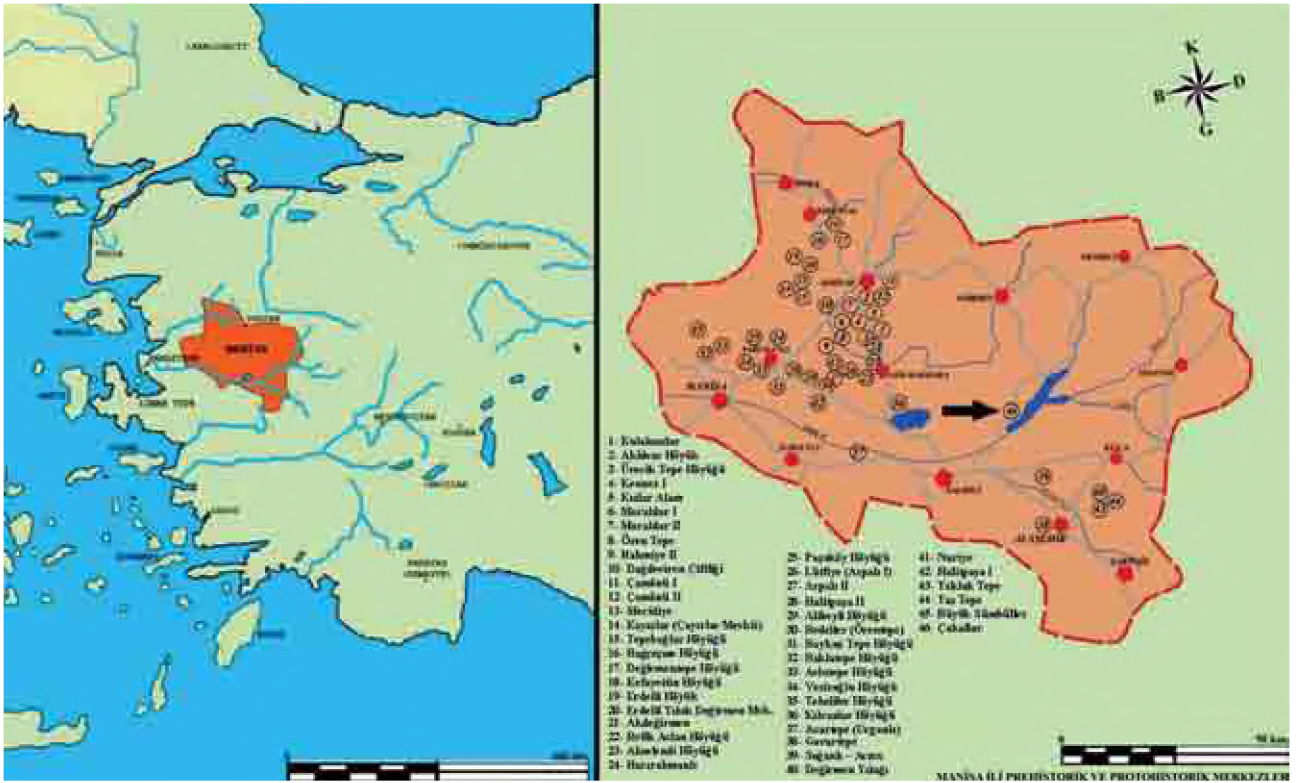
Giriş

M.Ö.54-M.S.24 yılları arasında yaşayan Strabon'un "Geographika" adlı eserinde, günümüzde Kula-Karataş-Demirköprü Barajı arasında kalan yaklaşık 60 km²'lik alan "Katakekaumene" adıyla anılmaktadır¹. "Katakekaumene" kelime anlamı olarak yörede uzun yıllardır epigrafi ve eskiçağ tarihi araştırmaları yapan Malay tarafından "Yanık, Yanmış Arazi" şeklinde dilimize çevrilmiştir². Dolayısıyla daha önceki yayınlarda geçen "Yanık Ülke" terimi yerine, çalışmamızda olduğu gibi bu ifadenin kullanılması daha doğru olacaktır. "Katakekaumene" adı çok uzun zaman sadece antik yazarlar aracılığıyla bilinmekteyken Malay, 2003 yılındaki yüzey araştırmalarında Maionia'nın batısındaki İğdecik köyü arazisinde üzerinde "Katakekaumene'nin" adının geçtiği ilk yazıtı saptamıştır³. Yazıtta "Katakekaumene"deki Maion Birliği'nin vardığı bir karar anlatılmaktadır.

Antik yazarlar tarafından hem Lydia (Maionia) hem de Mysia sınırları içerisinde kabul edilen bu volkanik arazi aynı zamanda Ege Bölgesi'nin en ilgi çekici topografyasına sahiptir⁴. Bölge, volkan konileri, patlama kraterleri, peri bacaları ve lav akıntılarının oluşturduğu ilginç manzaralarla doludur. Bütün bu oluşumlar 600-700 m. yüksekliğindeki plato üzerinde oluşmuştur⁵.

Çevreye yabancı olanları görünüm açısından ürktücü yapan bir sebep bu volkanik oluşumlar üzerinde bitkiye pek rastlanmamasıdır. Bu durum, genç oluşumların üzerini örten toprak tabakasının oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Yörede volkanizmanın meydana gelişinin jeolojik olarak Miosen'de başlayıp Holosen'e kadar 3 farklı evrede sürdüğü kabul edilmektedir⁶. Anadolu'nun diğer kısımlarıyla karşılaştırıldığında oldukça genç denilebilecek bu volkanik arazide sayıları 68'i bulan volkan konileri vardır. Bunlardan 13 tanesi en yeni safhaya aittir⁷. Taban çapları ve yükseklikleri çok farklı olan bu koniler yöre halkı tarafından "Divlit, Devlit, Divlit Tepe, Devlit Tepe" adıyla anılmaktadır. Bazen bulunduğu bölge ya da farklı özellikleri sebebiyle isimlendirildiği de olmaktadır (örneğin Çakallar Divlit, Kula Divlit, ve Kara Divlit) (Resim: 3)⁸. Bölgede diğerlerine göre daha genç oluşumlu koniler dik, lav akıntıları ise tazedir⁹. Aslında yöre halkının Divlit demelerinin sebebi sivri şekillerinden dolayıdır. Böylece bir bakıma eski ve yeni volkanizmalar halk tarafından da bir şekilde farklı adlandırılarak ayrılmışlardır¹⁰.

Strabon'un bölge hakkında verdiği bilgiler oldukça ayrıntılıdır. Strabon, Katakekaumene hakkında şunları yazmaktadır:

Harita: 1

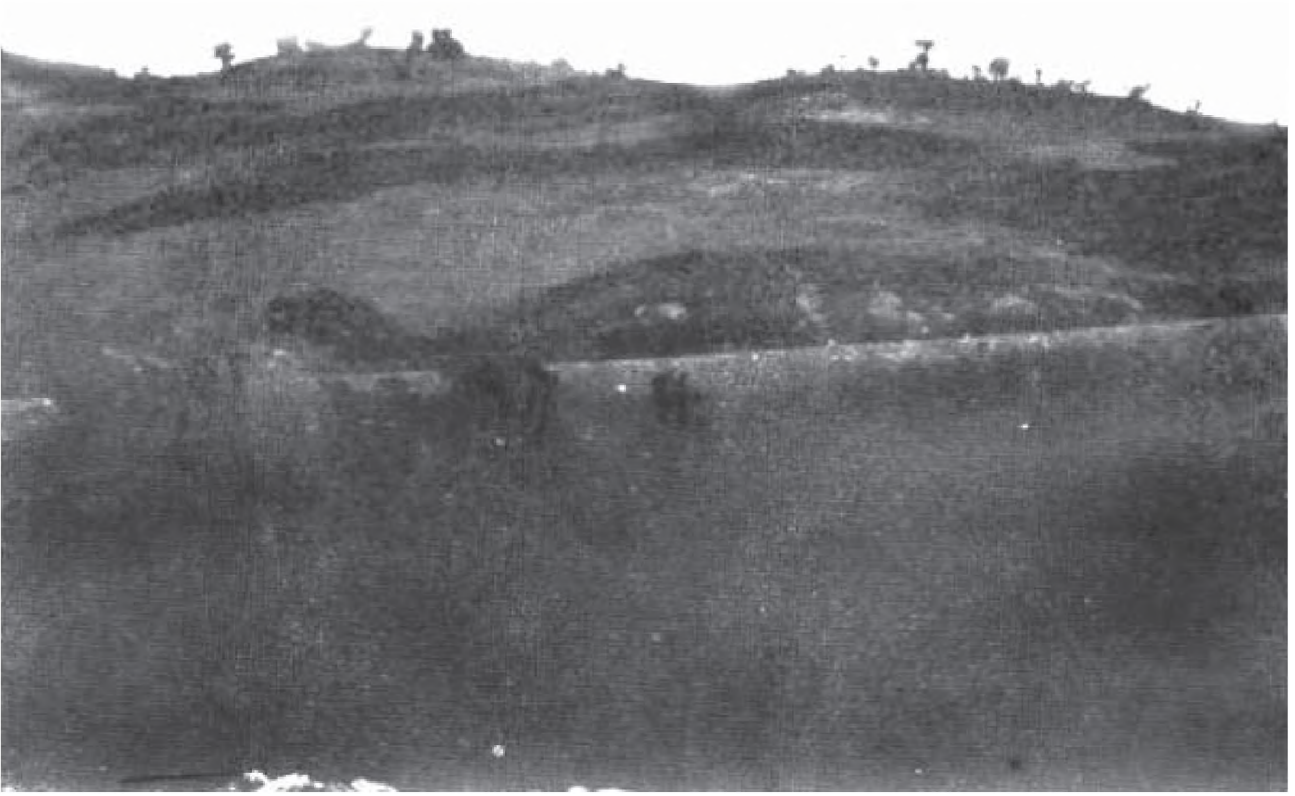
"...Burada hiç ağaç yoktur; sadece kalite olarak ünlü şarapların hiç birinden aşağı olmayan Katekekaumene şarabının elde edildiği bağlar vardır. Toprağın yüzü küllerle kaplıdır, dağlık ve kayalık olan ülke sanki yangından olmuş gibi siyah renktedir. Bazıları bunun yıldırımlardan ve ateşli yer altı patlamalarından olduğunu tahmin etmektedir ve bunlar Typhon'un efsanevi hikayesinin burada olduğunda tereddüt etmemektedirler¹¹. Ksanthos, buna Arimus adında birinin, bu bölgenin kralı olduğunu ekler. Fakat kaynağı şimdi tükenmiş olan ve yerden fışkıran bir alev nedeniyle olabileceği yerine, bütün bu ülkenin bir seferde böyle bir olayla yanmış olabileceğini kabul etmek mantıksızdır. Burada birbirinden kırk stadia uzaklıkta olan "Physas" denen üç çukur görülür. Bunların yukarısında, mantıklı olarak tahmin edildiği taktirde, topraktan fışkıran sıcak kütlelerle oluşmuş tepeler uzanır. Bu tür toprak bağcılığa iyi uyum sağlar. Halen en iyi ve bol şarap elde edilen, üzeri küle kaplı Katana toprağında olduğu gibi. Bazı yazarlar

bu yerlere bakarak Dionysos'a ("Phrygenes") denmesinin iyi bir nedeni olduğu hükmüne varmışlardır¹².

Strabon'un da belirttiği gibi bu bölgenin özellikleri antik çağlarda da bağcılığın gelişmesine olanak sağlamış ve Kakakekaumene yöresinde, tıbbi amaçlarla da kullanılan, "Katakekaumenites" denilen bir şarap üretilmiştir¹³. Roma

Harita: 2

Resim: 1

İmparatoru Decius Devrinde (M.S. 3. yy.) Katakekaumene'deki arazi ilginç bir biçimde ilahi olaylarla birleştirilerek bölgenin bu durumu "Kafirler için bir ibret işareti" olarak yorumlanmıştır¹⁴.

Bölgedeki Arkeolojik Çalışmalar

"Katakekaumene" bölgesinde antik devir kültürleri üzerine özellikle Malay'ın son derece ayrıntılı çalışmaları olmasına karşın Antik devir öncesine yönelik arkeolojik çalışmalar sınırlıdır¹⁵. Mellink, 1965 yılındaki yayınında, Menye Köyü'ndeki İlk Tunç Çağı ve Roma dönemi mezarlarının tahrip edildiğini, buralardan çıkarılan eserlerin Manisa Müzesi ile Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satıldığını belirtmiştir¹⁶. 2006 yılında, bu eserlerden olduğu anlaşılan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunanlar yayınlanmıştır¹⁷. Bu çalışmalar dışında yörenin prehistoryasıyla ilişkili başka bir araştırma yapılmamıştır. 1989 yılında

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Yalçınkaya ile Alpagut, Kayan'ın arazi incelemelerine katılmışlar daha sonrasında özellikle fosil insan ayak izlerinin bulunduğu yöreyi prehistorya bilimi açısından bir araştırma projesi olarak ele almak istemişler, ancak imkan oluşmadığı için bu çalışma ne yazık ki gerçekleştirilememiştir¹⁸.

TÜBİTAK tarafından 107K030 No.lu "Prehistorik-Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi" başlıklı araştırma projesi kapsamında gerçekleştirdiğimiz "Manisa İli ve ilçeleri'nde Prehistorik-Protohistorik Kültürlerin Tespiti" yüzey araştırmasının ilk çalışmaları 2007 yılı Eylül ayında sürdürülmüştür. 2007 yılı yüzey araştırmaları esnasında Kula ve çevresinde de incelemelerde bulunulmuştur¹⁹. Bu kapsamda Demirköprü Baraj sahasının batısındaki arazide yer alan ayak izleri incelenmiştir. Öncelikle yöre halkı ve köy muhtarlarıyla görüşmeler yapılmış, izlerin bulunduğu yamaç onların yardımıyla bir kez daha tespit edilmiştir. 1:25.000 ölçekli haritaya aktarma

Resim: 2

aşamasında kolaylık sağlaması maksadıyla GPRS ölçümleri alınmıştır²⁰.

Çakallar fosil insan-hayvan ayak izleri

İzmir-Salihli yolundan ayrıldıktan sonra Demirci'ye ulaşmayı sağlayan karayolunun 25. km.sinde Akçeşme (Sindel) Köyü'nün 1 km. doğusunda, Çarıklar Köyü'nün ve Akçeşme (Sindel) Köyü'ne ulaşmayı sağlayan karayolunun hemen güneyindeki yamaç kesiminde, çok sayıda ayak izinin varlığı uzun yıllardır bilinmektedir (Harita: 1-2). "Çakallar Tepesi", "Çakallar Divliti", "Divlit Tepe" adıyla anılan tepeye adını veren Çakallar köyü, Demirköprü Barajı'nın yapımı esnasında beliren su baskını tehlikesi dolayısıyla boşaltılmıştır. Bu sebeple, söz konusu ayak izlerine en yakın iki modern yerleşim Akçeşme (Sindel) ile Çarıklar köyleridir.

Demirköprü Barajı'nın yapımı esnasında (1954-1960) baraj inşaatına malzeme getiren ve yöreden boş dönmek istemeyen kamyonların Salihli-Turgutlu civarındaki biriket fabrikalarına volkanik kökenli bu araziden cüruf yüklediği bilinmektedir. Zaman zaman yükseklikleri 40 m. yi bulan cüruf yığınlarının maddi getirisi sebebiyle yörede kısa süre için de olsa bazı cüruf ocakları işletilmiştir. Bu süreçte dozerler tarafından açılan bir yamaçta tesadüfen ayak izlerinin saptanmasıyla o dönemki MTA elemanlarının duyarlı girişimleri sonucunda ülkemizde böyle bir zenginliğin varlığı kamuoyuna duyurulmuştur (Resim: 1,2,8). 1969 yılında MTA prospektörlerinden Mustafa Çelik izlerin varlığını ilk duyuran şahıs olmuştur²¹. Daha sonra Ankara Üniversitesi'nden Fikret Ozansoy konuyla ilgili ilk bilimsel yayını yapmıştır²². İzleyen süreçte çok sayıda coğrafyacı ve jeolog izlerle ilgili çeşitli

Resim: 3

çalışmalar yayınlamıştır²³. Bunlar arasında en dikkati çekenler Eriñç²⁴, Ercan²⁵, Kayan²⁶ tarafından yayınlanmıştır.

Konunun uzmanları tarafından yapılan incelemeler ayak izlerinin ıslak bir tüf zemin üzerinde yer aldığını ortaya koymuştur²⁷. Ayak izleri, yöre halkı tarafından "Çakallar Tepesi" denilen, "Çakallar Divliti", "Divlit Tepe" şeklinde de adlandırılan volkanın ilk evresinde hafif patlamalarla çevreye savrulan ince küller üzerinde yürüyen insanlara aittir (Resim: 2-12). Tepenin altı gnays, üzeri ise lav kökenli bazalt ve tüftür. Ayak izlerinin gyans anakayayı kaplayan ince kül örtüsü üzerinde bulunduğunu belirten Kayan, kül katmanının fazla şiddetli olmayan peşpeşe birkaç patlama ile havaya yükselen küllerin yavaş yavaş yere inmesi ve gyans kayalıkların üzerine kaplamasıyla oluştuğunu anlatır. Bu evrede kül ile birlikte bol su buharının da

çıkması gerektiği düşünülmektedir. Ancak genellikle volkanik püskürmeler sırasında meydana gelen yağışların ve bunun sonucunda çevrede görülen çamur akışlarının burada gelişmediği anlaşılmıştır²⁸. Çünkü kül katmanlarında akma, çukurlarda birikme gibi fluvial karakterli sedimentolojik özellikler görülmemektedir. Küllerin, yüzeyi kuru olarak kapladığı da düşünülemez. Ancak, deformasyonun fazla olmaması kül örtüsünün nemle pekişmiş bulunduğu izlenimini vermektedir. Kayan'ın dikkat çektiği üzere kül tabakası çok ıslak olsa basan ayak alttaki gyansa kadar girmeliydi, buna karşılık kuru olsaydı izler bu kadar muntazam olamazdı. İzleri, kaba kumlu bir plajda dalgaların ıslattığı düzgün kum yüzeyinde çıplak ayakla bırakılan izlere çok benzeten Kayan sonuç olarak, kül örtüsü fazla sıcak olmayan, çok ıslak-cıvık veya kuru-gevşek olmayan, nemli ve sertçe bir örtü halinde yüzeyi kapladığını

Resim: 4

belirtir²⁹. Bu ince kül örtüsü üzerinde henüz yumuşakken yürüyen insanların ve hatta hayvanların bıraktığı çıplak ayak izleri daha sonraki patlamalar sırasında çevreye yayılan bazaltik cüruf parçaları ile kaplanmıştır. Yine Kayan'ın belirttiği üzere, kül tabakasının yüzeyi kaplamasıyla insanların yürümleri arasında fazla bir zaman geçmemiştir³⁰. Bazı yayınlarda sadece Çakallar konisinin güneybatısındaki sırtın yamacında bulunan ayak izlerinden bahsedilmekteyse de 2007 yılı yüzey araştırmalarımız esnasında yöre halkıyla ve köy muhtarlarıyla yaptığımız ayrıntılı görüşmelerde arazinin güneydoğusunda, günümüzde Demirköprü barajının hemen kıyısında da benzer izlerin varlığından söz edilmiştir. Köylülerin aktardığına göre bu izler baraj gölünün suyunun çekildiği bazı dönemlerde de görülmüştür. Bu izler, Öngür'ün ve Kayan'ın

yayınlarda da sözü edilen izler olmalıdır (Resim: 13)³¹. Köylülerin de bahsettiği bu durumun doğruluğunun kanıtlanabilmesi için bu arazinin de ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

İzlerin bugünkü durumu, sayısı ve benzer örnekler

Ayak izlerinin incelenmesi sonucunda bunların yamaçtan aşağıya doğru yürümekte olan iki insana ait oldukları belirlenmiştir. Ayakların 41-42 numara, ayak izleri arasındaki boşluğun, dolayısıyla adımların ise 75-80 cm. olduğu anlaşılmıştır³². Önceki çalışmalarda izlerden bir kısmının bir küçük çocuğa ait olduğu belirtilse de bizim araştırmalarımızda tespit edilememiştir. Ancak, izlerin ovaya doğru uzanan kesiminde insan ayak izlerinin yanı sıra hayvanlara ait izlerin ve ne olduğu anlaşılamayan bazı izlerin varlığı saptanmıştır

(Resim: 9-12). Bu noktada ayak izlerinin ilk buldukları dönemde geniş bir alanda tespit edildiklerini, bizim çalışmalarımızın ise sınırlı bir alanın yüzeyel incelenmesinden ibaret olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca ilk buldukları dönemden itibaren izlerde meydana gelen tahribat da izlerin yok olmasına sebep olmuş olabilir.

Farklı yayınlarda farklı sayılar geçmekle birlikte ilk buldukları dönemde 200 kadar tespit edilen ayak izleri ortaya çıkmaya başladıktan bir süre sonra çok geniş bir kesimin ilgisini çekmiş ve sonuçta MTA elamanları izlerden yaklaşık 60 tanesini uygun yöntemlerle, parçalanmadan çıkarıp Ankara'ya taşımışlardır. Bu ayak izleri, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü Doğa Tarihi Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

Ayrıca İzmir'de Ege Üniversitesi Doğa Tarihi Müzesi'nde ve Manisa Müzesi'nde de az sayıda ayak izi mevcuttur. Arazide bizim incelememizde görebildiğimiz ancak 12 ayak izidir. Ayrıntılı bir arazi çalışmasının (özellikle planlı bir kazının) yapılmamış olması dikkate alınır ise izlerin yamaçtan ovaya doğru devam ettiği düşünüldüğünde günümüzdeki karayolu tarafından ikiye ayrılan bu geniş sahada daha çok sayıda ayak izinin olması gerekmektedir. Önemli bir husus, ilk buldukları dönemden itibaren izlerin yurtdışına çıkarıldıkları şeklindeki bilgilerdir³³. Bu bilginin ayrıntılı çalışmalarla teyit edilmesi gerekmektedir. Eğer doğru ise bu sefer gündeme Çakallar kökenli ayak izlerinin yurtdışına ne şekilde çıkarıldıklarının, geri getirilmelerinin mümkün olup olmadığının araştırılması gerekmektedir.

Resim: 5

Resim: 6

Yöre 1981 ve 1991 yıllarında I. ve II. Derece Doğal Sit Alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır³⁴. Günümüzde işleyen hiçbir cüruf ocağının olmaması çok sevindiricidir. Fakat ayak izlerinin şu an için küçük bir temizlemeyle ulaşılabilen 12 tanesi tehdit altındadır. Yöre halkı, değişik dönemlerde çok sayıda meraklının izleri görmek için geldiklerini, cüruf örtüsünü biraz temizleyip izleri gördükten sonra örtmeden gittiklerini belirtmektedirler. İzlerin açıkta kalması, hava şartları dolayısıyla tahrip olmasında en büyük etkindir.

Ayak izleriyle ilgili yanlış bir bilgi bunların sadece Türkiye'de buldukları, dünyanın başka hiçbir yerinde benzerlerinin bulunmadığı ifadesidir. Oysa doğru olan bu tip insan fosil insan ayak izlerinin dünyada çok ender olmakla birlikte başka bazı ülkelerde

de bulunduğu. Türkiye dışında Fransa, İtalya, Macaristan, Doğu Afrika, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde fosil insan ayak izlerine rastlanmıştır³⁵.

İzlerin tarihi

İlk buldukları dönemden itibaren izlerin tarihleriyle ilişkili farklı öneriler getirilmiştir³⁶. Bu tarihler M.Ö. 250 bin yılından başlayıp günümüze 10-12 bin yıl öncesine kadar uzanan çok geniş bir zaman dilimine aittir³⁷. Ozansoy, ayak izlerini Gediz sekilerine dayanarak 250.000 yıl öncesine³⁸, Tekkaya ise 12.000 yıl öncesine tarihlemiştir³⁹. Erinç'in daha izler bulunmadan önce yörede yaptığı ve Çakallar çevresindeki jeolojik oluşumu günümüzden en fazla 10.000-2000 yıl öncesine tarihlediği

Resim: 7

yayını önemlidir⁴⁰. İzler hakkında önemli bir çalışma gerçekleştiren Kayan ise yapılan jeomorfolojik incelemeler ve radyometrik değerlendirmelere dayanarak ayak izlerinin 250.000 yıl gibi çok eskilere ait olmadığını belirtmektedir⁴¹. Kayan, günümüzden en fazla 12.000-10.000 yıl gibi tarihlerin radyometrik çalışmaların sonuçlarına daha yakın, olay ve oluşumların özelliklerine daha uygun, daha inandırıcı olduğunu söylemektedir. Zaten izlerin üzerindeki cüruf örtüsünün de son dönem patlamalarına ait olduğunu ortaya koymuştur. Bölgedeki son volkanik patlama da bu tarihlere aittir. Ancak Kayan'ın, şimdilik tarihlemeyle ilişkili kesin bir sonucunun bulunmadığını ısrarla vurguladığını unutmuyarak, temkinli bir yaklaşımla günümüzden 10-12 bin yıl öncesi, yani M.Ö. 8000-10.000 civarı Çakallar ayak izleri için kabul edilebilecek bir terminus ante quem

teşkil etmektedir. Bu tarih, Batı Anadolu için Mezolitik Çağ'a denk gelmektedir.

Sonuç

Kula ve çevresinin erken dönem kültürleri hakkında bildiklerimiz Mellink'in 1965 yılı yayınında sözü geçen⁴² ve 2006 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunan eserlerin yayınlandığı Menye Köyü'ndeki İlk Tunç Çağı ve Roma Dönemi mezar buluntuları dışında yetersizdir⁴³. Dolayısıyla Çakallar ayak izlerinin sahipleri olan insanların yaşadıkları-saklandıkları barınaklar-sığınaklar ve yaşam şekilleri hakkında şu an için bilgimiz yoktur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, farklı tarihlemeler bulunmakla birlikte izlerin saptandığı bölgedeki volkanizmanın aktivitesinin en son, günümüzden yaklaşık

Resim: 8

10.000 yıl öncesine dayandığı genel bir görüş olarak kabul edilmektedir⁴⁴. Ancak kesin bir bilgi yoktur. Bölgeyle ilgili bilgilerin de yer aldığı *Geographika* adlı eserin yazarı

Strabon'un M.Ö.54-M.S.24 yılları arasında yaşadığı bilindiğine göre kesin olan bilgi, söz konusu tarihlerde volkanik aktivitenin sona ermiş olduğudur. Çünkü Strabon eserinde bu yönde ayrıntılı bilgiler vermektedir. Başka bir ifadeyle Strabon'un yaşadığı dönemde yani günümüzden yaklaşık 2000 yıl önce volkanik faaliyetlerin kesin olarak bulunmadığı bilgisi jeolojik bir veri değildir. Bu konuyla ilişkili jeolojik kesin bir kanıtın bulunmadığını da yeniden belirtmeliyiz. Bölgedeki son volkanik faaliyetin günümüzden 10.000 yıl öncesinde, yani M.Ö. 8000 yıllarında gerçekleştiği de yorumdan öteye gidememektedir. Kesin tarihlendirme için bölgede daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. İzlerle ilişkili en tutarlı çalışmayı yapan Kayan da ısrarla şimdilik tarihlendirmeyle ilişkili kesin bir sonucunun bulunmadığını vurgulamakta, temkinli bir yaklaşımla günümüzden 10-12 bin

Resim: 9

Resim: 10

yıl öncesi, yani M.Ö. 8000-10.000 civarının gibi tarihlerin radyometrik çalışmaların sonuçlarına daha yakın, olay ve oluşumların özelliklerine daha uygun, daha inandırıcı olduğunu söylemektedir⁴⁵. Birer yorum olarak kabul edilebilecek bu tarihllemelerle ilişkili ileride yapılacak ayrıntılı çalışmaları beklemek ya da bunları yapılmasını umut etmek gerekmektedir.

Bu arazide önümüzde dönemde yapmayı planladığımız çalışma, ayak izlerinin ait olduğu bireylerin yaşadıkları alanların tespitine yönelik olacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bölgede prehistorya amaçlı hiçbir arazi çalışması yapılmamıştır. Aslında bu durum, Kula da dahil olmak üzere Manisa ilinin özellikle doğu-kuzeydoğu kesimleri için geçerlidir. Kula, Gördes, Demirci ve bu kesimden Uşak'ın batısına doğru uzanan geniş coğrafyada prehistorya amaçlı çalışmalar maalesef yapılmamıştır. 2009 yılı arazi çalışmalarımızda

harita üzerinde saptadığımız ovadaki bazı noktalarda incelemelerde bulunulacaktır. Ancak, ovalık arazide Demirköprü Barajı'nın su toplama sahası bulunduğundan burada höyük tipi yerleşimler ya da düz yerleşimlerin büyük oranda baraj göl sahası altında kalmış olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla mağara ve tepe üstü yerleşimlerle bu eksikliği giderme gayretini girişeceğiz. Kayan'ın yayınında söz ettiği Dibek Dağı eteklerindeki mağara da inceleme sahalarımızdan birisini oluşturacaktır⁴⁶.

Bu ayak izleri dünyada yedinci, ülkemizde ise şimdilik tek örnektir. Üzücü olan nokta 1960'lardan bu yana geçen süre içerisinde izlerin bulunduğu arazinin açık hava müzesi haline getirilememesidir. Ayrıca, yurtdışına çok sayıda ayak izinin götürüldüğü iddiası doğruysa bunların diğer kültür varlıklarımız için yapılan başarılı girişimlerde olduğu gibi geri döndürülmesi gerekmektedir.

200 ayak izinden orijinal yerinde bizim tespit edebildiklerimiz yalnızca 12 tanesidir. Günümüzde bu izler doğanın ve insanların tahribatına açıktır. Lydia uygarlığına ait kalıntıları görmek amacıyla çok sayıda turist bölgeyi ziyaret etmektedir. Ancak çok daha erken tarihlere ait olan ve arkeolojik olduğu kadar jeolojik açıdan da önem arz eden bu izler bölgedeki volkanik oluşumlarla

Resim: 11

Resim: 12

birlikte bir açık hava müzesi kapsamında turistik açıdan da değerlendirilebilir. Zaten sit alanı olan arazinin ilk aşamada izlerin bulunduğu kesiminin en azından etrafının çevrilerek koruma altına alınması, açıklayıcı bilgi tabelalarının yerleştirilmesi bölgenin Sardeis'den dolayı zaten var olan turizm potansiyeli için de alternatif bir kaynak yaratabilir⁴⁷.

In Strabon's work entitled "Geographika", an area of approximately 60 km² located today between Kula-Karataş-Demirköprü Dam is referred to as "Katakekaumene". This volcanic land covers the most attractive topography in the Aegean Region. Although there are very detailed studies on the cultures of Ancient age in the area of "Katakekaumene" especially penned by Malay, archeological studies devoted to the pre-Ancient period are limited. The first studies of the surface research "The Detection of Prehistoric-Protohistoric Cultures in the City of Manisa and Its Districts", which we carried out within the scope of TÜBİTAK's Research Project No. 107K030 titled "Manisa and Its Surroundings in the Prehistoric-Protohistoric Ages", were carried on in September 2007. Surface research in 2007 included investigations also in Kula and its surroundings. Within the scope of this research, foot prints in the area situated in the west of Demirköprü Dam were examined. A great number of footprints have been known to exist in the cut slope located 1 km east of Akçeşme (Sindel) Village, just in the south of the highway leading to Çarıklar Village and Akçeşme (Sindel). It is known that the trucks, which carry building materials to Demirköprü Dam during its construction and do not want to return without any cargo, are loaded with cinder from this volcanic area to be delivered to briquette factories. During this process, footprints were accidentally detected on a slope dug open by dozers. Examinations carried out by experts have revealed that footprints were on a wet tuff surface. These footprints belong to people walking on fine ashes spewed out to the environment by slight explosions in the

Resim: 13

first phase of the volcano, which is named as "Çakallar Divliti" and "Divlit Tepe (hill)" and sometimes called as "Çakallar Tepe (hill)" by local people. The inspection carried out on the footprints revealed that they belong to two people walking down the slope. Different suggestions were introduced regarding the dates of these footprints. With a precautionary approach, a time period dating back to 10-12 thousands of years ago, that is approximately 8000-10,000 B.C., may be designated as a *terminus ante quem* for the Çakallar footprints. This date corresponds to the Mesolithic Age for Western Anatolia. In the following time period, our research will continue with a focus on the living quarters (cave, mound) of the people who left these footprints.

NOTLAR

- * Doç. Dr. Engin AKDENİZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın/ TÜRKİYE.
- 1 Strabon, XIII, 628; XIV, 650.
 - 2 Malay, H.; 2007: 8-9.
 - 3 Malay, H.; 2007: 10.
 - 4 Sevin, V.; 2001: 45,177.
 - 5 Ercan, T., / Öztunalı, Ö.; 1982: 117,120.
 - 6 Erinç, S., 1970: 14-21; Koçman, A./ Koçman, Ö., 2004: 5.
 - 7 Erinç, S., 1970: 14.
 - 8 Akşit, İ., 1983: 19; Koçman, A. Koçman, Ö., 2004: 5.

- 9 Erinç, S., 1970: 8.
- 10 Ercan, T./Öztunalı,Ö.; 1982: 119.
- 11 Typhon, Yunan Mitolojisinde bedeninden ejderhalar ve yılanlar fıskıran bir devdir. Gaia ile Tartaros'un oğlu olan Typhon Zeus tarafından yıldırımlar vasıtasıyla etkisiz hale getirilmiş ve Etna (Aetna) yanardağının altına gömülmüştür. Aslında bu mitoloji bile Etna yanardağının oluşumu için mitolojik bir dayanak teşkil etmektedir.
- 12 Strabon, XIII, 628; XIV, 650.
- 13 Malay, H., 1982: 52; Sevin, V.; 2001:190.
- 14 Malay, H.; 2007: 10.
- 15 Malay, H.; 2007: 8-30.
- 16 Mellink M., 1965: 10.
- 17 Bostancı, O./Kolankaya, N.K./ Deniz, U./ Oğuzhanoglu, U., 2006: 221 vd.
- 18 Kayan, İ., 1992: 4,5, 8.
- 19 Böyle bir imkanı oluşturan TÜBİTAK yetkililerine, yüzey araştırması için gerekli izinleri veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, yardımlarından ötürü Manisa Valisi sayın Refik Aslan Öztürk'e, Akhisar Belediyesi'ne, İl Kültür ve Turizm Müdürü sayın Erdinç Karaköse'ye, çalışmalarımızın her aşamasında yakın ilgi ve desteğini gördüğümüz Manisa İl Genel Meclisi Üyesi sayın Kefayettin Öz'e teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca bu metni gözden geçiren, değerli görüş ve eleştirilerde bulunan sayın Prof.Dr.İlhan Kayan'a şükranlarımı sunarım.
- 20 (35616157 D - 4278818 K).
- 21 Çelik, M., 1972: 107 vd.; İnaner, H./ Tokçaer, M./ Kaya, T./ Akbulut, A. / Çalapkulu, F./Ergün, M. /Nakoman, E., 2007: 110.
- 22 Ozansoy, F., 1972: 204-208.
- 23 Şen, E./Aydar, E./ Bayhan, H./ Gourgaud, A. 2001: 133.
- 24 Erinç, S., 1970:
- 25 Ercan, T., 1982:
- 26 Kayan, İ., 1992.
- 27 Ozansoy, F., 1972: 207.
- 28 Kayan, İ., 1992: 10.
- 29 Kayan, İ., 1992: 11.
- 30 Kayan, İ., 1992: 16.
- 31 Öngür T., 1976: 6; Kayan, İ., 1992: 2.
- 32 Tekkaya, İ., 1982: 12.
- 33 İnaner, H./ Tokçaer, M./ Kaya, T./ Akbulut, A. /Çalapkulu, F./Ergün, M. / Nakoman, E., 2007: 509.
- 34 Yıldırım, S., 2005: 269.
- 35 İnaner, H./ Tokçaer, M./ Kaya, T./ Akbulut, A. /Çalapkulu, F./Ergün, M. /Nakoman, E., 2007: 110; İnaner, H./ Tokçaer, M./ Kaya, T./ Akbulut, A. / Çalapkulu, F./Ergün, M. /Nakoman, E./ Taşkiran A., 2008.
- 36 Ozansoy, F., 1972: 207; Koçman, A./ Kapsız, A./ İrdem, C., 2007: 435.
- 37 Ozaner, F.S., 2007: 100.
- 38 Ozansoy, F., 1972: 207.
- 39 Tekkaya, İ., 1976: 81.
- 40 Erinç, S., 1970: 17,20.
- 41 Kayan, İ., 1992: 22.
- 42 Mellink, M., 1965: 10.
- 43 Bostancı, O./Kolankaya, N.K./ Deniz, U./ Oğuzhanoglu, U., 2006: 221 vd.
- 44 Erinç, S., 1970: 20.
- 45 Kayan, İ., 1992: 22.
- 46 Kayan, İ., 1992:4,5, 8. Prof. Dr. İlhan Kayan, 1989 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden

Prof.Dr.Işın Yalçınkaya ve Prof.Dr.Berna Alpagut ile birlikte arazide incelemeler yaptıklarını belirterek yöreyi bilimsel bir araştırma projesi olarak ele almak istediklerini ancak bu imkanın oluşmadığını vurgulamaktadır.

- 47 Bu konudaki alternatif öneriler için; Boran, G./ Ergünhan, E./ Kimsesiz, O./ Günsel, D., 2007: 513-517; Koçman, A./ Kapsız, A./ İrdem, C., 2007: 435; Ozaner, F.S., 2007: 102; Örs, F., 2007: 303-310.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Strabon, *Geographika-Cografya* (Anadolu Kitap XII, XIII ve XIV), Çeviren: A. Pekman, İstanbul, 1993.

Modern Kaynaklar

Akşit, İ., 1983: *Manisa Tarihi (Magnesia ad Sipylum), (Başlangıcından M.S. 395 yılına kadar)*, İstanbul, 1983.

Boran, G./ Ergünhan, E./ Kimsesiz, O./ Günsel, D., 2007: "Yanık Ülke (Kula) Ayak İzleri, Peri Bacaları ve Evleriyle Bir Jeopark, *Geçmişten Geleceğe Köprü, Yanık Ülke Kula Sempozyumu* (1-3 Eylül 2006-Kula), İzmir, 2007, 505-517.

Bostancı, O./Kolankaya, N.K./ Deniz,

U./Oğuzhanoglu, U., 2006: "Erken Tunç Çağı Anadolu Ticaret Ağına Bir Katkı: Kula Bölgesi'nden Bir Grup Erken Tunç Çağı Seramiği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, Ankara, 2006, 221-269.

Çelik, M., 1972: "Fosil İnsan Ayak İzleri", *Prospektör Dergisi, Türk Prospektör Dergisi* 1 (1972), 107-122.

Ercan, T., 1982: "Kula Yöresi'nin Jeolojisi ve Volkanitlerin Petrolojisi", *İstanbul Üniversitesi Yerbilim Dergisi* 2 (1982), 77-124

Ercan, T./Öztunalı, Ö., 1982: "Kula Volkanizmasının özellikleri ve içerdiği «Base Surge» tabaka şekilleri", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, V. 25, Ağustos, 1982, 117 -125.

Eriç, S., 1970: "Kula ve Adala arası genç volkan reliefi", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* c.9, 17, 7-32.

İnaner, H./ Tokçaer, M./ Kaya, T./ Akbulut, A. /Çalapkulu, F./Ergün, M. /Nakoman, E., 2007: "Türkiye'nin Potansiyel Jeopark Alanı Kula Volkanik Bölgesi", *Geçmişten Geleceğe Köprü, Yanık Ülke Kula Sempozyumu* (1-3 Eylül 2006-Kula), İzmir, 2007, 105-117.

İnaner, H./ Tokçaer, M./ Kaya, T./ Akbulut, A. /Çalapkulu, F./Ergün, M. /Nakoman, E./ Taşkiran A., 2008: "Acil Olarak Korunması Gereken Kula Jeopark Alanındaki Fosil İnsan Ayak İzleri", 61. *Türkiye Jeoloji Kurultayı*, Ankara 2008, http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/7d2afcb31f6493e_ek.pdf

Kayan, İ., 1992: "Demirköprü baraj gölü batı kıyısında Çakallar volkanizması ve fosil insan ayak izleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ege Coğrafya Dergisi*, 6 (1992), s.1-32.

Koçman, A./Koçman, Ö., 2004: "Yanık Ülke (Katakekaumene): Kula Volkanik Yöresinde Jeoturizm Üzerine Değerlendirmeler", II.Uluslararası Turizm, Çevre ve Sempozyumu (10-11 Mayıs 2004-İzmir), (bildiri metni <http://www.kulturcografyasi.com/KULA.pdf>), 91-103.

Koçman, A./ Kapsız, A./ İrdem, C., 2007: "Kula Yöresi Peribacaları ve Doğal Anıtların Jeoturizme Kazandırılması", *Geçmişten Geleceğe Köprü, Yanık Ülke Kula Sempozyumu* (1-3 Eylül 2006-Kula), İzmir, 2007, 431-444.

Malay, H., 1982: "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki ekonomik Durumu", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Sanat Dergisi* 1982, 51-61.

Malay, H., 2007: "Katakekaumene'de Yerleşimler, Yerel Dinler ve Tapım Merkezleri", *Geçmişten Geleceğe Köprü, Yanık Ülke Kula Sempozyumu* (1-3 Eylül 2006-Kula), İzmir, 2007, 1-32.

Mellink, M., 1965: "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 69 (1965), 140.

Ozener, F.S., 1988: *Kula ve Selendi Yörelerinin Jeomorfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Ozener, F.S., 2007: "Kula Çevresindeki

Volkanik Şekillerin Jeopark/Jeoturizm Potansiyeli", *Geçmişten Geleceğe Köprü, Yanık Ülke Kula Sempozyumu* (1-3 Eylül 2006-Kula), İzmir, 2007, 83-103.

Ozansoy, F., 1972: "Türkiye Pleistosen Fosil İnsan Ayak İzleri", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, 72, s. 204-208, Ankara.

Öngür, T., 1976: "Fosil İnsan Ayak İzlerinin Öyküsü (İ.Koçer ile bir söyleşi)", *Yeryuvarı ve İnsan*, c. 1,2 (1976), 4-7.

Örs, F., 2007: "Kula'nın Turizm Amaçlı Tanıtımı ve Bir Proje Önerisi", *Geçmişten Geleceğe Köprü, Yanık Ülke Kula Sempozyumu* (1-3 Eylül 2006-Kula), İzmir, 2007, 301-311.

Sevin, V., 2001: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara, 2001.

Şen, E./Aydar, E./ Bayhan, H./ Gourgaud, A. 2001: Kula Volkanik Alanı'nın (Batı Anadolu) Fiziksel Volkanolojisi *İ. T.Ü. Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü Türkiye Kuvaterner Sempozyumu III*, İstanbul, 2001.bildiri metni. http://www.avrasya.itu.edu.tr/turqua/pdf/turqua3/Sen_turqua_iii.pdf

Tekkaya, İ., 1976: "İnsanlara Ait Fosil Ayak İzleri", *Yeryuvarı ve İnsan Dergisi*, (Temmuz 1976), s. 8-10.

Tekkaya, İ., 1982: "İnsana Ait Fosil Ayak İzleri", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Habermeler Dergisi* 4, (Ağustos 1982), s. 12.

Westaway, R./Pringle, M./ Yurtmen, S./ Demir, T./ Bridgland, D./ Rowbotham, G./ Maddy, D., 2004: "Pliocene and Quaternary regional uplift in western Turkey: the Gediz River terrace staircase and the volcanism at Kula", *Tectonophysics* 391 (2004) 121- 169.

Yıldırım, S., 2005: *2004 yılı Manisa İl Çevre Durum Raporu*, Manisa, 2005.

KIRKLARELİ-DEMİRKÖY OSMANLI DÖKÜMHANESİ 2006 SEZONU ENDÜSTRİ ARKEOLOJİSİ KAZILARI ÖN RAPORU

H. H. Günhan DANIŞMAN - Fokke GERRITSEN - Mustafa KAÇAR
Hadi ÖZBAL - Rana ÖZBAL - Gülsün TANYELİ - Ünsal YALÇIN*

GİRİŞ

Türk Bilim Tarihi Kurumu önderliğinde ve Kırklareli Müzesi Müdürlüğü adına Arkeolog Zülküf Yılmaz başkanlığında sürdürülmekte olan Kırklareli İli, Demirköy İlçesi yakınlarında bulunan Osmanlı Dönemi (Fatih) Dökümhanesi'nde 2006 sezonu kazı

çalışmalarına iki ayrı alanda devam edilmiştir. "Büyük Dökümhane" alanında 2001 yılında Kırklareli Müzesi Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmalar sonrasında 2003 sezonundan itibaren sürdürülen müze kazılarına 13 Temmuz 2006 tarihinde başlanmış ve 7 Ağustos 2006 tarihinde son verilmiştir. Bu çalışmanın akabinde,

2003 ve 2004 sezonlarında gerçekleştirilmiş bulunan yüzey araştırmaları sırasında yeri belirlenen ve "Kabakçının Tarlası" olarak tanımlanan alandaki "Küçük Dökümhane"de 2005 yılında başlatılmış olan

Resim 1: Su kanalının kuzeyden görünümü

endüstri arkeolojisi kazılarına ise 8 Ağustos 2006 tarihinde başlanılmış ve çalışmalar 31 Ağustos 2006 tarihinde sonuçlandırılmıştır.

Doğu Trakya'da Karadeniz'e ve Yıldız Dağları'na (İstrancalar'a) sınır teşkil eden Kırklareli coğrafyası, tarihin hemen her döneminde madencilik açısından yüksek seviyede stratejik öneme sahip olmuştur. Özellikle demirin keşfi ve bu madenin mevcudiyetinin yanı sıra, döneminin şartları içerisinde nispeten kolay elde edilmesi, bölgeyi uğrunda yoğun mücadelelerin yaşandığı özel bir konuma getirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı yönetiminin Balkanlar'daki madencilik ve metal üretimi merkezleri içinde önemli yeri olan Kırklareli'nin Demirköy İlçesi'nin bu önemini Osmanlı Devleti'nin siyasal etkinliğine paralel olarak sürdürdüğü bilinmektedir. Özellikle Demirköy İlçe merkezine (güneydoğu istikametinden) 3.800 metre mesafede bulunan tarihi Demirköy Dökümhanesi, bir devlet işletmesi olarak tarihsel rolünü tamamlaması ile birlikte, bölgedeki diğer maden işletmeleri ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaderine terk edilmiştir. Ancak anlaşılmasında güçlük çekilen husus ise bölgede yoğun bir biçimde metal üretimi yapıldığının bilinmesine rağmen, Demirköy merkezi dökümhanesi ve burası ile bağlantılı diğer müstakil fırınlara ait kalıntılardan çok az bir kısmının günümüze ulaşabilmiş

olmasıdır. Yine de bunlardan en çok tanınanı yerel halk tarafından Fatih Dökümhanesi olarak isimlendirilen Büyük Dökümhane'dir. Döneminin en ileri teknolojisine sahip olduğu bilinen bu işletmede, XV. yüzyıl ortalarından XIX.yüzyıl sonlarına değin aralıksız üretim yapıldığı çeşitli kaynaklardan bildirilmekte olup daha erken dönemlere ilişkin bilgi ve belgenin ise zamanla elde edileceği düşünülmektedir. Bölgede daha başlangıçta yapılan araştırma ve incelemeler, Fatih Demir Dökümhanesi'nin 1950'li yıllara kadar çoğu üniteleri ile ayakta olduğunu, ancak kısa zaman içerisinde ciddi boyutta tahribata maruz kaldığını göstermiştir. Buna rağmen Büyük Dökümhane'nin, yine de en iyi durumda günümüze ulaşan az sayıdaki Osmanlı Dönemi sanayi tesislerinden olduğu söylenebilir.

Endüstri arkeolojisinin yakın zamanda gördüğü ilgi, aynı zamanda bölgedeki kurtarılmayı bekleyen mevcut bir potansiyelin bulunması nedeniyle, Kırklareli Müzesi Müdürlüğü'nce 2000 yılı içerisinde Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi'nin kurtarılması ve turizme kazandırılması amacıyla yönelik bir takım çalışma başlatılmıştır. Bu çalışma kapsamında, 2001 yılında dökümhanenin yüzey temizliği, kısmi kazı ve çevre düzenlemesi çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹. Yapılan alan çalışması sonrasında, Fatih Dökümhanesi'nin kuzey-güney eksenine paralel, köşeleri poligonal

Resim 2: Duvar 53'ün kuzeyden görünümü. Hatlı boşlukları belirgindir. Ayrıca bu fotoğraf duvarın farklı yüksekliklerde korunduğunu göstermektedir

Resim 3: Resmin sağ alt tarafında bulunan Lokus 21 numaralı taş ankraj yapısının batıdan görünümü. Fırının güneyden görünümü. Önde Platform 61, çekicinin çıkarılması için kazıldığı düşünülen çukur ve su çarkı şaftını sabitleştiren direk delikleri görülmektedir. Resmin arka planında F2 fırınının ağzı belirgindir

burçlarla (kulelerle) desteklenmiş dikdörtgen bir plana sahip olduğu tespit edilmiştir. Döküm salonu ise kalenin güney cephesinin önündeki alanda yer almakta, güneybatı ve güneydoğu burçları ile kısmen sınırlanmış, güney yönü tamamen açık bırakılmış durumdadır. Savunma sistemi ile birlikte, dökümhane için gerekli suyu nakleden tonozlu kanal da belirgin olarak açığa çıkarılmıştır. Bu kanaldan döküm salonuna ulaşan suyun zemin kodu seviyesinden daha yüksekte, kuzeybatı yönünde, yaklaşık 500 metre mesafedeki derenin üzerine yapılan bir set ve bu sete bağlanan bir kanal ile sağlandığı belirlenmiştir.

Demirköy Osmanlı Dönemi Fatih Demir Dökümhanesi'nde daha kapsamlı bir projenin tanzimi ve bunun hayata geçirilmesine yönelik

ikinci önemli girişim ise Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu başkanlığındaki Türk Bilim Tarihi Kurumu tarafından başlatılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Kırklareli Müzesi Müdürlüğü ile mutabık halde bir araştırma, kazı ve restorasyon heyeti oluşturulmuştur. Farklı bilim dallarından gelen ve her biri alanında uzman olan bu heyet, projenin öngörülen safhalarına uygun olarak şu şekilde bir işbölümü yapmıştır:

1- Proje Başkanı : Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu (TBTk Başkanı),

2- Koordinasyon ve Proje Merkezi : Doç. Dr. Mustafa Kaçar (TBTk, Gen. Skrt.) - Türk Bilim Tarihi Kurumu (Yıldız Sarayı, Müsahip Ağalar Dairesi, Beşiktaş/İstanbul),

Resim 4: Fırının güney kesiminde, Platform 61 üzerinde yerleri belirlenmiş olan iki adet direk çukuru

3- Kazı Başkanı ve Proje Yönetmeni:
Zülküf Yılmaz (Kırklareli Müze Md.)

4- Büyük Dökümhane Kazı Çalışmaları :
Prof. Dr. A. Osman Uysal (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü), Arkeolog M.A. Zülküf Yılmaz, Uzm. Öğr. Gör. Ahmet Sipahioğlu (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü);

5- Mimari Belgeleme ve Restorasyon Çalışmaları: Yrd. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli (İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı);

6- Arkeometri Çalışmaları: Prof. Dr. Hadi Özbal (B.Ü., Fen Edebiyat Fakültesi Kimya

7- Osmanlı Endüstri Arkeolojisi Araştırmaları: Prof. Dr. Emre Dölen (M.Ü.), Prof. Dr. Atilla Bir (İTÜ, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Fakültesi), Prof. Dr. Günhan Danışman (BÜ. Tarih Bölümü), Doç. Dr. Mustafa Kaçar (İ.Ü., Bilim Tarihi Bölümü), Yrd. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli (İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı);

8- Osmanlı Arşiv Çalışmaları: Doç. Dr. Mustafa Kaçar (İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Anabilim Dalı).

Planlandığı üzere, Demirköy Fatih Demir Dökümhânesi ikinci dönem kazı ve araştırma çalışmaları 2003 yılı yaz sezonunda başlatılmıştır. Program gereği hafriyat öncesinde dökümhanenin ve yörenin tarihine ilişkin ipuçları elde etmeye yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu sezon için sınırlı

Resim 6: Önde Taş yapı Lokus 67 arkada da duvar 52'de bulunan niş belirtilmiştir

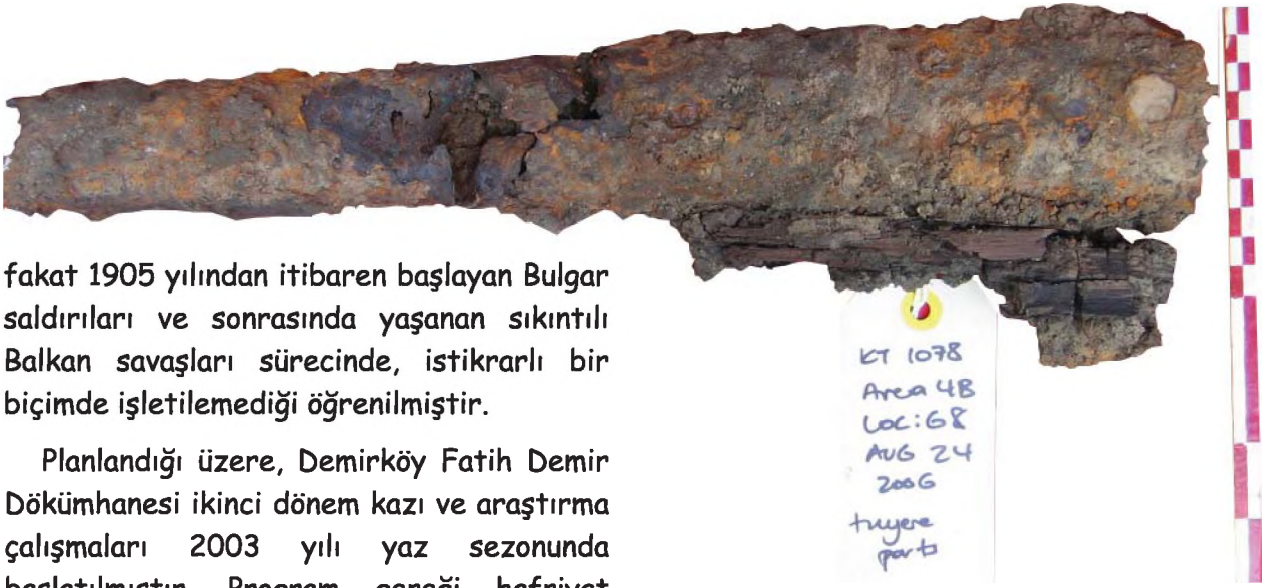
olarak gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, Büyük Dökümhane ile bağlantılı veya müstakil daha başka demir ergitme fırınlarının bulunup bulunmadığı hususu ile böylesine büyük çapta bir tesise nerelerden hammadde getirildiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu çalışma ile iki ayrı noktada fırın kalıntıları, Büyük Dökümhane'ye batı istikametinde yaklaşık 250 metre mesafede daha küçük boyutlarda bir ikinci dökümhane kalıntısı, aynı istikamette ve yaklaşık 650-700 metre mesafede kısmen koruna gelmiş bir su bendi ve Demirköy'ün kuzey-kuzeybatı istikametinde ise orman

Resim 5: Çekiç sisteminde işlevi bilinmeyen demir parçası

içerisinde çok sayıda bakır ve demir cürufu tepcikleri ile karşılaşılmıştır.

Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi 2003 yılı kazı ve araştırma çalışmaları sırasında elde edilen verilerin Osmanlı arşiv kayıtları ile paralel gelişimi, Dökümhane'nin geçirmiş olduğu evrelerinin daha kolay anlaşılmasına imkan tanımıştır. Buna göre, daha önce kapsamlı bir işletme halinde mevcut olduğu anlaşılan dökümhanenin, II. Mahmud (1808-1839) döneminde esaslı bir biçimde ihya edildiği belirlenmiştir. Daha sonra dökümhanede şiddetli bir yangının cereyan ettiği, fakat akabinde tekrar bir onarım ve düzenleme ile işletmenin faaliyetini sürdürdüğü görülmektedir. Ancak bir süre sonra, bir saldırıya (savaş vb. nedenle) uğradığı anlaşılan yapının, daha sonraları yenilenerek kullanılmak üzere onarıldığı,

Resim 7: Tüyere parçası

fakat 1905 yılından itibaren başlayan Bulgar saldırıları ve sonrasında yaşanan sıkıntılı Balkan savaşları sürecinde, istikrarlı bir biçimde işletilemediği öğrenilmiştir.

Planlandığı üzere, Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi ikinci dönem kazı ve araştırma çalışmaları 2003 yılı yaz sezonunda başlatılmıştır. Program gereği hafriyat öncesinde dökümhanenin ve yörenin tarihine ilişkin ipuçları elde etmeye yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu sezon için sınırlı olarak gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, Büyük Dökümhane ile bağlantılı veya müstakil daha başka demir ergitme fırınlarının bulunup bulunmadığı hususu ile böylesine büyük çapta bir tesise nerelerden hammadde getirildiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu çalışma ile iki ayrı noktada fırın kalıntıları, Büyük Dökümhane'ye batı istikametinde yaklaşık 250 metre mesafede daha küçük boyutlarda bir ikinci dökümhane kalıntısı, aynı istikamette ve yaklaşık 650-700 metre mesafede kısmen koruna gelmiş bir su bendi ve Demirköy'ün kuzey-kuzeybatı istikametinde ise orman içerisinde çok sayıda bakır ve demir cürufu tepcikleri ile karşılaşmış idi. 2003, 2004 ve 2005 sezonlarına ait çalışmaların yıllık Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'na sunulmuş olan ön raporları yayınlanmış bulunmaktadır².

DEMİRKÖY KÜÇÜK DÖKÜMHANE 2006 SEZONU KAZILARI

Demirköy Büyük Dökümhane alanının 250 metre batısında ve "Kabakçının Tarlası" diye bilinen alanda yer alan Küçük Dökümhane

kalıntılarında (Şekil: 1), 2006 sezonu endüstri kazılarını gerçekleştiren endüstri arkeolojisi ekibi, 8 Ağustos 2006 tarihinde Demirköy'e gelmiş, kazı evi ve kazı alanı temizliği yapıldıktan sonra, 9 Ağustos 2006 günü çalışmalara başlanılmış ve 26 Ağustos 2006 günü kazılara son verilmiştir. Kazı ekibinin çalışmalarını koordine eden öğretim üyeleri ile Boğaziçi Üniversitesi yüksek lisans öğrencileri 27 Ağustos 2006 günü Demirköy'den ayrılmışlar, 28 ve 29 Ağustos günlerinde bir yandan İ.T.Ü Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı tarafından belgeleme çalışmalarına devam edilirken, diğer yandan 2006 sezonunda kazılmış tüm açmaların üzerleri çimento şerbeti dökülerek yayılan sentetik elyafli keçe vasıtası ile koruma altına alınmıştır. 31 Ağustos 2006 tarihinde ise kazı evinde temizlik yapıp tüm mekanlar kilitlenerek anahtarlar Kırklareli Müzesi Müdürlüğü'ne teslim edildikten sonra kazı çalışmaları sonuçlandırılmıştır.

Demirköy Küçük Dökümhane (Kabakçının Tarlası) 2006 sezonu endüstri arkeolojisi araştırmaları kazı ekibi şu üyelerden oluşmuştur:

- Arkeolog Zülküf Yılmaz: Kırklareli Müzesi adına kazı başkanı;

- Prof. Dr. Hadi Özbal: Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü, (arkeometri çalışmaları koordinatörü);

- Prof. Dr. H.H. Günhan Danışman: Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (teknoloji tarihi çalışmaları koordinatörü);

- Doç. Dr. Mustafa Kaçar: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, (Osmanlı arşiv belgeleri çalışmaları koordinatörü);

- Doç. Dr. Ünsal Yalçın: Almanya-Bochum Metalürji Müzesi, (arkeo-metalurji danışmanı);

- Yrd. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, (mimari belgeleme çalışmaları koordinatörü);

- Dr. Rana Özbal: Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, (kazı alanı yöneticisi);

- Yrd.Doç.Dr.Fokke Gerritsen: İstanbul-Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, (kazı danışmanı);

- Katie Johnson: Chicago Üniversitesi, Oriental Enstitüsü'nde doktora öğrencisi; (Osmanlı seramiği danışmanı);

- Emre Kuruçayırılı: M.Sci. (Boğaziçi Üniversitesi, Kimya Bölümü) ve A.B.D. Bryn Mawr College'da arkeoloji doktora adayı;

- Rıza Dervişoğlu: Boğaziçi Üniversitesi, Kimya Bölümü, yüksek lisans öğrencisi;

Resim 8: Fırının arka tarafında bulunan üfleç deliği

Resim 9: Cowen marka tuğlalar

- Gonca Dardeniz: Boğaziçi Üniversitesi, Kimya Bölümü, yüksek lisans öğrencisi;
- Sevinç Duvarcı : Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, yüksek Lisans Öğrencisi;
- Didem Oral: Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, yüksek lisans öğrencisi;
- Erdoğan Cambaz (Mimar): İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, yüksek lisans öğrencisi;
- Onur Karahan (Mimar): İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, yüksek lisans öğrencisi;
- Murat Alaboz (İnş. Müh.): İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans öğrencisi.

2006 sezonundaki "Küçük Dökümhane" çalışmaları üç ayrı bölgede gerçekleştirilmiş olup çalışmaların amaçları aşağıda özet olarak sıralanmıştır (Şekil: 3A, 3B):

1) F2 fırının mekan kontekstini bütünüyle anlamaya yönelik araştırmalar (Alan 4B ve Alan 6)

Resim 10: Kazılarda Taban 68 üzerinde ele geçen bir lüle (pipo)

2) 2005 yılında gün ışığına çıkarılan F1 fırını ana su kanalının daha ayrıntılı incelenmesi (Alan 5)

3) F1 fırın mekanının batı ve güney duvarlarının belirlenmesi (Alan 1)

1) F2 Fırını ve İşlik Mekanı Çalışmaları

Bu sezonunun en geniş kapsamlı çalışmaları F2 fırını ve bu fırını çevreleyen işlik mekanında gerçekleşmiştir (Şekil: 4). Çalışmalar kapsamında, 2005 yılında fırının ön ve batı tarafında kazılan alanlar genişletilmiş, fırının çevresinde bulunan işliğin tümü gün ışığına çıkarılmıştır. Alan 4B adı altında kazılan bu iş mekanının ebadı yaklaşık 17.5 x 7 metredir. 2006 yılı çalışmalarımız kapsamında ayrıca alanın hemen doğusunda Alan 6 olarak adlandırılan taş örgülü, genişliği 1 metre olan su kanalı temizlenmiştir (Resim: 1). Kazılar sayesinde hem fırının hem de su gücünden elde edilen ve mekanik enerjiyle çalışan çark, çekiç, körük sistemlerin teknik düzeni hakkında yeni veriler elde edilmiştir. Bu çalışmalar dökümhanenin endüstriyel

niteliği konusunda önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır.

Alan 4 işlik mekanının duvarları özenli bir biçimde yaklaşık 80-90 metre kalınlığında kesme taşlarla inşa edilmiştir. Duvarların iç yüzeylerinde hatıl yerleri bulunmakta ve kısmen korunmuş sivaizlerine rastlanmaktadır.

Bazı yerlerde 120 cm.ye ulaşan duvar yüksekliği bazen sadece 15 cm.ye kadar koruna gelmiştir (Resim 2). Mekanın batısını sınırlayan ve Locus 55 ile tanımlanan duvar diğerlerinden daha az özenle, muhtemelen daha geç bir dönemde inşa edilmiştir. 50-55 cm. genişliğinde olan bu ara duvarda hatıl yerlerine rastlanmamıştır.

Resim 11: Kazıda ele geçen çivilerden örnekler

2005 yılı çalışmalarında da tesbit edildiği gibi fırının ağız kısmı işliğin güneyinde bulunmaktadır. Burada Locus 21 (Resim: 3) olarak adlandırılan 40 cm. yüksekliğinde yaklaşık 1 x 1.5 metre ebadında taş bir yapının varlığı 2005 yılından beri bilinse de (Danışman, et. al. 2007:19)² mevcut bilgiler ile işlevi konusunda bir yoruma gitmek mümkün değildi. 2006 yılın kazıları sonucunda bunun olasılıkla Alan 6 su kanalında bulunan çarkın şaft kısmının sabitleneceği bir ankraj payandası olduğu kanısına varılmıştır. Fırının kuzeybatısında Locus 67 olarak adlandırılan,

Resim 12: Demir askı

ve ebadı Locus 21'e denk olan (1.5 x 1.25 metre) benzer bir yapı daha bulunmuştur. Bu yapının fırının kuzeyinde bulunduğu düşünülen körük sistemi için ikinci bir su çarkının ankraj yeri olduğu yapılan çalışmalar sonucunda belirlenmiş, bu tez kazılar sırasında ele geçirilen diğer veriler ile desteklenmiştir.

Platform 61'de bulunan ve direk çukuru olarak yorumlanan iki adet taş örgülü çukuru (Locus 63 ve 64) olasılıkla fırının güneyinde bulunan çekiş sisteminin direklerini sabitleştirmek için inşa edilmiş olduğu

kanısına varılmıştır (Resim: 4). Bu yorum ancak önümüzdeki yıllarda yapılması planlanan kazılar sonucunda kesinlik kazanabilir çünkü henüz ne çekiş ne de su çarkına ait herhangi bir kalıntı ele geçirilmiştir. Fakat, direk yerlerinin hemen güneyinde direk lokasyonlarını simetrik bir şekilde ortalan derin bir çukurun tespit edilmesi burada beklenen çekişin daha sonradan kazılıp orijinal yerinden çıkarıldığına göstergesi olabilir. Locus 62 olarak adlandırılan bu çukur yaklaşık 1 x 1.5 metre genişliğinde olup, en derin kısmında platform kotundan yaklaşık 75-80 cm. derine ulaşmaktadır. KT 1010 numaralı buluntu ise bu 61 numaralı platform üzerinde bulunmuş olup, olasılıkla ya çarkı döndüren dişlerden biri fonksiyonunda ya da demir çekicinin kalkıp inmesini sağlayan bir parça işlevi görmekteydi (Resim: 5). Çalışmalar sonucunda platform ve direk çukurlarının bu mekanın kullanımının ikinci ya da daha geç bir evresinde inşa edildiğini belirlemiştir. Bu da fırının çeşitli evrelerde tekrar kullanıldığına işaret etmektedir.

Aynı şekilde fırının kuzeyinde su çarkından elde edilen hidrolik enerji (su gücü) ile işleyen ve fırının gerekli sıcaklıklara ulaşmasını sağlayan körük sisteminin izlerine rastlanılmıştır. Locus 67 adlı taş yapıya sabitleştirilen su çarkının mili, aynı zamanda 57 numaralı duvarda şaft için bırakılmış ankraj yerlerine tutturulmuş olmalıydı. İşlik mekanının doğusunu sınırlayan Locus 52 duvarında, 67 numaralı taş yapının paralelinde, çarkın ana milini sabitleştirmek için kullanılan niş şeklinde bir boşluk bulunmuştur (Resim: 5). Şekil 2'de gösterildiği gibi bu alanda Locus 52 duvarının doğu yüzü, belki su çarkının ağırlığından dolayı, kısmen yıkılmıştır. Kanal içinde çarka ait metal kenet parçaların ele geçmesi de burada bir su çarkının olduğunu kuşkusuz bir şekilde desteklemektedir (Resim: 6).

Körüklerin fırının arka veya kuzey tarafında olduğunu elimize geçen birçok veriden anlamaktayız. Hem F2 fırınının arka tarafında üfleç deliği olabilecek bir delik bulunmuş, hem de bu deliğin yakınlarında körüklere ait tüyer, yani körüğün burun kısmı ele geçmiştir (Resim: 7, 8).

Fırın F2 ile Duvar 52 arasında kalan alanda üstten cevher ve kömür ilave etme işlevi için fırının güney ve kuzeyine inşa edilmiş merdivenler tespit edilmiştir. 2005 yılı çalışmaları sonucunda ön (güney) cephe de bulunduğu bilinen basamakların yanı sıra 2006'da kuzey cephe basamakları bulunmuştur. Basamaklardan bazıları düz taşlarla örülüyken bir kısmının topraktan yapılmış olduğu dikkati çekmiştir. Topraktan olanlar ya diğer basamaklar gibi taştan, ya da günümüze koruna gelmemiş olsa da, ahşap döşenmiş olsa gerekti.

Mekanın batısında bulunan ve Locus 55 olarak adlandırılan duvarın güney kısmında 4A no'lu mekana açılan 1.80 metre genişliğinde bir kapı aralığı bulunmuştur (Şekil: 2). Yukarıda sözü geçtiği gibi duvar 55'in 4 numaralı mekanı 4A be 4B olmak üzere iki ayrı mekana daha sonradan böldüğü bilinmektedir. Duvar güneyde 53, kuzeyde 57 numaralı duvarlara bitişik şekilde değil, dayanarak, dik açı oluşturmasına dikkat etmeksizin, özensiz şekilde inşa edilmiştir.

2006 Alan 4B çalışmaları sonucunda Taban 68 olarak adlandırılan siyah bir tabana ulaşılmıştır. Bu taban üzerinde fırının güneydoğu köşesine yakın bir yerde bir ocak, işlik mekanının kuzeybatı köşesinde ise bir cüruf atık alanı belirlenmiştir. İzabe çalışmaları sonucunda veya fırın temizlemesinden sonra toplanan cürufların bir kısmı işlik mekanın kuzeydoğu köşesine atılmış, buna bağlı olarak zaman içinde burada oldukça belirgin (90 cm.lik) bir kot farkı oluşmuştur.

F2 işliğinin bir kaç kullanım evresinden geçtiği kesindir. Örneğin Platform 61 Taban 68'in üstüne daha geç bir evrede inşa edilmiştir. Locus 21 olarak adlandırılan taş yapı için de aynı şey söz konusu olabilir fakat bu ancak yapının kaldırılması ile kesinleşebilecektir.

Taban 68'in kullanımından sonra çatı kiremitlerinden oluşan yoğun bir yığıntı tabakasına rastlanılmıştır. Bu tabaka işliğin terk edilmiş olduğuna ve çatısının çökmüş olduğuna işaret etse de, fırının arka tarafında kiremit tabakasının üzerine düzgün bir şekilde inşa edilmiş yassı taşlar (Locus 70) ve yine bu tabakanın üzerine 53 ve 55 numaralı duvarların birleştiği bir yerde kurulmuş küçük bir ocak, işlik mekanının terk edilmesinin ardından bu alanda yeni bir kullanım safhasının olabileceğini düşündürmektedir. Bu kullanım sırasında fırının da tekrardan işlev görüp görmediği elimize geçen veriler ile henüz belirlenememiştir.

Çalışmalar arkeolojik buluntu açısından çok zengin olmasa da, bazı buluntular tarihlendirme açısından önemlidir. Örneğin, üstünde "COWEN" ismi damgalanmış ateş tuğlalarının (Resim: 9) İngiltere'nin kuzeydoğusunda Blaydon-on-Tyne kentinde 1823-1904 tarihleri arasında üretildiğini bilmekteyiz (Gurke 1987:71).³ Ele geçen seramik ve lüle (pipo) buluntuları da aynı döneme tarihlenmektedir (Resim: 10). En sık rastlanan buluntu demir çividir (Resim: 11). Fakat demirden çekiç, toka, top (Resim: 12), askı (Resim: 13) gibi başka aletler de ele geçirilmiştir.

3) F1 Fırını Ana Su Kanalı Kazı Çalışmaları

Alan 5'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda (Şekil 3A) F1 fırınına su taşıyan ana kanalın genişliği, eğimi, ve derinliği konusunda bilgi sahibi olunmuştur (Resim: 14). Önce 10 x 2

metrelik alanda kanal taşlarını temizlenmiş, daha sonra kanalın suyu barajdan taşıyan büyük kanalla olan ilişkisini anlamak üzere açmanın kuzeybatısına bitişik 4 x 1.5 metrelik ikinci bir açma açılmıştır. Ana kanal taşlarının beklenenden daha derinde olmasından dolayı kazı çalışmaları ileri bir tarihte devam edilmek üzere bırakılmıştır.

3) Alan 1'de Batı ve Güney Duvarların Belirlenmesi

Son olarak, 2006 sezonu araştırmalarımız kapsamında Alan 1'in güney ve batı duvarlarının temizleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar tarla tesviye işlemlerinden dolayı hasar görmüş batı duvarın lokasyonunu

Resim 13: Demir gülle

belirlemek ve ortaya çıkan duvarın ölçekli ve sistematik bir şekilde çizilip genel plana eklenebilmesi açısından önemlidir. Mimari çizimler İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı yüksek lisans adayları tarafından total station aracılığıyla sağlıklı bir biçimde yapılmıştır.

BÜYÜK DÖKÜMHANE 2006 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Bilindiği üzere 2003 yılı çalışmaları Dökümhane'nin kuzey sur duvarına paralel olarak, ana girişin her iki yanına isabet eden II E, II F, II G ve II H plan karelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma neticesinde dökümhanenin taç kapı kalıntısının gerisinde, eyvan biçiminde avluya açılan zemini arnavut

kaldırımı döşeli ana koridor ve bu girişin iki yanında sur duvarına paralel uzanan müstemilat mekanları şeklinde bir plana sahip olduğu tespit edilmişti. 2003 yılı kazı ve araştırma çalışmaları kapsamında toplam 10.000 m² alanı kapsadığı bilinen tarihi kompleksin yaklaşık olarak 330 m²lik kısmında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazı sonrasında röleve ve görüntüleme çalışmaları tamamlanarak, mimarî kalıntılar geçici olarak koruma altına alınmıştır.

2004 yılı hafriyatı ise daha önce başlatılan çalışmaların devamı şeklinde, öncelikle kuzey duvarına paralel olarak, II D, II C, II B ve I B plan karelerinde sürdürülmesi planlanmıştır. Ancak Dökümhane mescidi'nin korunabilen unsurları ile birlikte açığa çıkarılması ve bu aşamadan sonra röleve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması

Resim 14: Alan 5'de yapılan kazıların kuzeyden görünümü

(restorasyon ekibinin önerisi üzerine) proje heyetince uygun görülmüş ve böylece V-C, V- D; VI-C ve VI-D plan kareleri merkezine oturduğu anlaşılan mescit yapısı da kazı programına dahil edilmiştir.

2005 yılı kazı çalışmalarının da bir bütünlük oluşturması amacıyla 2003 ve 2004 yıllarından süregelen hafriyatın devamı niteliğinde gerçekleştirilmesi kazı heyetince planlanmıştır. Buna göre öncelikle kuzey duvarına paralel olarak II-I, II-K ve güney sur duvarına paralel olarak da III-B, III-C plan kareleri ile hafriyat başlatılmış ve akabinde I ve II-L, IV-B ve IV-C plan karelerinin programa dahil edilmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda 2005 yılı çalışma programı dahilinde Büyük Dökümhane'de yaklaşık olarak 800 M2, Küçük Dökümhane'de ise 200 m² dolayında, toplamda 1000 m²'lik alanda hafriyat çalışması gerçekleştirilmiştir.

Demirköy Osmanlı Dönemi Demir Dökümhanesi kompleksinin ana unsuru olan Büyük Dökümhane'deki müze kurtarma kazısı çalışmalarına 13.07.2006 tarihinde başlanılmıştır. Bu alanda yaklaşık 4 hafta süreyle gerçekleştirilen hafriyat Arkeolog (M.A.) Zülküf Yılmaz başkanlığında ve Uzm. Öğr. Gör. Ahmet Sipahioğlu'nun alan sorumluluğunda; Müze Müdür Vekili (Sanat Tarihçisi) İrfan Candar, Sanat Tarihçisi Füsun Çiftçi ile Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden 22, Trakya Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden ise 7 tane olmak üzere toplam 29 öğrenci beraberinde, 16 işçinin katılımı ile yürütülmüştür.

2006 yılı kazı programı çerçevesinde Büyük Dökümhane'nin kuzeydoğu bölümünde yapılan çalışmalar 10 x 10 m. ebatlarında kuzey sur sistemine paralel olan üç ayrı plankarede ve esasen aynı doğrultuda, doğu sur sistemi gelişimi (güney) istikametinde ilave iki ayrı plankarede, yaklaşık 500 m²'lik bir alanda yürütülmüştür.

Başlatılan çalışmanın ilk üç gününde kazı yapılacak alanın kapsamlı bir yüzey temizliği ile buna eş zamanlı olarak karolaj oluşturma çalışmaları yapılmıştır (Resim: 15). 17.07.2006 tarihinde III-K açmasında, 18.07.2006 tarihinde III-L ve III-I açmalarında, 19.07.2006 tarihinde IV-L açmasında ve 21.07.2006 tarihinde IV-K açmasında arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmıştır. Bu açmalarda yapılan çalışmalarda moloz toprağı temizlenmiş ve mevcut yapılar, zemin döşemeleri, su kanalları ile çevre koruma duvarları kalıntıları tespit edilmiştir.

Demirköy Osmanlı Dönemi Demir Dökümhanesi kompleksinin ana unsuru olan Büyük Dökümhanede, gridleme çalışmasıyla hafriyat sınırları belirlendikten sonra III-K olarak tanımlan alanda 17.07.2006 tarihi itibarıyla kazı çalışmalarına başlanmıştır. Açmanın doğusunda yapılan çalışmalar neticesinde III-L açmasıyla sınır oluşturan bölümde yer alan ve III-L açmasının sınırlarına dahil olan kuzey- güney doğrultulu taş örgülü duvarın dış kısmının köşeli, iç kısmının ise pahlanmış olduğu ve böylece poligonal bir form alıp batıya yönelerek III-K açması içinde devam ettiği tespit edilmiştir. Bu poligonal duvarın III-K açması içinde doğu-batı doğrultuda uzanan bölümünün güneyinde, birbirine paralel kuzey-güney doğrultulu ve dik açılarla poligonal duvara bağlanan iki duvar tespit edilmiştir. Bu iki paralel duvarın güneyden, poligonal duvara paralel uzanan bir duvarla kesilmesiyle kare bir mekan oluşturduğu yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.

III-K açmasının güneybatı bölümünde yürütülen çalışmalarda kuzeybatı- güneydoğu doğrultuda paralel uzanan iki temel kalıntısının arasında bulunan kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu paralel iki temel kalıntısıyla birleşerek üç küçük birim meydana getirdiği tespit edilmiştir. Bu birimlerin güney

Resim 15: Büyük Dökümhane 2006 ılı kazısı açmaları; III-K, III-L, III-I, IV-L ve IV-K

batısında kısmen III-I açmasına da sirayet eden tuğla ve taş döşeli bir mekan zemini açığa çıkarılmıştır. Yüksek hararete süreli bir yanma (ısı) durumunun cereyan ettiği bu mekanın muhtemelen II. Mimari safhaya ait bir atölyenin fırın zemini olduğu kuvvetle düşünülmektedir. Bu tuğla döşemeli zeminin güneydoğusunda ve zeminden kot olarak aşağıda ve yine daha önceki bir mimari safhayı temsil eden ters 'V' biçiminde bir temel kalıntısı ayrıca tespit edilmiştir.

III-K açmasının kuzeyinde yürütülen çalışmalarda kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda eğim yaparak ilerleyen blok taşlarla örtülmüş bir kanal tespit edilmiştir. Kanalın devamı açmanın güneybatısında açılan sondajda görülmektedir. Açmanın kuzeyinden başlayan ve kuzey-güney doğrultuda ilerleyerek kanalla çakışan bir taş dizisi ile daha karşılaşmıştır. Taş dizisinin kanalla çakıştığı bölüme tekabül eden kısmın doğusunda ise bir paye kalıntısı tespit edilmiştir.

Alanda daha önce yapılan gridleme çalışmalarında sınırları belirlenen III-I açmasında 18.07.2006 tarihi itibariyle hafriyata başlanmıştır. Bu alanın kuzeybatı bölümünde, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu başlayan ancak yaptığı 90 derecelik açıyla güneye doğru yönelen ve kaldırım döşemesi (arnavut kaldırımı tarzında) olduğu düşünülen taş dizisi açığa çıkarılmıştır. Kaldırımın kuzey-güney doğrultuda uzanan bölümünün doğusunda, aynı doğrultuda uzanan 10 m. uzunluğunda bir taş temel tespit edilmiştir. Açmanın kuzeydoğu köşesinde başlayan (esasen II-I açmasının devamı niteliğinde olan) ve kuzey-güney doğrultuda ilerleyen bir temel kalıntısı daha tespit edilmiştir. Bu temel kalıntısı III-K açmasının güneybatısındaki üç küçük birimle (tuğla döşeli atölye zemini ile bağlantılı) kuzeybatıdan birleşmektedir. Bu iki temel ve üç küçük birimin birleştiği yerde bir kemere ait olduğu düşünülen

tuğla dizisi yer almaktadır. Açmayı kuzey-güney doğrultulu bir hatla ikiye bölen bu taş temelin eşik taşıyla kesiştiği noktadan itibaren kuzeye uzanan bölümü inceden kalına doğru, doğuda iki, batıda üç kademe oluşturmaktadır. Farklı dönemlere ait olduğu düşünülen kademelenmiş temellerden su basmanı seviyesinde -84 cm. derinliğindeki birinci temel 22 cm. genişliğinde; -58 cm. derinliğindeki ikinci temel 19cm genişliğinde, -49.5 derinliğindeki üçüncü temel ise 25 cm. genişliğindedir.

Açmayı kuzey-güney doğrultuda boydan boya bölerek uzanan taş temele doğusundan dik açılarla bağlanan üç temel daha belirlenmiştir. Kuzeyden güneye doğru sıralandıklarında birinci temel doğu-batı doğrultulu, ikinci temel güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu, üçüncü temel ise kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur. Ana hatlarıyla doğu-batı doğrultulu taş temeller arasında dört ayrı bölüm olduğu dikkat çekmektedir. Bu bölümler kuzeyden güneye doğru sıralandığında ikinci bölüme tekabül eden kısımda ince temel kalıntısı tespit edilmiş ve bu temel kalıntısının devamı üçüncü bölümde devam ederek III-K açmasının sınırları içinde kalan ve kısmen III-I açmasına dahil olan tuğla ve taş döşemeli bölümün alt kısmına doğru yönelerek son bulmaktadır. Ayrıca üçüncü bölüme tekabül eden kısımda kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu 58 cm. uzunluğunda, sıvayla kaplı bir künk kanal tespit edilmiştir.

III-L Açmasında 18.07.2006 tarihi itibarıyla çalışmalara başlanmıştır. Açmanın batı bölümünde yürütülen çalışmalar sonucunda, III-K açmasıyla sınır oluşturan bölümden itibaren kuzey-güney doğrultulu taş örgülü duvarın dış kısmının köşeli, iç kısmının ise pahlanmış olduğu ve böylece poligonal bir form şeklinde batıya yönelerek III-K açması

içinde devam ettiği tespit edilmişti. Açmanın merkezinde ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve üzerinde bir kanalın yer aldığı pembe sıvalı duvar ve bu duvarın doğusunda farklı bir duvar dizisi daha tespit edilmiştir. Poligonal duvar ile kanal arasında kalan bölümde yürütülen çalışmalar neticesinde dört paye tespit edilmiştir. Bu payelerden ikisi kanala batıdan bitişik ve araları taş örgülü farklı bir döneme ait olduğu düşünülen duvarla örülerek birleştirilmiştir. Açmanın doğu kısmında kuzeye doğru yapılan çalışmalar sonucunda ise doğu-batı istikametinde uzanan ve dik bir açıyla üzerinde kanalın bulunduğu duvarla birleşen bir duvar dizisi daha tespit edilmiştir. Duvar dizisinin doğuya uzanan bölümünün yarım daire biçimli bir form alarak kuzeye yöneldiği tespit edilmiş olmakla beraber, işlevine ilişkin mutlak bir kanaate varılamamıştır. Doğru batı doğrultulu uzanan ve üzerinde bir kanalın yer aldığı duvarla birleşen duvarın kuzey bitişğinde bir taş dizisi yer almaktadır. Taş dizisinin kuzey bitişinde ise hipokaosun doğusunda tespit edilen tuğla zemin döşemelerinin devamının uzandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, + 0,00 kod noktasına göre -93 cm. seviyesine kuzey-güney doğrultusunda uzanan kanal tespit edilmiştir. Doğruya doğru yapılan tesviye çalışmalarında ise kanalın doğusunda bir duvar dizisi ve üzerinde yanmış sıva tabakası tespit edilmiştir.

Gridleme çalışmalarıyla sınırları önceden belirlenen IV-L açmasında 19.07.06 tarihinde arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda açmanın merkezine tekabül eden bölümde kuzey-güney doğrultulu taş örgülü bir duvar tespit edilmiştir. Açmanın merkezinde yer alan ve III-L açması sınırları içine uzanan bu duvarın, açmanın kuzeyinde doğu-batı doğrultulu duvarla köşe yapacak şekilde birleştiği görülmüştür. Açmanın kuzeyindeki

doğu-batı doğrultulu duvarın kuzeyinde III-K açmasında tespit edilen kanalın IV-L açmasının sınırları içinde de devam ettiği ortaya çıkmıştır. Açmanın batısında yürütülen çalışmalar sonucunda ise doğu-batı doğrultulu, üzeri blok taşlarla örtülü bir kanal tespit edilmiş olup, bu kanalın devamı olabilecek bir kanal açmanın merkezinden geçen kuzey-güney doğrultulu duvarın doğusunda açığa çıkartılmıştır.

IV-K Açmasında 21.07.2006 tarihi itibarıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu alanda yapılan hafriyat neticesinde açmanın kuzeydoğusundan başlayıp güneybatıya doğru kavis yaparak devam eden üzeri tuğla kaplı bir kanal tespit edilmiştir. Bu kanalın kuzeyinde kısmen aynı doğrultuda ilerleyen ikinci bir kanal ile daha karşılaşmıştır. Açmanın kuzeyinde yapılan çalışmalar sırasında ise doğu-batı doğrultusunda uzanan ve IV-L açması sınırlarına dahil olan duvarın devamı niteliğinde bir duvara tesadüf edilmiştir. Açmanın güneyinde yürütülen çalışmalar sonunda ise kuzey-güney doğrultulu ve bir temel kalıntısı olduğu tahmin edilen taş dizileri ortaya çıkarılmıştır.

13 Temmuz 2006 tarihinde fiili olarak başlatılan Demirköy (Fatih) Demir Dökümhanesi (Büyük Dökümhane) 2006 yılı kazı ve araştırma çalışmalarına 7 Ağustos 2006 tarihinde son verilmiş, kazı sonrasında röleve ve görüntüleme çalışmaları tamamlanarak, mimari kalıntılar sentetik keçe kullanılmak suretiyle koruma altına alınmıştır.

ÖN SONUÇLAR

Kırklareli-Demirköy Osmanlı Dönemi Demir Dökümhanesi 2006 Sezonu Endüstri Arkeolojisi Araştırmaları ön sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

1) Demirköy Dökümhaneleri (Büyük ve Küçük) 2006 sezonu kazıları sonucunda, önümüzdeki çalışma döneminde esas işlikte çalışmaların başlatılmasının önemi anlaşılmış bulunmaktadır;

2) Kabakçının Tarlası alanındaki Küçük Dökümhane kazıları, Demirköy'deki fırın teknolojisi ile su gücü ile çalıştırılan düzeneklerin 17. yüzyıl Orta Avrupa'daki metalurji teknolojileri ile aynı düzeyde olduğunu ve Osmanlı yönetiminin bu sırada iyi örgütlenmiş endüstriyel bir demir üretimini gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur;

3) Büyük Dökümhanede etrafı koruyucu duvarlarla çevrili konut alanının yerleşme planı ise yeterli düzeyde ortaya çıkarılmış bulunmaktadır ve bu alanın 19 yüzyıl boyunca güvenli bir çalışma ortamına kavuşması için bir askeri birliğin sürekli yerleşimini sağlayacak lojistik destek ve mimari yapılaşma olanakları ile donatıldığı anlaşılmaktadır.

SUMMARY

Demirköy Industrial Archaeology Project is a multi-disciplinary study of Ottoman iron foundry in the Kırklareli Province under the auspices of the Society for Turkish History of Science. During the 2006 excavation season archaeological excavations were conducted at the small iron workshop with dimensions of 20 x 60 meters located 250 meters west of the main foundry. Excavations were mainly concentrated at the east end of the workshop where a well-preserved bloomery furnace was unearthed. A round smithing heart was also discovered at the southwest corner of the bloomery furnace. The water canal that runs parallel to the east wall of this workshop was excavated revealing all the necessary anchorage to fixed the water wheel shaft and other architectural features for the operation of

water powered bellows behind the furnace. A second architectural setup that operated a massive forging hammer was unearthed on a 30 cm high platform in front of the furnace. The forging hammer was also powered by waterpower with a water wheel located further south of the one that operated the bellows. The channel from water is tapped from the main canal located at the higher bank north of the workshop also excavated. Excavation and cleaning were carried out at the southwest section of the workshop to establish the foundations of all peripheral walls. Considerable number of artifacts and tools related to the metal-working and wastes like slags were recovered.

NOTLAR

* Prof. Dr. H.H. GÜNHAN DANIŞMAN, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE.

Dr. Fokke GERRITSEN, İstanbul-Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, İstanbul/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Mustafa KAÇAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, BilimTarihi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Hadi ÖZBAL, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü ve Arkeometri Merkezi Müdürü, İstanbul/TÜRKİYE.

Dr. Rana ÖZBAL, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Gülsün TANYELİ, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Ünsal YALÇIN, Almanya-Bochum Metalürji Müzesi Uzmanı, Bochum/ALMANYA.

KAYNAKÇA

- 1 Yılmaz, Z., 2003
Demirköy (Fatih) Dökümhanesi (Kazı, Temizlik ve çevre Düzenlemeleri Çalışmaları), 13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (22-26 Nisan 2002 Denizli) T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Gen. Md. Yayını, Ankara, 29-42.
- 2 Danışman, H.H.G., Özbal, H., Tanyeli, G. & Yalçın, Ü., 2007
Kırklareli-Demirköy Endüstri Arkeolojisi Çalışmaları: 2005 Sezonu İlk Sonuçları. 22. Arkeometri Sonuçları Toplantısı., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. DÖSİMM Basımevi, Ankara, 1-22.
Danışman, H.H.G. & Tanyeli, G., 2006
Trakya'da Bir Endüstri Arkeolojisi Projesi: Kırklareli-Demirköy Demir Dökümhanesi 2004 Yılı Yüzey Araştırması. 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Gn. Md., DÖSİMM Basımevi, Ankara, 389-393.
Yılmaz, Z. & Uysal, O.A., 2006
Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi 2004 Yılı Araştırma ve Kazı Çalışmaları. 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Gn. Md., DÖSİMM Basımevi, Ankara, 421-436.
Yılmaz, Z. & Uysal, A.O., 2006
Demirköy Fatih Dökümhanesi 2003 Yılı Araştırma ve Kazı Çalışmaları. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 6, DÖSİMM Basımevi, Ankara, 53-66.
- 3 Gurke, K.1987
Bricks and Brickmaking, University of Idaho Press.

SIPYLOS MAGNESIASI ARKEOLOJISINE IŞIK TUTAN YENİ BULUNMUŞ BİR KABARTMA

M. Umut DOĞAN*

Anadolu'da bilinen iki Magnesia isimli antik kentten biri Antik kaynaklarda "Sipylos Magnesiası" veya "Magnesia Ad Sipyllum" adıyla anılandır. Batı Anadolu'daki günümüz Manisa İli'nin merkezine lokalize edilen antik yerleşim alanı il merkezinin güneyi boyunca uzanan Spil / Manisa Dağı'nın kuzey eteği üzerinde yer alır (Resim: 1, 2). Antik Dönemde kentin adıyla birlikte anılan Spil / Manisa Dağı'nın (Antik Sipylos) kent merkezine doğru bir dil gibi uzanan yamaç üzerinde bulunan antik kalıntılar Manisa il merkezinden Spil Dağı Milli Parkı'na giden karayolunun 750. metresinde, yolun güney yanında görülebilmektedir. Günümüz iskan alanlarını da güneyden sınırlayan karayolunun hemen gerisinde görülebilen Geç Bizans Dönemi sur kalıntıları ile başlayan yamaç yaklaşık 1000 x 1000 m.lik bir yüz ölçümü kaplamaktadır. Antik kentin kalıntılarının yer aldığı bu yamaç halk arasında Topkale ya da Toptepe; tepenin en üst bölümünü oluşturan ve antik kentin akropolü konumundaki kısım ise Sandikkale adıyla bilinir (Resim: 3, 4).

Gediz Ovası'nın kuzey ucunda yer alan Sipylos Magnesiası'nın kuzeyinde tespit edilmiş birçok höyük yerleşimi bölgede iskan tarihinin Geç Neolitik Çağa dek indirilebileceğini göstermektedir.

Resim: 1

Manisa ve Akhisar Ovaları üzerinde tespit edilen Moralılar, Kennez (Pınarcık)I-II, Kayışlar, Üyecek, Akdeğirmen, Mecidiye, Hacırâhmanlı, Arpalı (Lütfiye)I-II, Alibeyli höyüklerde tespit edilen yüzey malzemeleri yöre prehistoryasının genel çerçevesini belirler niteliktedir¹.

Hitit yazılı kaynaklarında sözü edilen birçok yerleşim ve bölgeden hangilerinin

Resim: 2

Manisa yöresini kapsadığı konusunda çok net konuşmasak da hem antik çağ yazılı kaynaklarının yöre ile ilişkili olarak anlattığı, Tantalos, Pelops, Niobe gibi mitolojik öyküler hem de belirlenebilmiş bazı arkeolojik kalıntılar Antik Magnesia kentinin bulunduğu bölgede Demirçay öncesine ait önemli bir kültürel birikim olduğunu kanıtlamaktadır. Manisa il merkezinin 7. km. doğusunda bir kayalığa resmedilmiş Akpınar Ana Tanrıça Kabartması ve etrafında yer alan Luwi hiyeroglifi yörenin MÖ. 2. bin yılına ışık tutar².

Sipylos üzerinde kurulmuş olan Magnesia kentinin adının kökeni konusunda net bir bilgi yoktur. Ancak Anadolu'da ve hem de Sipylos Magnesiası'na yakın bir bölgede kurulu olan bir başka Magnesia kentinin varlığı (Magnesia Ad Meandrum), bu iki ortak isimli yakın

kentin adlarının yine ortak ya da birbiriyle bağlantılı olan bir kökenden kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Strabon'a göre (14, I, 40) söz konusu ortak köken Kıta Yunanistan'daki Magnet Kavmi'ydi. 1892 yılında, Magnesia Ad Meandrum Kenti'nin agorasında Carl Humann'ın yaptığı kazılar sırasında ele geçirilmiş olan bir yazıtta da Menderes yakınına yerleşen Magnesialıların kökeni olarak Kıta Yunanistanı'nı işaret eden mitolojik bir öykü anlatılır³. Bu anlatımdan yola çıkılarak, Menderes'e gelen Thessalia kökenli göçmenlerin bir bölümünün daha kuzeye giderek Sipylos üzerinde de bir kent kurduğu ve Sipylos'daki Magnesia Kenti'nin adının buradan geldiği düşünülmektedir.

Sipylos Magnesiası'nın adında karşımıza çıkan köken sorunu kentin kuruluşu hakkındaki tarihlemeye de görülmektedir. Eğer kentin

adı düşünül­düğü gibi Yunanistan'dan yapılan Magnet göçüne dayandırılırsa bu göçün GBC-EDÇ ge­çiş sürecindeki Ege Göçleri sırasında olmuş olabileceği ve dolayısıyla da kentin kuruluşunun MÖ. 1. binyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olabileceği düşünülebilir. Son yıllarda açığa çıkan bazı arkeolojik bulgular Magnesia Ad Sipyllum Kenti'nin kalıntılarının bulundu­ğu Topkale Yamacı'nın Hellenistik Dönemden önce de kullanılıyor olduğunu ortaya koymuştur⁴.

Antik Lydia Bölgesi'nin kuzeybatı sınırında yer alan Magnesia Kenti'nin Hellenistik Dönemden itibaren giderek güçlendiği, Roma ve Bizans dönemlerinde de bu gücünü koruyan bir bölge kenti olmuştur. Kent İlk İslam dönemlerinden itibaren Topkale Yamacı'ndan

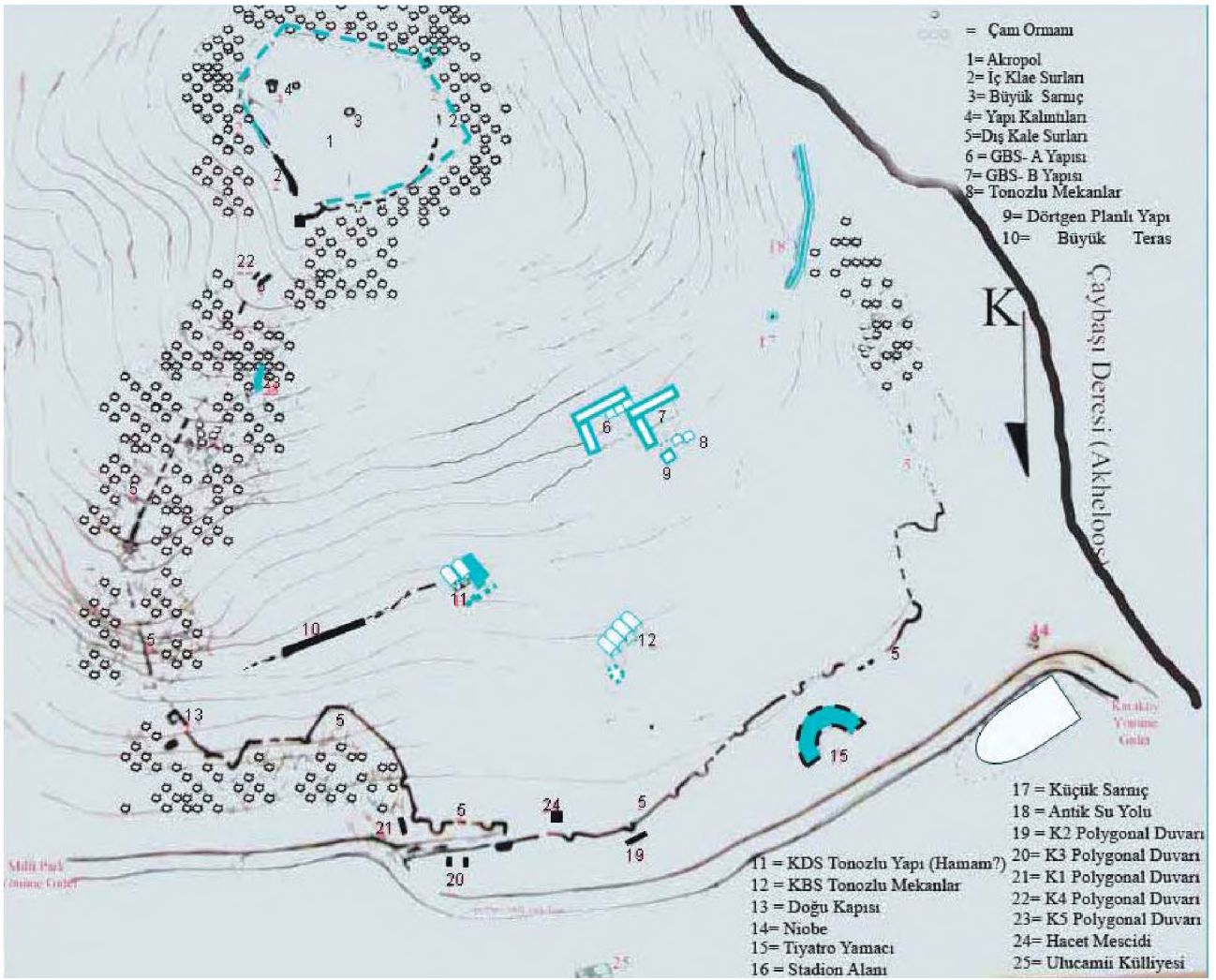
kuzeydeki Gediz Ovası'na doğru kaymış ve bugünkü Manisa şehri oluşmuştur⁵.

2007 yılı Ekim ayında Sipylos Magnesiası hakkında yapılan tez araştırması sırasında, Topkale Yamacı'nın kuzeybatı eteklerinde yer alan çağdaş yerleşime ait evlerle çevrili bir boş alanda tesadüfen tespit edilen bir kabartma bloğu kentin arkeolojik envanterine önemli bir katkı sağlamıştır. İnce kristalli beyaz mermerden yapılmış dikdörtgen bloğun ön yüzünde bir figür işlenmiş, arka yüzü ise kaba bırakılmıştır.

Blok Adakale Mahallesi, Ulutepe Caddesi üzerinde yer alan 14 numaralı apartmanın hemen arkasında yer alan, Alibeyli Camii'nin güney gerisindeki boş arazide kabartmalı taraf yere gelecek şekilde tespit edilmiştir

Resim: 3

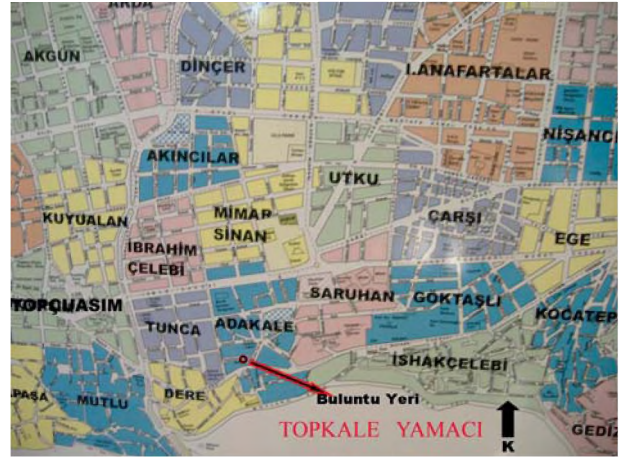

Resim: 4

(Resim: 5). Esergünümüzde Manisa Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kabartma bloğu 38 cm. genişliğinde ve 65 cm. yüksekliğinde olup bloğun ön yüzünde işlenmiş olan figürün kabartma yüksekliği 7 cm. dir. Bloğun aşağı doğru artan toplam kalınlığı ise üst kısımda 7,5 cm. altta ise 8,2 cm.dir (Resim: 6).

Gövdesi 1/3 cepheden işlenmiş olan figürün ayakları profilden tasvir edilmiştir. Tüm vücudu, ayak bileklerine kadar örten bir manto giyen figürün sol eli dirsekten kıvrılarak çene altına doğru uzanırken sağ kol bel hizasında öne doğru uzatılmıştır. Sol el olasılıkla çenenin hemen altında mantoya tutunmaktadır. Figürün giydiği mantonun hafif diagonal şekilde aşağıya sarkan kıvrımları

Resim: 5

vücudun arka yarısında belirgin olarak gösterilmiştir. Öne doğru uzanan sağ kol manto altından kaba hatlarla belli olmaktadır. Figürün sağ elinde tuttuğu yuvarlak bir obje belli belirsiz izlenebilmektedir. Figürün sağ

Resim: 6

elindeki yuvarlak objenin altına doğru dik inen iki çizginin ise manto kıvrımlarının bir parçası mı yoksa yuvarlak objenin ucundan asılan bir obje mi olduğunu anlamak zordur. Figürün bacaklarındaki doğaldan kalın işleniş dikkati çeker. Ayakların büyük bir kısmı tahrip olmuş durumdadır. Buna rağmen figürün, profilden işlenen ayaklarının çok doğal olmayan bir duruş sergilediği dikkat çeker. Genel vücut hatlarında olduğu gibi, özellikle dirsekten çeneye doğru dönen sol kolun ölçüsü ve dirsekten dönüşünde bir propozisyon hatası belirgin olarak dikkat çeker. Aynı şekilde bacak hatlarında görülen doğaldan daha kalın işleniş de, eğer verilmek istenen bir giysiden kaynaklanmıyor ise işçilik hatası olduğu düşünülebilir (Resim: 7-9).

İşçiliğinde dikkati çeken bazı hatalara rağmen kabartmanın "iyi çalışılmış, başarılı" bir "taşra ürünü" olduğu anlaşılır. Böylesine bir taşra üretiminin tarihlemesinde önemli bir ölçüt olabilecek figüre ait baş kısmının olmayışı önemli bir eksikliktir.

Vücudun bir kısmının cepheden diğer bölümlerin ise profilden işleniş Arkaik Dönem sanatında karşımıza sıklıkla çıkan bir özelliktir. Manisa kabartmasındaki işçilik özellikleri Arkaik Dönem örneklerindeki başarısızlığını önemli ölçüde kırmış bir denemedir.

Sağ kolun üst kısmındaki dalgalanmalarda doğal ve hareketli bir pozisyon elde edilmeye çalışılmışsa da bunda çok başarılı olduğu söylenemez. Kalın manto üzerindeki dikey kıvrımların yakın benzerlerine MÖ. 4. yy.a ait Ksanthos'daki Harpiller Anıtı'nda rastlamak mümkündür⁶.

Resim: 7

Manisa'da bulunan kabartmanın, duruş ve kompozisyon açısından yakın benzeri ise Makedonya Bölgesi'nden bir grup kabartmasında dikkati çeker. Grubun en arkasındaki figür gerek düz kıvrımlı mantosu ve gerekse çeneye doğru uzanan dirsekten kıvrılmış kolu ve gerekse profilden işlenişi ile buradaki kabartma ile önemli benzerlikler sergiler⁷. Smith'in MÖ. 3. yy.a tariheddiği Makedonya Kabartması'nda elbise kıvrımlarındaki zenginlik ve stil özellikleri, Manisa Kabartması'nda denemelerle yakalanmaya çalışılmış ancak tam da başarılı olunamamış bir düzeydedir.

İnce tunik üzerine giyilmiş manto, Anadolu-Pers kabartma sanatındaki çeşitli soylu ve

rahip figürlerinde görülen bir özelliktir. Kıvrım detayları olmayan, tunik üzerine giyilmiş kalın manto İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Anadolu-Pers seksiyonunda sergilenen bir rahip kabartmasında da karşımıza çıkar. Öte yandan figürün genel duruşu, ellerin birinin öne doğru uzatılıp diğerinin çene altına doğru çıkarılması özellikleri Pers sanatında sıklıkla karşılaşılan bir tasvir pozisyonudur. Özellikle ritüel sahnelerinde karşımıza çıkan bu duruş şekli buradaki betimden farklı olarak genelde tam figürün tümünün profilden işlenmesi şeklindedir. Yine aynı şekilde Persepolis Sarayı kabartmalarındaki bazı ritüel sahnelerinde yer alan figürlerin ellerinde

Resim: 8

Resim: 9

aşağıya doğru sarkan uçlara sahip yuvarlak bir tören nesnesi tutuyor olması ilk bakışta Manisa'daki kabartmanın sağ elinden aşağı doğru uzanan ancak tam olarak seçilemeyen detayı akla getirmektedir⁸.

Pers etkili sanatın en iyi örnekleri arasında sayılan Ağlayan Kadınlar Lahti'nde de kolun çeneye doğru uzatıldığı figürlerin başarılı tasvirleri görülebilir. Diğer taraftan Yine Pers etkili Anadolu yontu sanatı içinde değerlendirilen, Daskyleion buluntusu olup İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bazı MÖ. 5-4. yy. kabartmalarında da Manisa Kabartmasındaki kompozisyon ve stil özelliklerini andıran bazı özellikler yakalamak mümkündür⁹.

Turgutlu'dan bulunarak Manisa Müzesi'ne getirilen bir mezar stelinde işlenmiş figür gerek stil özellikleri ve gerekse kompozisyon açısından buradaki kabartmaya oldukça yakın bir örnektir. İçte diz altına kadar uzanan bir tunik ve onun üstünde ise bir pelerin giyen figür oldukça kaba işlenmiş, detayları çizgi ile verilmiş bir taşra ürünüdür. Turgutlu kabartmasında da kollardan biri dirsekten kıvrılarak öne doğru uzatılmış ve elinde elips formlu bir obje tutmaktadır. Polat'ın M.Ö. 4. yy.ın ilk yarısına tarihlendirdiği bu kabartma Manisa Kabartmasının, hem manto kıvrımlarında yakaladığı doğallığa gidişi yakalayamamış hem de vücut oranı uyumu açısından çok daha zayıf bir örnektir¹⁰.

Tüm bu özellikler ve örnekler dikkate alınarak, Manisa Kabartması kentin güçlenmeye başladığı MÖ. 4. yy.ın ikinci yarısı içine yerleştirilebilir. Eserin stil özelliklerinde Anadolu-Pers sanatı etkileri belirgindir. Diğer taraftan Anadolu yontu sanatının da Hellenistik Döneme geçişteki başarılı denemelerinden izler taşıyan eserin Lydia Bölgesi üretimi olan yerel bir rahip tasviri olduğu düşünülmektedir.

SUMMARY

There were two cities called Magnesia in ancient Anatolia. One of these was called "Magnesia-on-Sipylos" or "Magnesia Ad Sipyllum". This city is located near the the Mouth of Spil /Manisa (ancient Sipylos), to the south of Manisa, a modern city in western Anatolian. The ancient ruins lie on a slope of Sipylos called Topkale and Sandikkale Hill. Near Manisa, there are numerous settlements from as early as the late Neolithic Period,

The early history of Magnesia Ad Sipyllum is unknown. But ancient sources provide the settlement history of the Hellenistic and Roman periods.

A relief block was discovered at the northwest of Topkale. This marble block with relief which was found between apartments on a modern street, is now in the Manisa museum. The dimensions of the block are 0,65m x 0,38 m. with a thickness of 0,075 m at the top and 0,082 m at the bottom. The dept of the relief on the block is 0,7 m.

The relief portrays a dressed man, shown frontally, but with feet in profile. The side of the figure's head is completely broken.

According to stylistic character of the figure and smiler examples, this relief may date to second half of 4th century. The figure shows influences of Persian-Anatolian art, but the relief was probably carved in the Lydian region. The figure portrayed on the relief is perhaps a local priest.

NOTLAR

- * M. Umut DOĞAN, Arkeolog- Aphrodisias Müzesi, Aydın/TÜRKİYE.
- 1 Harmankaya - Tanındı - Özbaşaran, 1997.; French, 1969, 41-98. French, 1961: 99 vdd. Fig. 5/22, 52; Dinç, 1996: 269, 270;

- Takaoğlu, 2004,743; Dinç,1997, 266;
Takaoğlu, 2001, 158-162
- 2 Spanos, 1986; Güterboch-Alexander, 1983, 29-32; Umar, 2001, 219; Belhomme, 1936, 217 - 224; Humann, 1888, 24
 - 3 Bingöl, 1998, 5; Umar, 2001, 205.
 - 4 Doğan, 2007. 139 - 142
 - 5 Sipylos Magnesiası hakkında detaylı bir araştırma için bkz: Doğan, 2007.
 - 6 Jacops, 1997, Abb. 10
 - 7 Smith, 2002, Fig. 293
 - 8 Bkz.: Musche, 1989, Abb. 2, 3.
 - 9 Bkz. Polat, 1998
 - 10 Bkz. Polat, 1998, 49, 53, 74 vd., Lev: V, VIa, Xb

KAYNAKÇA

Belhomme, L., Sipylos-I, TTAD III, 217-225. 1936.

Bingöl, Orhan, Menderes Magnesiası-Magnesia Ad Meandrum, Ankara. 1988.

Dinç, R., "Erdelli Höyük Und die Bedeutung Seiner Funde Für die Bronzezeitliche Geschichte des Manisa- Akhisar Gebieten", İst.Mitt. 41, (1991), 25-41.

Dinç, R., "1994 Yılı Akhisar-Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması", XIII. AST.-2, Ank.,11-41. 1995.

Dinç R., "Kulaksızlar Mermer idol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları", XIV. AST.-2, 1996, 225-282.

Doğan, M. U., Magnesia Ad Sipyllum: Arkeoloji, Topografya Ve Tarihi Coğrafya İncelemesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir. 2007

French, D.H., "Prehistoric Sites in North-West Anatolia II: The Balıkesir and Ahisar/Manisa Aries", Anat.St. XIX, (1969), 41-98.

French, D.H., "Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey And Aegean", Anat.St. XI, (1961), 99-141.

Güterbock, H.G.- Alexander, R.L., "The Second Inscription on Mount Sipylus", Anat. Stu. XXXIII, (1983), 29-32.

Harmanakaya, Savaş. - Tanındı, Oğuz.- Özbaşaran, Mihriban. TAY- Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri -2: Neolitik, İstanbul. 1997.

Humann, C., Die Tantalosburg im Sipylos, AM XIII, (1888), 22-41.

Jacops, B., "Eine Plananderung an den Apadana-Treppen und Ihre Konsequenzen Für Die Datierung Der Planungs Und Bebauungsphasen von Persepolis", Archaeologische Mitteilungen Aus Iran und Turan, Band 29, (1997), 281 - 302.

Musche, B., "Das Mahabharata Und Die Reliefs Von Persepolis", Archaeologische Mitteilungen Aus Iran, Band: 22, (1989), 139 - 149.

Polat, G., Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri, EÜ. Sos. Bil. Enst. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir. 1998.

Smith, Ronald. R. R., Hellenistik Heykel, Çev. A.Y.Yıldırım, İstanbul. 2002.

Spanos, Z., "Das Sogenannte 'Niobe' Monument Am Manisa Dagh", IX. Türk Tarih Kongresi - I, (1986), 207-211.

Takaoğlu, T., "1999 Yılı Kulaksızlar Mermer Atölyesi Araştırması", AST 18, C: 2, (2001), 157-168.

Takaoğlu, T., "Moralı: A Neolithic Mound İn Central-Western Anatolia", 60.Yaşında F. Işık'a Armağan, Yay.haz.: T. Korkut, İstanbul, 2004, 743-751.

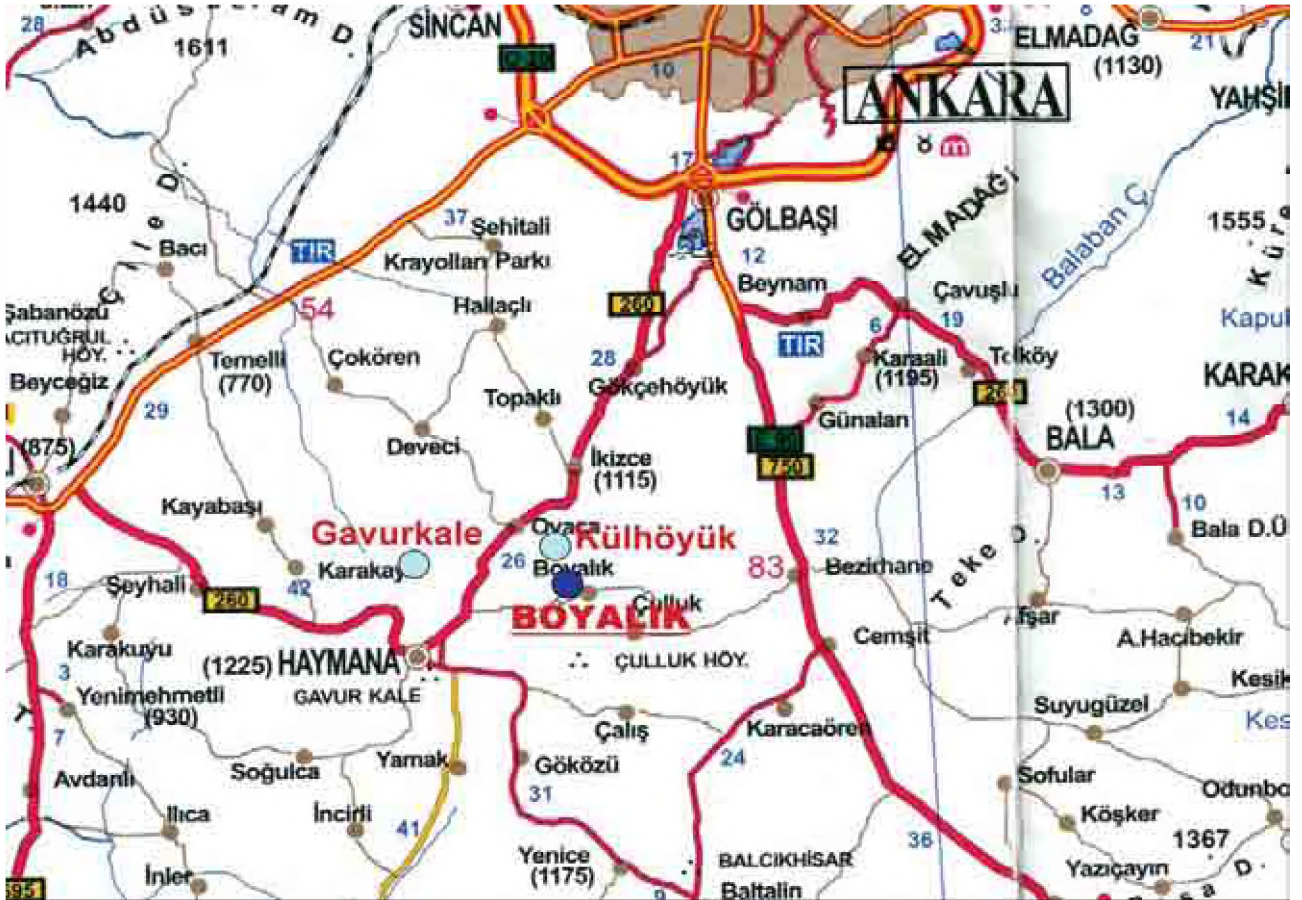
Umar, B., Lydia, İstanbul. 2001.

BOYALIK NEKROPOLÜ 2007 YILI KURTARMA KAZISI

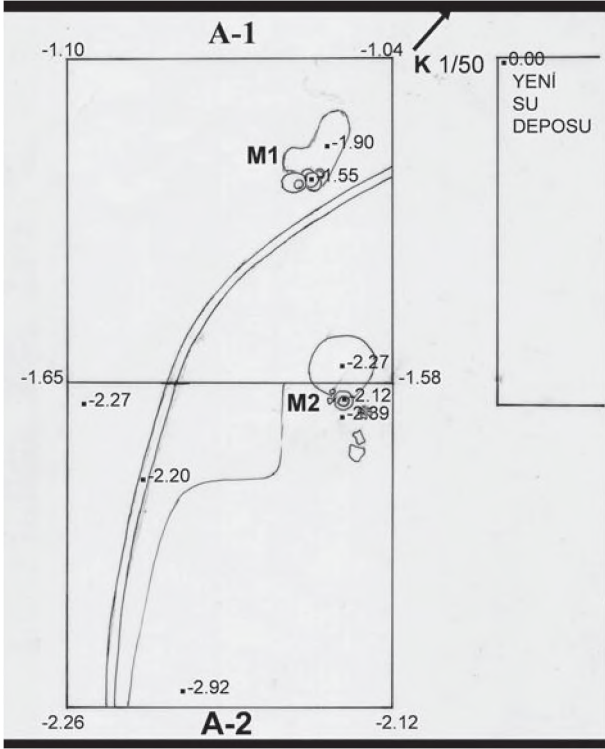
Hikmet DENİZLİ - Vahap KAYA - Nusret ÇETİN*

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin 2007 yılında yapmış olduğu kurtarma kazılarının birisi olan Boyalık Nekropolü Ankara İli, Haymana İlçesi, Oyaca Kasabası'na bağlı Boyalık Köyü'nün kuzeybatısında yer almaktadır (Resim: 1). Burası Ankara'ya yaklaşık 60 km. uzaklıkta ve bir başka kazı yerimiz Külhöyük Örenyerinin yaklaşık 5 km. güneyindedir. (Harita: 1)

2002 yılında yetersiz kalan su deposuna ek olarak yapılan yeni su deposunun hafriyatı sırasında ortaya çıkan mezar ve buluntuları köylülere yağmalanmış ve durum jandarmaya intikal etmiştir. Konu ile ilgili olarak müzemiz uzmanları tarafından yapılan incelemede bölgenin nekropol alanı olduğu tespit edilmiş ve burası I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilmiştir.

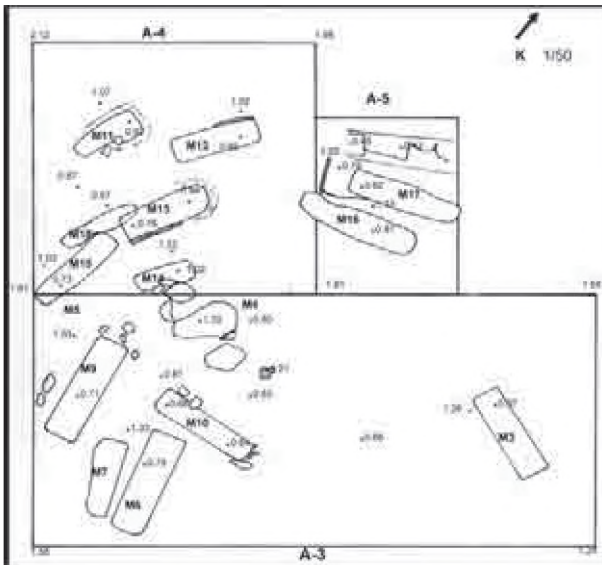

Harita: 1

Plan: 1

Külhüyük'te kazı çalışmaları sürdürülürken, Boyalık Köyü muhtarı ve köyün ileri gelenlerinin, alanın kaçak kazı tehdidi altında olduğu ve bazen gece bile nöbet tuttıklarını dile getirmeleri sonucu burada bir kurtarma kazısı yapılması gereği duyulmuştur. 2006 yılında önce tel örgü ile çevrilen alanda 2007 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır¹.

Plan: 2

A-1 ve A-2 AÇMALARI (Plan: 1)

Kazı çalışmalarına yeni su deposunun hemen batısında 5x5 m. ölçülerinde iki açmada başlanmıştır. Yeni su deposunun batı köşesi ölçümlerde sabit nokta olarak belirlenmiş, kod ölçümleri bu noktaya göre alınmıştır.

Çalışmalar ilerledikçe 1 No.lu açmanın kuzey köşesine yakın yerde M1 olarak adlandırılan urne mezar pişmiş toprak hediyeleri ile birlikte ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). Urne çift kulplu, geniş ağızlı bir kaptır ve ağız kenarında deliği olmayan sembolik bir akıtacağı vardır. Yanına büyükçe bir küp, bir vazo, iki adet kâse hediye olarak bırakılmış olup içi yanmış kemik ve külle dolu idi. Urne sarı renkli kil üzerine yerleştirilmiş olup, batı bölümünde ise yanmadan dolayı kenarları kırmızı renk almış, ortası siyah topraklı alan yer almıştır.

İki No.lu açma hemen güneydeki bitişik açmadır. Buradaki çalışmalarda kuzey kenarda Açma 1'e benzer ancak ölü hediyesi olmayan bir başka urne mezar ortaya çıkarılmıştır.

A-3 AÇMASI (Plan: 2)

1 ve 2 No.lu açmaların batı bölümlerinde buluntuya rastlanmaması nedeniyle sabit noktaya 20 m. kuzeybatıda 5x10 m. ölçülerinde 3 No.lu açma yapılmıştır (Plan: 2). Burası ayçekirdeği yetiştiren köylülerin harman alanı olarak kullandıkları alandır. Açmanın doğu kenarında 3 No.lu mezarın izlerine rastlanmış, yapılan kazıda mezarın boşaltıldığı ve atıkların hemen güney tarafa yığıldığı gözlenmiştir. M3 Mezarı kerpiç tuğlalarla yapılmış, kaçak kazı sırasında güney duvarı tahrip edilmiş olarak ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Mezar içerisinden ve atık toprağından çok sayıda işlenmiş kemik ele geçirilmiştir.

4 No.lu mezar çevresi ile birlikte tamamen tahribata uğramış, sadece kafatası ve yanında bir bronz yüzük ele geçirilmiştir.

5 No.lu mezar ise sadece yakma izi ve bazı kemiklerin ele geçirildiği mezardır.

6 No.lu mezar kuzey-güney yönünde dik olarak yerleştirilmiş kerpiç bloklarla yapılmış bir mezardır ve tamamen boşaltılmış olarak ortaya çıkarılmıştır.

7 No.lu mezar ise 6 ile paralel konumda olup aynı özelliklere sahiptir. 6 ve 7 No.lu mezarın hemen kuzeyinde bir çift kulplu pişmiş toprak testi ele geçirilmiştir.

9 No.lu mezar basit toprak mezar olup gerek iskelet, gerekse ölü hediyeleri bakımından en iyi durumda ortaya çıkarılan mezar olmuştur. Kuzey-güney yönündeki mezarda her şey in situ durumda ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Kafatasının hemen yanında tek kulplu bir testicik, cam şişe parçaları, iskeletin parmağında gümüş bir yüzük ve ayak ucunda iki kemik iğne olduğu halde açığa çıkarılmıştır.

10 No.lu mezar doğu-batı yönünde ve komşu mezarlara dik konumda olan basit toprak mezardır.

A-4 AÇMASI (Plan: 2)

4 No.lu Açma A-3'ün kuzeybatı kenarında 5x5 m. ölçülerinde açılmıştır. Açmada ilerleyen çalışmalar sonucunda;

11 No.lu mezar açmanın batı tarafında, kuzey-güney yönünde, kafatası tahrip edilmiş iskeleti ile birlikte ortaya çıkarılmış basit toprak mezardır.

12 No.lu mezar ise kuzey-güney yönünde, içinde yakma izi olan ancak, başka bir kalıntının ele geçmediği mezar olmuştur.

13 No.lu mezar, 3 No.lu açmadaki 6 ve 7 No.lu mezarlar gibi dik yerleştirilen kerpiç bloklarla oluşturulmuş ve içinde bol miktarda yanık izi olan mezardır. Bu mezar da diğer kerpiç mezarlar gibi içi tamamen boşaltılmış olarak ortaya çıkarılmıştır.

14 No.lu mezar bir çocuk mezarı olup üst seviyelerde olması nedeniyle iskelet çok tahribata uğramış durumda ortaya çıkarılmıştır.

15 No.lu mezar ayakları açma kesitinde olan, kuzey-güney yönünde basit toprak mezardır.

Resim: 1

Resim: 2

A-4 Açmasında devam eden çalışmalarda alt seviyelerde bir bölümü 13 No.lu mezarın altına uzanan 18 No.lu mezar ortaya çıkarılmıştır. Kuzey-güney doğrultusundaki basit toprak mezarda herhangi bir buluntu ele geçmemiştir.

Bazı ölü hediyeleri mezarların içerisinde ele geçmemiş, mezar aralarına atılmış olan toprak yığınları arasında bulunmuştur.

Resim: 3

A-5 AÇMASI (Plan: 2)

Çalışmalar sürerken A-4 Açmasının doğu bitişiğinde 3x2,5 m. ölçülerinde 5 No.lu Açma yapılmış olup, burada 16 No.lu mezar iskeleti çok tahrip olmuş durumda ortaya çıkarılmıştır. Hemen kuzeydeki 17 No.lu mezar kısmen daha iyi korunmuş iskelet kalıntısı ile ortaya çıkarılmıştır. Mezarlar basit toprak mezar olmasına karşın 17 No.lu mezarın batısında kerpiçle oluşturulmuş bir bölüm dikkati çekmektedir.

Resim: 4

5 No.lu açmada alt seviyelerde kuzeybatı kesitinin yanında iyi pişmemiş, gri renk görünümlü kerpiç sırası ile karşılaşmıştır. İşlevi anlaşılamamış olan bu kalıntının mahiyeti burada daha sonra yapılacak olan çalışmalarla anlaşılacaktır.

A-6 AÇMASI

Bu çalışmalara paralel olarak yeni su deposunun kenarında 5x5 m. ölçülerinde 6 No.lu açma yapılmış, güney yarısındaki derinleşmede iskeleti nispeten korunmuş, ancak ölü hediyesi bulunmayan M8 mezarı ortaya çıkarılmıştır.

Sonuç olarak; 2007 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkarılan basit toprak mezarlarda iskeletlerin kısmen korunduğu, kerpiç yapılı mezarların tamamının bir uzun ve bir kısa duvarının tahrip edildiği dikkat çekmiştir. Kerpiç duvarlarda görülen beyazlık bu mezarlarda yakma işleminin yapıldığını işaret etmektedir. Ayrıca bu tip mezarlarda kullanılan kerpiç işçiliği de farklılıklar göstermektedir. Bazıları günümüz blok tuğlarına benzemekte, bazıları ise yer döşemesine benzer, büyük, dikdörtgen ve kare şekillidir. Bu mezarlardan buluntu ele geçmemesi bunların mezar olarak değil de kremasyon yeri olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Çünkü çok kuvvetli yangın izleri

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

görülmektedir. Hemen o gün yapıldığı anlaşılan kerpiçler yangının şiddetiyle adeta yerinde pişerek sertleşmiş gibidir. Mezarlarda yön birliği yoktur. Bir kerpiç mezarın alt bölümünde yanmış dolgu içinde bir kemik alete ait olduğu anlaşılan işlenmiş kemik parçalar ile en üst seviyede birkaç insan iskeletine ait kemikler tespit edilmiştir. Diğer kerpiç mezarlarda hiçbir buluntu ele geçmemiştir.

Nekropolün üst seviyesinde urne gömüler, onların altında kerpiç ve basit toprak mezarlar yer almaktadır. Basit toprak mezarlarda da belli bir yön birliği yoktur. Bu durum nekropolü kullanan halkın farklı ölü gömme geleneklerine sahip olduklarını göstermektedir.

Basit toprak mezarları buluntu olarak değerlendirirsek; Bir tanesinin hediyeleri ile birlikte in situ durumunda olduğunu, bir tanesinde sadece kafatası ve iki uyluk kemiği ve birde bronz yüzük ele geçtiğini söyleyebiliriz. Diğerlerinde herhangi bir buluntuya rastlanmadığı gibi iskeletler de dağılmış durumda tespit edilmiştir.

Resim: 9

SUMMARY

The Necropolis at Boyalık village in Haymana, Ankara has been excavated by the directory of Museum of Anatolian Civilizations. Because of the necropolis area is under the danger of illegal excavations, the Museum directory conducted the excavation in 2007. The excavation was leaded by Hikmet DENİZLİ the Museum Director, and archaeologists Vahap KAYA and Nusret ÇETİN are other team members.

The excavation area is divided into 6 openings (A 1-6). The graves in simple plan have been found with some kind of pottery. Urns with ashes and bones are also found in graves. The graves in limestone have been plundered and destroyed. It seems that the necropolis had been used during the Roman period. The findings from the excavations were transferred to the museum and restored by the specialists of the Museum it is necessary 2 more season excavation to better understand the character of the Boyalık Necropolis.

NOTLAR

* Hikmet DENİZLİ, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü, Ankara/TÜRKİYE.

Vahap KAYA, Arkeolog, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara/TÜRKİYE, vahap09@yahoo.com.tr

Nusret ÇETİN, Arkeolog, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara/TÜRKİYE. ncetin06@yahoo.com

Bakanlığımızın 29.05.2007 gün ve 93759 sayılı izinleri ile yapılan kazı çalışmaları 04.09.2007 - 10.10.2007 tarihleri arasında, Müze Müdürü Hikmet DENİZLİ başkanlığında Arkeolog Vahap KAYA ve Arkeolog Nusret ÇETİN'den oluşan ekiple gerçekleştirilmiştir. Kazıda 10 işçi çalışmıştır.

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- Yazarın tercihinine göre Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerinden birinde yazılan ve mutlaka özgün olması gereken makaleler, konusuna göre belirlenen "Bilimsel Danışmanlar" tarafından incelendikten sonra yayımlanır. Gerekliğinde gerekçeleri ile birlikte gözden geçirilmek üzere yazarına iade edilir.
- Makaleler PC'de yazılmalı ve Word veya Adobe InDesign programları kullanılmalıdır. Makaleler A4 kağıda 16.5x24.5 cm'lik bir alan içine çift sütun olarak 11.5 punto ve bir satır aralığıyla Comic Sans MS ya da Times karakterleriyle, maksimum 10 sayfa olarak yazılmalıdır. Başlıklar ve yan başlıklar bold yazılmalıdır. Referanslar 11.5 punto yazılarak makalenin arkasında notlar halinde verilmelidir.
- Çizim, fotoğraf ve slaytların toplamı 15 adetten fazla olmamalıdır. Fotoğraflar yapıştırılmamalı, bantlanmamalıdır. Çizim ve fotoğrafların arkasına numara, araştırmacı adı, yön oku mutlaka konulmalıdır. Makalede belirtilen fotoğraf sayısı ile gönderilen fotoğraf sayısı birbirini tutmalıdır. Çizim ve fotoğraflar baskıda iyi sonuç verecek nitelikte olmalı, fotoğraflar fotokopi veya bilgisayar çıktısı olmamalı ve mutlaka renkli olmalıdır. Çizimler (Çizim:), resimler (Resim:), haritalar (Harita: ...) biçiminde gösterilip numaralandırılmalı, kesinlikle levha sistemi kullanılmamalıdır. Resimler CD veya diskette gönderilecekse, yüksek çözünürlükte taranıp JPEG veya TIFF formatında kayıt yapılmalıdır.
- Makaleler mutlaka yeni bir disket veya CD'ye kaydedilmeli ve çıktısı ile birlikte gönderilmelidir. Disket veya CD'deki makale ve çıktı kesinlikle uyumlu olmalıdır. Disket veya CD'deki makale ile çıktısındaki makale uyumlu olmadığı takdirde disket veya CD baz alınacaktır.
- Türkçe yazılan makalelerde 500 kelimeyi aşmayan İngilizce, Almanca veya Fransızca, yukarıda belirtilen dillerden birinde yazılmış makalelere ise mutlaka Türkçe özet eklenmelidir.
- Yazarlara makalenin yayımlandığı dergiden 5'er adet gönderilir.
- Makalelere unvan ve yazışma adresi yazılmalıdır.
- Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın geri gönderilmez.
- Derginin Ekim-Kasım ayları arasında çıkarılması planlandığından yazılar, yayın kurulunda değerlendirme süresi dikkate alınarak, Ocak-Mayıs ayları arasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü 2. TBMM 06100 Ulus-Ankara adresine gönderilmelidir. Mayıs ayından sonra elimize ulaşan makaleler bir sonraki sayıda değerlendirilecektir.

